

S:T JACOBS KYRKA

Antikvariskt vårdprogram

2020-07-06

Uppdragsinformation

Status på handling: *Slutversion*

Datum: 2020-07-06

Beställare: *Stockholms stift*

Kontaktpersoner: *Rickard Isaksson*

Omslagsfoto: *S:t Jacobs kyrka efter rivningen av operan på 1890-talet*

Fotografier är där inget annat anges tagna av författarna
hösten 2019/våren 2020.

Medverkande

Rickard Isaksson, Stiftsantikvarie, Stockholms stift

Max Laserna: Byggnadsantikvarie, Laserna Restaurering AB

Henrik Nilsson: Byggnadsantikvarie, Henrik Nilsson Byggnadsantikvarie

Innehåll

1. Inledning	5
2. Värdebärare i S:t Jacobs kyrka	9
3. Kyrkan i samhället	9
4. Kyrkomiljön	17
5. Kyrkogård	23
6. Exteriör	41
7. Interiör	55
8. Kyrkliga inventarier	71
9. Värdebärare och berättelser	85
Källor	103
Bilagor	

I. INLEDNING

Detta är ett vårdprogram som tagits fram genom Stockholms stifts modell för kulturhistorisk kunskapsutveckling enligt *Handledning för framtagande av antikvariskt vårdprogram*. Vård- och underhållsplaner är ett statligt krav som har sin utgångspunkt i överenskommelsen om kyrkoantikvarisk ersättning men som också finns formulerat i Riksantikvarieämbetes föreskrifter om kyrkliga kulturminnen.

Flera viktiga värden uppmärksammas inte i gårdagens vård- och underhållsplaner. Det görs många fantastiska renoveringar på kyrkor, dock sker de oftast utan att en djupare kulturhistorisk analys gjorts innan arbetena utförs. Ofta är åtgärderna motiverade ur ett funktionellt perspektiv eller att allt ska se likadant ut som det alltid har gjort, inte sällan är det endast konst- och arkitekturhistoriska värden som har belysts. Vårdprogrammet är ett sätt att i ett tidigt skede tydliggöra betydelsen av olika värden och låta den vetenskapen ligga till grund för framtida beslut och hur åtgärder kommer utföras.

LÄSANVISNINGAR

Vårdprogrammet är uppdelat i elva kapitel:

1. Inledning
2. Värdebärare
3. Kyrkan i samhället
4. Kyrkomiljön
5. Kyrkogård

6. Kyrkans exteriör
7. Kyrkans interiör
8. Kyrkans föremål
9. Berättelser
10. Källor
11. Bilaga: Karaktäriseringar. Sankt Jacobs kyrka och kyrkogård

Nedan presenteras kortfattat vårdprogrammets innehåll:

Inledning förklarar bakgrund och syfte med det antikvariska vårdprogrammet, målgrupper samt arbetsmetodik.

Värdebärare visar vilka kulturhistoriska företeelser som ligger till grund för vårdprogrammet. Här sammanfattas kyrkans just nu mest betydande delar. En värdebärare kan vara en markyta, byggnadsdel eller flera föremål, men det kan också vara immateriella företeelser som exempelvis en siktlinje. Värdebärare förändras över tid och bör omvärderas minst vart tionde år.

Kyrkan i samhället visar att kyrkan inte är en avgränsad företeelse utan en del av samhället och platsens historiska kontext. I detta kapitel presenteras samhällets övergripande historia som vidare har delats in i olika tidsperioder. Syftet med indelningen är att kunna använda den i olika kulturhistoriska analyser. I en åtgärds-kronologi visas också viktiga årtal då kyrkans har förändrats. Dessa händelser kan nu relateras till olika historiska skeenden i samhället.

Kyrkomiljön, Kyrkotomt, Kyrkans exteriör, interiör och föremål besvarar frågan hur kulturhistoriska värden ska vårdas och underhållas i framtiden. De kulturhistoriska värdena illustreras genom olika *tids- och platsstudier*. De värdebärare som

valts ut presenteras utifrån en tidslinje som åskådliggör viktiga tidsperioder och förändringar. Rumsanalyser visar vart olika värdebärare finns rent fysiskt, hur de har förändrats över tid eller förhåller sig till varandra.

I detta kapitel beskrivs även hur kulturhistoriska värden bör bevaras, användas och utvecklas i samklang med brukarens verksamhet. Genom en så kallad *kategorisering* beskrivs övergripande platsens förutsättningar utifrån brukarens perspektiv och utifrån betydande kulturhistoriska värden.

I vårdprogrammet används uttrycken *utvecklingspotential* som både kan vara övergripande men även specifik för en enskild värdebärare. Uttrycket *antikvarisk ambitionsnivå* används för att förklara på vilket sätt förvaltningen bör förhålla sig till platsens olika kulturhistoriska värden.

De kulturhistoriska värdena för de utvalda värdebärarna beskrivs närmare i ett kunskapsvärde och ett upplevelsevärde och lämpliga *åtgärder föreslås* med hänsyn till befintliga förutsättningar och värdebärarens möjlighet att utvecklas i positiv riktning.

Berättelser syftar till att sätta kyrkan och kyrkomiljön i ett historiskt sammanhang och att därmed möjliggöra en förståelse både av och för de kulturhistoriska värden som har identifierats och definierats i vårdprogrammet. Dessa berättelser kan stiftet arbeta vidare med inom ramen för sin kulturarvskommunikation. De berättelser som presenteras i detta kapitel, med värdebärare kopplat till sig, är ett urval bland många andra berättelser som också kommer kunna förändras över tid.

BAKGRUND

Bevara, använda och utveckla Sankt Jacobs kyrka och kyrkogård

I december 2016 antog stiftsstyrelsen i Stockholm stift ett styrdokument och handlingsplan för arbetet med kyrkoantikvariska frågor. Stiftsstyrelsen vill öka kunskapsnivån kring de kyrkliga miljöerna i stiftet och göra kyrkorna mer relevanta för dagens människor, både inom och utanför Svenska kyrkan, och särskilt unga. Strategin bygger på insikten att kunskap ligger till grund för hur kyrkorna vårdas och underhålls och att allmänhetens intresse är viktigt för kyrkornas bevarande, användning och utveckling.

Nedan visas de tre arbetsområdena i Stockholms stift för det kyrkliga kulturarvet:

Kunskapsutveckling ↔ Vård och underhåll ↔ Kulturarvskommunikation

Detta *vårdprogram* är produkten av området Kunskapsutveckling och redovisar hur platsens kulturhistoriska värden kan bevaras, användas och utvecklas. En *underhållsplan* handlar om när fastigheter ska vårdas eller underhållas och hur mycket åtgärderna beräknas kosta. För att tillmötesgå staten om för allmänheten tillgängliga kyrkomiljöer behövs en *kommunikationsplan* hur detta ska ske. Dessa dokument bildar tillsammans andra generationens vård- och underhållsplaner i Stockholms stift. Dokumenten kommer att utvecklas och revideras efterhand.

Vårdprogram ↔ Underhållsplan ↔ Kommunikationsplan

Syfte och mål

Målet med detta antikvariska vårdprogram är att tillmötesgå kulturmiljölagens krav och den statliga överenskommelsen om kyrkoantikvarisk ersättning, men också att öka Svenska kyrkans nytta med vård- och underhållsplaner. I utvärderingen av uppfyllelsen av detta mål är länsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Kulturdepartementet centrala.

Vårdprogrammets syfte är att öka kunskapen om och engagemanget för förvaltningen av kulturhistoriska värden och det levande kulturarvet för att på så vis bidra till kloka beslut i framtiden.

Effektmålet med vårdprogrammet är att bidra till att göra Sankt Jacobs kyrkomiljö levande, tillgänglig och välkomnande för alla

människor och kommande generationer. I utvärderingen av uppfyllelsen av detta mål är allmänhetens inställning till platsen och besöksstatistik centrala.

Målgrupper

Det antikvariska vårdprogrammet riktar sig till stiftsstyrelsen i Stockholms stift. Detta program ska ge stöd i beslut som rör fastigheter skyddade av kulturmiljölagen, exempelvis revideringar av underhålls- och skötselplaner och framtida tillgänglighetsåtgärder eller om- och tillbyggnader.

Vårdprogrammet riktar sig också till berörda anställda, ideella och till de konsulter stiftet anlitar. Konsulter ska se vårdprogrammet som projekteringsanvisningar. Alla framtida förslag ska tas fram i relation till vårdprogrammet.

Stockholms stift handläggare för kyrkoantikvarisk ersättning (KAE) kommer i framtiden använda vårdprogrammet för urval och prioritering av ansökningar.

Vård- och underhållsplaner i Stockholms stift

Det ska finnas en vård- och underhållsplan för alla kyrkobyggnader och begravningsplatser som skyddas av 4 kap. §§ 3, 4, 13 och 14 kulturmiljölagen. Även kyrkotomter ska ingå i planen. Planen ska redovisa hur objekten ska vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas. Såväl sedvanligt underhåll som tillståndspliktiga åtgärder ska framgå av planen.

Alla vård- och underhållsplaner som finansierats med kyrkoantikvarisk ersättning ska granskas av stiftskansliet för att senare kunna beviljas ersättning för de åtgärder som föreslås i planen. Det innebär konkret att i samband med utbetalningen av KAE ska en digital kopia av planen skickas till stiftskansliet.

Kategorisering av värden

För att bruksvärden och kulturhistoriska värden i Stockholms stifts kyrkor och kyrkomiljöer ska kunna bli jämförbara med varandra föreslås de kategoriseras. Kategoriseringens syfte är inte primärt att rangordna olika kyrkomiljöer, byggnader, anordningar eller föremål, utan att kunna avgöra hur de ska kunna förvaltas i framtiden. Målet med kategoriseringen är att identifiera vilken

Figuren visar att en vård- och underhållsplan i Stockholms stift består dels av ett vårdprogram som redovisar objektets kulturhistoriska värden, dels av en underhållsplan som redovisar förebyggande och planerat underhåll.

antikvarisk ambitionsnivå som bör tillämpas i förvaltningen och om kulturhistoriska värden har potential att utvecklas. Vid en kategorisering får varje objekt (Kyrkogård/Exteriör/Interiör/Föremål) en sifferkombination som anger ett mått på objektets kulturhistoriska värden. Kategorierna är grova och syftar till att ge församlingen och stiftskansliet indikatorer om kulturhistoriska värden är avgörande för hur förvaltningen ska kunna planeras och bedrivs i framtiden. Vidare finns det även en kategorisering av bruksvärden, med fyra olika kategorier i bruk.

Kulturvärden:

1. Betydande värde som helhet
2. Betydande värde i delar
3. Få betydande värden

Bruksvärden:

1. Optimal användning
2. Utvecklingsbar användning inom Svenska Kyrkan (inomkyrklig)
3. Utvecklingsbar användning utanför Svenska kyrkan (ickekyrklig)
4. Otillräcklig utvecklingspotential

Bruksvärden avser här värden som är relevanta för platsens, byggnadens eller föremålets användning och utveckling. En

indelning har gjorts utifrån huruvida användningen utgår från församlingens grundläggande uppgift och ett inomkyrkligt bruk (kyrkliga bruksvärden), eller om värdet gynnar användningen och utvecklingen av ickekyrkliga bruk och samhället i övrigt (ickekyrkliga bruksvärden). Kategoriseringen av bruksvärden har helt utgått ifrån kyrkans nuvarande användning och hur den uppvärms. I en kyrka med stora kulturhistoriska värden kan det vara svårt att göra större förändringar som kan behövas för att församlingen ska kunna använda lokalen optimalt för sin verksamhet.

Kategoriseringen och de bedömningar som har gjorts bör skickas på remiss till Länsstyrelsen för att bereda möjlighet att hitta en samsyn om de kulturhistoriska värdenas innebörd och påverkan. Observera att kategoriseringen endast speglar Svenska kyrkans intentioner att förvalta sitt kulturarv och tillståndsprövning ska alltid göras hos Länsstyrelsen vid förändringar enligt 4 kap. KML.

Revidering

Revidering av vård- och underhållsplanen ska enligt Riksantikvarieämbetets föreskrifter göras minst vart tionde år. Exakt vad som menas med detta är oklart men Stockholms stift tolkar det som att den antikvariska delen, vårdprogrammet ska revideras minst vart tionde år. Det kan göras genom att på nytt se om de kulturhistoriska värdena har förändrats, ökat eller minskat i betydelse och på nytt beskriva på vilket sätt de har förändrats. Vård- och underhållsplanens andra del, underhållsplanen, är ett levande dokument som bör revideras minst en gång per år.

För att förenkla och göra revideringen billigare är det viktigt att alla källfiler sparas så konsulter slipper upprätta nya dokument.

Revideras vårdprogrammet kontinuerligt kommer det spegla stiftets ställningstaganden, att bevara, använda och utveckla sitt kulturarv, över tid. Det äldre vårdprogrammet ska arkiveras och det nya ska på nytt antas av stiftsstyrelsen. Revideringsdatum ska sedan registreras i kyrkobyggnadsregistret (KBR). Vårdprogrammet bör också bekräftas av stiftsstyrelsen efter varje nytt kyrkoveal.

Utsnitt ur målningen "Slädolyckan" från tidigt 1700-tal. St Jacobs kyrka syns från Slottsbacken och är oförändrad sedan uppförandet.

2. VÄRDEBÄRARE I S:T JACOBS KYRKA

På följande sidor presenteras de värdebärare som identifierats utifrån underkategorierna: *kyrkomiljö*, *kyrkotomt*, *exteriör*, *interiör* och *kyrkliga inventarier*. En sammanfattande text hjälper läsaren att tolka tidslinjen. Värdebärarna placeras i tidslinjer som illustrerar objektets tillkomst och förändringar. Tidslinjerna spänner från sent 1500-tal fram till 2050-tal och utgörs av följande värdebärare:

Kyrkomiljö

- Kyrkans och kyrkogårdens ursprungliga placering
- Siktlinjer, kyrkans framträdande roll i Stockholms stadsbild
- Kungsträdgården
- Jakobs torgs funktion som kyrktorg

Kyrkotomt

- Kyrkogårdens funktion som begravningsplats sedan medeltiden
- Äldre gravtumbor och hällar
- Terrassmuren mot Kungsträdgården
- Gjutjärnsstaketet
- Smidesstaketet mot Kungsträdgården
- Kyrkogårdens parkkaraktär
- Grusgångarnas asymmetriska plan

- Äldre vegetation – popplar, pilträd och syrener
- Minnessten från 1944
- Församlingshusets placering och funktion som verksamhetslokal
- Bronsskulpturen Astrid

Exteriör

- Murverk från 1500- och 1600-tal
- Arkitektonisk fasadsten
- Ankarslutar
- Takform och takbeläggning av kopparplåt
- 1640-talets sandstensportaler
- 1700-talets exteriöra omgestaltung
- Tornhuv med lanternin i rokokostil
- Fönster av järn
- Norrfasadens epitafier
- Kyrkportar av ek

Interiör

- Kyrkorummets volym, väggar och valv
- Kolonner och anfang i sandsten
- Dopkapellet, f.d. Hornska gravkoret
- Gravhällar
- Hårlemans orgelfasad
- Epitafier i sten
- Predikstol

- Glasmålningar och masverk från 1890-talet
- Sakristiornas snickerier
- Bänkinredning
- Altaruppsats
- Vindfång och läktare

Kyrkliga inventarier

- Dopfunt i trä
- Adelns och borgarnas rika gåvor i silver
- Belysningsredskap i kyrkorummet
- Minnestavla och porträtt över kyrkoherdar 1643–2000
- Äldre textilier
- Begravningsvapen i trä
- Epitafier i trä
- Belysningsredskap från det rivna begravningskapellet
- Kyrkklockor
- Brandredskap
- Den äldre altartavlan

3. KYRKAN I SAMHÄLLET

TIDSPERIODER

Indelningarna i olika tidsperioder har skett utefter större historiska skeenden som förändrat samhället och därmed även kyrkan, som samfund likväl som byggnad. Tidsperioderna är som inom all bredare historiebereskrivning inte definitiva utan överlappar varandra.

Förreformatorisk tid: Bjälboätten och Kalmarunion

Tidsperiod
1250–1527

Kristnandet av de småriken som idag utgör Sverige var en flerhundraårig process. Missionärer från England och det Tyskromerska riket, av vilka Ansgar var den förste och mest kände, startade små församlingar redan på 800-talet men inga av dessa blev bestående. Kristna gravar från sent 800-tal och 900-talet har påträffats i Götaland och Svealand och i Norrland från senast tidigt 1000-tal. Det medeltida Danmark med flera idag svenska landskap var helt kristnat senast år 1000 och Olof Skötkonung, som var den förste sveakung som lät döpa sig och förblev kristen, präglade kristna mynt under perioden 995–1020.

De första kyrkorna byggs i trä, sannolikt vanligen som stavkyrkor, även om enstaka exempel på stenkyrkor från tidigt 1000-tal förekommer. Den första av Sveriges tre intensiva kyrkobyggnadsperioder inleds på 1100-talet och avstannar i samband med digerdöden vid mitten av 1300-talet. Då uppförs främst mindre stenkyrkor i romansk stil, vanligen med långhus, smalare och lägre kor samt absid i öster.

Förreformatorisk tid: Bjälboätten och Kalmarunion

Tidsperiod
1250–1527

Under Birger Jarls och hans ättlingars ledning utvecklas Sverige till ett rike i Europa och en del av den katolska gemenskapen styrd från Rom. Riddarkulturen och därmed ståndssamhället införs genom Alsnö stadga och påven sanktionerar korståg mot Finland som kristnas och blir del av Sverige. Ekonomin växer och handeln med omvärlden ökar, inte minst genom Hansan och senare Kalmarunionen, den personalunion mellan de nordiska länderna som vid slutet av 1300-talet avlöser Bjälboätten på den svenska tronen. Nya städer grundas och skråväsendet tar form. Genom inrättandet och uppförandet av klosteranläggningar introduceras den gotiska arkitekturen och bildkonsten, men även byggande i tegel. Det nya byggnadsmaterialet är dyrt och används därför främst i städerna, där storslagna katedralbyggen påbörjas. I landbygdssocknarna blir salskyrkan, utan smalare kor som i de romanska kyrkorna, den vanligaste kyrkobyggnadstypen.

Digerdöden når Sverige 1350 och sätter stopp för i stort sett allt kyrkobyggande i landet på närmare hundra år. Ut- och ombyggnader av romanska eller gotiska kyrkor sker i begränsad utsträckning under 1300-talet men på bred front under 1400-talets andra hälft. Kyrkorummen valvslås och utbyggnader som vapenhus, sakristior och kapell uppförs. Det sena 1400-talet är även en konstnärligt högstående period, där utsmyckning av kyrkorummen bland annat i form av snidade madonnaskulpturer, triumfkrucifix, altarskåp och dekorativa kalkmålningar ännu präglar många kyrkorum från tidsperioden.

Reformation och stormaktstid

Tidsperiod
1527–1718

Gustav Vasa, som i och med maktövertagandet av landet 1523 brutit Kalmarunionen, initierar tillsammans med Olaus Petri reformationen av Sverige. Processen är lång och kan sägas få sin formella inledning vid Västerås riksdag 1527, då Gustav Vasa tvingar ständ-

erna att gå med på att den lutherska läran ska jämföras med den katolska och att kyrklig egendom kan beslagtas av kronan. Först i och med Uppsala möte 1593 stadfästs och konsolideras reformationen från den katolska läran till den evangelisk-lutherska, och även om övergången inte sker över en natt blir förändringarna för kyrkan monumentala. Kloster stängs och rivs, helgondyrkan förbjuds, predikningar sker hädanefter på svenska och bibeln och psalmboken översätts.

Kronans begränsningar av kyrkans tillgångar leder till att det dröjer till början av 1600-talet och stormaktstiden innan nya kyrkor börjar uppföras i större utsträckning. Detsamma gäller kyrkorummens konstnärliga utsmyckning, som nu präglas av renässansens och senare barockens formspråk. En stor mängd medeltida kyrkomålerier kalkas över och den växande adeln manifesterar sin position i samhället genom påkostade epitafier och gravmonument.

Under stormaktstiden blir Skåne, Blekinge, Halland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen en del av Sverige. Även ekonomiskt expanderar riket, med en fördubblad BNP per capita under en hundraårsperiod. Den moderna svenska ämbetsmannaförvaltningen införs, universitet och gymnasier grundas och genom en öppenhet mot utländsk arbetskraft ökar industriellt och hantverksmässigt kunnande.

Frihetstid och befolkningsökning

Tidsperiod
1718–1850

Efter den senare delen av stormaktstidens kostsamma krigsår, som avslutas med Karl XII:s död 1718, stärks ekonomin några decennier in på 1700-talet. Den befolkningsökning som biskopen och skalden Esaias Tegnér senare kom att förklara med de bevingade orden "freden, vaccinet och potäterna" påbörjas nu. Nya församlingar bildas som kräver nya kyrkor. Överintendentsämbetet grundas, vilket med sin översyn av allt statligt byggande, kyrkor inkluderat, skulle säkerställa att det byggdes med stil och smak.

Tidseran har ibland kallats nyttotänkandets århundrade, näringslivet och vetenskapen gynnas och för jordbruket och landsbygden i stort medför skiftesreformerna epokgörande förändringar. Även om progressionen ofta tillskrivits friheten från enväldesmonarki får inte Gustav III:s statskupp och tillfälliga återinförande av kungligt envælde utvecklingen att avstanna. Kungens kulturella intresse återspeglas i ännu levande institutioner och i upplysningstidens anda lättar han på religionsfriheten genom att tillåta invandrade reformerta och katoliker samt i viss utsträckning judar att fritt utöva sin religion och uppföra kyrkor.

Under tidsperiodens inledning dominerar ännu den italienskt inspirerade barocken. Interiört får även rokokon ett visst genomslag. Gustav III:s vurm för antik kultur banar väg för klassicismen som senare övergår i den stramare empirestilen. Den nyklassicistiska enskeppiga kyrkotypen med västtorn med tornhuv, tunnvalvt innertak av trä och ljust färgsatta interiörer och exteriörer är från mitten av 1700-talet och hundra år framöver sinnebilden av en modern kyrkobyggnad.

Industrialism och urbanisering

Tidsperiod
1850–1940

Industrialiseringen av Sverige får sitt genombrott vid mitten av 1800-talet och de demografiska förändringar som uppstår i dess kölvatten ställer krav på fler och större kyrkobyggnader. Nya församlingar bildas när småbyar som tidigare saknat kyrkor snabbt förvandlas till expansiva stations- och industrisamhällen, samtidigt som de större städerna växer ytterligare. Nya industriellt framställda byggnadsmaterial som cement och maskinslaget tegel präglar kyrkobyggandet. Medeltidsinspirerade stilar, med tyngdpunkt på nygotiken, dominerar för såväl nyuppförda kyrkor som restaureringar under Sveriges andra stora kyrkobyggnadsperiod som infaller cirka 1860–1910. Under 1900-talets första decennier blir formspråket mer eklektiskt med inslag av nationalromantik, jugend och 1920-talsklassicism. Funktionalismens genombrott i början av 1930-talet gör snabbt avtryck i kyrkorummen där 1800-talets kvader- och dekorationsmålade interiörer vitmålas.

Kyrkan som samfund präglas under hela 1800-talet av en debatt mellan konservativa och liberala falanger. Samtidigt utmanas statskyrkan av den växande väckelserörelsen och under några få år runt 1860 fattas en rad banbrytande beslut. Det blir tillåtet att utträda ur Svenska kyrkan förutsatt att man ansluter sig till ett annat samfund, andra än präster inom Svenska kyrkan får leda gudstjänst

och kravet på nattvardsgång försvinner. 1866 avskaffas ständsriksdagen och därmed även prästeståndet, som ersätts av Kyrkomötet.

Sekularisering, kyrklig förnyelse och separation från staten

Tidsperiod
1940–2050

Sekulariseringen i västvärlden kan spåras till såväl upplysningstiden som industrialiseringen och urbaniseringen. Trenden ökar under 1900-talet och efter antagandet av 1951 års religionsfrihetslag tillåts villkorslöst utträde ur Svenska kyrkan. 1958 tillåts kvinnor bli präster i Svenska kyrkan genom ett beslut i kyrkomötet, de två första kvinnliga prästerna vigs 1960 i Stockholms stift och i Härnösands stift. 2009 tillåts även vigsel av samkönade par. År 2000 separeras slutligen kyrkan från staten. Samtliga invigda gudstjänstrum inom Svenska kyrkan skyddas därefter automatiskt som kyrkliga kulturminnen enligt kulturmiljölagen. Lagen innebär att kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna före 1940 samt vissa utpekade yngre kyrkobyggnader och begravningsplatser inte på något väsentligt sätt får ändras utan tillstånd från länsstyrelsen.

Från 1000-talet fram till 1900-talets mitt var långhuskyrkan med torn i väster och kor i öster den förhärskande kyrkobyggnadstypen i Sverige. Därefter sker en radikal förnyelse av kyrkoarkitekturen efter modernismens idéer. 1962–65 hölls *Andra Vatikankonciliet*, där nya riktlinjer för liturgi och kyrkorum inom den katolska kyrkan fastslogs. Innovationerna fick genomslag även inom Svenska kyrkan, inte minst genom prästen Axel Rappes bok *Domus ecclesiae-studier i nutida kyrkoarkitektur* som publicerades 1963. Ungefär samtidigt växte en mer antikvarisk restaureringsideologi fram inom kulturmiljövården med tydliga principer för bevarandet av äldre kyrkliga kulturminnen.

KRONOLOGI – KYRKOBYGGNADEN

Förreformatorisk tid: Bjälboätten och Kalmarunion

Tidsperiod
1250–1527

1311. S:t Jacobs kapell eller kyrka omtalas för första gången i bevarade handlingar. Sannolikt en byggnad i trä.

Senast 1433. Någon gång mellan 1421 och 1433 uppförs en ny, troligen treskeppig, Jakobskyrka i tegel. Den tidigare timmerbyggnaden rivs sannolikt. Tomtuppgifter från 1400-talet tyder på en placering något väster om den nuvarande kyrkan.

Reformation och stormaktstid

Tidsperiod
1527–1718

1527. Kyrkan rivs vid Gustav Vasas reduktion.

1580. Grundläggning för en kyrka med korsformad plan påbörjas på initiativ av Johan III.

1588–93. S:t Jacobs kyrka börjar uppföras under ledning av Johan III:s arkitekt Willem Boy. Planerna har förändrats till en kvadratisk salkyrka med stort kor i öster och vapenhus i väster. Arbetena avstannar strax efter kungens död. Färdigställandet av valvet under det påbörjade centraltornet är bland de sista arbeten som sker.

1602. Arbetena återupptas, men processen avstannar vid flera tillfällen. Enligt arkivuppgifter fattas beslut om att förlänga kyrkan till nuvarande längd. Murverksundersökningar på 1900-talet tyder emellertid på att hela kyrkan uppförts i en och samma etapp.

1625. Anteckning om att kyrkan saknar tak och valv.

1639. Kyrkans tak är färdiga. Det första tornuret sätts upp, utfört av Lorentz Meijer i Åbo.

1642. Valven av murmästaren Hans Förster färdigställs. Kyrkorummet har tegelgolv i gångarna och råhuggen sten i koret. Utvändigt målas murverken röda med vita lisener och interiören vitlimmas. Arbeta med fönstren påbörjas.

1643. Portalerna i norr och väster samt praktgavlarna, allt av bild-

och stenhuggaren Heinrich Blume, färdigställs. Den 26 november invigs kyrkan i närvaro av bland andra drottning Kristina och riksrådet. Dagen innan invigningen förordnas att Norrmalm ska delas i två församlingar, där området öster om Brunkeberg och den nya staden på ladugårdslandet ska utgöra Jacobs församling. Dopfunten av bildhuggaren Jost Schütz är liksom predikstolen (troligen också av Schütz) färdig vid invigningen.

1644. Den monumentala sydportalen i gotländsk sandsten bekostad av amiral Henrik Fleming och hans andra maka Sigrid Kurtzel.

1646. Bisättningskapellet i södra sidoskeppets östra travé avdelas av en mur och omvandlas till två gravkor för ätterna Horn och Fleming.

1648. Den första altarpopsatsen sätts in och det östra korfönstret muras i samband med detta igen till hälften.

1651. Bjälklagen i tornet byggs om för att ge plats åt nya klockor.

1657. En murad tillbyggnad för bisättningar byggs på platsen för en tidigare bod på södra sidan om koret. Möjligen är det först i samband med detta som Flemings gravkor inreds inne i kyrkan.

1660–1730. Ett flertal huvudbaner och anvapen tillkommer i kyrkans interiör under perioden.

1664. Nya ändringar i tornet för att ge plats för urverk.

1665. Dopfunten förgylls på bekostnad av Magnus Gabriel De la Gardie.

1667–69 (enligt vissa uppgifter 1674). Två nya läktare byggs, var och en med en egen förstuga i form av två halvrunda utbyggnader på vardera sida om sydportalen. Läktarna är reserverade för riksrådet och adelsfamiljerna och bekostas bland annat av Magnus Gabriel De la Gardie, Sten Bielke, Gustav Soop, Klas Rålamb, Herman Fleming och Svante Banér. Läktare i väster tillkommer kring samma tid och något senare även läktare i norr.

1669. Nytt korskrank doneras av fru Anna Burea till minne av hennes make professorn och statssekreteraren Anders Gyldenklou.

1695. Västra läktaren utökas.

ca 1698–1702. Sakristian byggs till mot öster med ett kryssvälv rum samt ett förrum.

1702. Ett vapenhus/vindfång av trä byggs utanför norra ingången.

1717–29. Södra läktaren utökas.

Frihetstid och befolkningsökning

Tidsperiod
1718–1850

1723. Natten mellan 14 och 15 maj slår blixten ned i kyrkan som eldhärjas. Tornet, småtornen och taket bränns av och orgeln vattenskadas. Klockorna smälter men två stycken gjuts om redan samma år.

1724. Storklockan gjuts.

1725. De återuppförda mittornets murar efter ritningar av G.J. Adelcrantz avtäckts provisoriskt. Under arbetet med återställandet av kyrkan beslutas att västtornen ska hållas låga och att praktgaveln i väster ska rivas. Tillsammans med Adelcrantz nya kraftiga centraltorn får kyrkans exteriör på så vis karaktär av centralanläggning enligt tidsenligt barockmönster.

1734. Carl Hårleman arbetar på förslag till nya tornhuvar.

1738. Urverket klart.

1739. Hårlemans tornhuvar färdigställs och återuppbyggnaden efter branden 1723 är därmed helt genomförd.

1745–46. Orgelläktaren byggs om och ny orgel av Olof Hedlund med orgelfasad ritad av Hårleman tillkommer.

1750- och 1760-tal. Epitafierna i sten i koret och dåvarande sakristian utförs.

1776–77. Exteriör restaurering under ledning av Erik Palmstedt. Kyrkan putsas och avfärgas grå. Nya fönster av järn sätts in i de norra och södra fönsteröppningarna. Strävpelarna höjs och salubodar uppförs längs södra och västra fasaderna.

1814–16. Kyrkan restaureras av C.F. Sundvall. Ny inredning i form av bänkar, läktare, predikstol, altartavla, belysning m.m. Begravningsvapen plockas ner. Trägolv läggs på det befintliga golvet av gravstenar. De utvändiga trapphusen i söder ersätts av salubodar.

1825–30. Efter utbrett missnöje med resultatet av Sundvalls

restaurering av kyrkorummet omgestaltas det på nytt, denna gång under ledning av F.M. Bäck. Ny altaruppsats av C.G. Blom-Carlsson med altartavla av Fredrik Westin. Ny predikstol av J.A. Gillberg. Den tidigare gråmålade bänkinredningen ådringsmålas. Horns och Flemings gravkor avvecklas och används som förvaringsutrymmen. Utvändigt rivs vindfånget vid norra entrén, tre mindre gravkor i nordöst samt salubodarna utmed södra och västra sidorna. Fasaderna avfärgas vita med ljus röda listverk.

Industrialism och urbanisering

 Tidsperiod
1850–1940

1850-talet. Centraluppvärmning installeras i kyrkan. Sakristians östra rum rivs för att ge plats åt en värmekammare under mark. Skorstenen avlägsnas från taket.

1862. Mellanväggen i Horns och Flemings tidigare gravkor rivs och större öppningar tas upp mot väster och norr för att inkorporera utrymmet i kyrkorummet. Samma förändringar sker med den ursprungliga sakristian i norra sidoskeppet. 1450 gaslågorna lyser upp kyrkorummet. Troligen sker fler arbeten vid denna tid, exempelvis ombyggnad av läktare, nya ekportar m.m. J.F. Åbom är sannolikt ansvarig arkitekt.

1883. Ny dopfunt av marmor ritad av Carl Möller.

1892–94. Restaurering i historiserande stil under ledning av Carl Möller. Korets fönster muras delvis igen och förses med masverk av sten och glasmålningar. Rikliga dekorationsmålningar på väggar och valv utförs av Agi Lindegren. Ny inredning i form av altare, bänkar, läktare och vindfång. Orgelläktaren byggs om. Ny ekport i södra entrén.

1908. Klockringningen elektrifieras.

1909–10. Utvändig restaurering av Möller. Den tidigare oljemålade sockelstenen ersätts av krysshamrad sandsten med krönlist av omålad betong. Sandstensportalernas färg avlägsnas. Ny kopparplåt på taken.

1914. Ny orgel bakom Hårlemans fasad invigs.

1925–26. Fasaderna avfärgas i sandgul kulör. Efter ritningar av Ove Leijonhufvud utökas sakristian med ett rum i öster samt, tidigt som den underliggande värmekammaren byggs till och en utgång

mot Kungsträdgården tas upp.

1928. Reparation och ombyggnad av orgeln.

1929. Sydportalen konserveras.

1932–37. In- och utvändig restaurering under ledning av Ove Leijonhufvud. Kyrkorummet får i allt väsentligt sin nuvarande gestaltning. Läktare och vindfång rivs. Nya vindfång uppförs och bänkinredning och orgelläktare byggs om. Östra korfönstret muras igen invändigt och ny altaruppsats i historiserande stil tillkommer. Väggarnas och valvens dekorationsmålningar kalkas över och nytt golv av kalksten läggs in. Dopkapellet på platsen för de tidigare Hornska och Flemingska gravkoren iordningställs. Nya fönster i 1700-talsstil. Nya takkronor och väggarmaturer. Utvändigt knackas fasaderna rena, putsas om och avfärgas grå-gula. En murverksundersökning genomförs, vilken i konflikt med vissa arkivkällor tyder på att kyrkans murar har uppförts i en och samma byggnadsetapp.

Sekularisering, kyrklig förnyelse och separation från staten

 Tidsperiod
1940–2050

1941–42. Lagningar av sandstensdetaljer på sydportal, västportal och sockellist.

1954. Växelström installeras i kyrkan.

1959. Tornuret elektrifieras.

1960. Kororgel av Marcussen og søn införskaffas.

1961. Bänkrader längst fram i mittskeppet ersätts av lösa stolar. Elektromagnetisk hörselslinga installeras.

1964. Sakristians fönster förses med stålaller.

1968–69. Kyrkan restaureras in- och utvändigt efter förslag av J. Sjöström och A. Von Schmalensee. Fasaderna får genomfärgad röd puts med vita listverk. Ny taktäckning av patinerad koppar, nya stuprör med värmeslingor mm. Interiört är åtgärderna i stor utsträckning av underhållskaraktär. Begravningsvapnen

konserveras och orgel rengörs. Anslutning till fjärrvärme.

1970. Skeppsholmskyrkan avkristnas och Jacobs kyrka tar över kyrksilvret och delar av textilierna.

1971–76. En sprickutredning utförs med anledning av byggandet av tunnelbanan. Tre av klockorna förses med balanskläpp.

1973. Hängrännor sätts upp.

1976. Ny orgel bakom Hårlemans fasad. Förstärkaranläggningen kompletteras.

1977. Nytt larm installeras. Orgelläktaren repareras.

1978. Handledare upp till koret tillkommer.

1980–81. Bänkrader tas bort i norra sidoskeppets västra del för att ge plats åt textiltörråd som byggs efter ritningar av Arksam. Belysning av tornuret tillkommer och något år senare även fasadbelysning. Utvändiga putsskador repareras och mindre plåtarbeten utförs.

1986. Ny hörselslinga. Underhåll av undercentral. Rullhurts inköps för förvaring av moderna mässhakar som är i bruk.

1987. Stensättning utanför huvudentrén utförs.

1988. Ny belysning i koret installeras.

1989. S:t Nikolai, S:t Jacob och S:ta Clara församlingar slås samman och bildar Stockholms domkyrkoförsamling. Invändig rengöring av väggar, valv, inventarier och tavlor.

1994. Rökdetektorer installeras i tornet.

1997. Källaren renoveras. Orgeln renoveras.

1998. Sandstensportalerna konserveras. Förrådet i norra sidoskeppet utvidgas och två bänkrader avlägsnas i södra sidoskeppet för att ge plats åt ytterligare textiltörråd som flyttas upp ur källaren. Dessutom tillkommer textilier från

1999. Ny elsystem i kyrkan inklusive orgeln, där nya koppelsystem för registren installeras.

2000. Sprinkler och brandlarm installeras. Ytterligare bänkrader avlägsnas för att ge plats åt församlingsverksamhet och textiltörrådet flyttas inom kyrkorummet.

2002. Fasadrestaurering. De fyra korfönstren rengörs från 1930-talets fernissa. Åsskydd ses över. Wc tas bort från brudkammaren.

2019. Domkyrkoförsamlingen säljer S:t Jacobs kyrka till Stockholms stift.

2019. Orgeln renoveras och byggs delvis om.

KRONOLOGI – KYRKOgåRDEN

Förreformatorisk tid: Bjälboätten och Kalmarunion 1250–1527

Tidsperiod
1250–1527

1311. S:t Jacobs kapell omnämns för första gången

1430-talet. Den tidigaste S:t Jacobs kyrka av sten uppförs, med en kyrkogård i samma läge som dagens.

Reformation och stormaktstid

Tidsperiod
1527–1718

1580. Dagens S:t Jacobs kyrka börjar uppföras vid den medeltida kyrkans kyrkogård.

1640-talet. S:t Jacobs kyrka fullbordas och kyrkogården syns i dagens utsträckning på kartor

1650-talet. Kyrkogården omgärdas av stenmurar mot öster och väster, med kyrkogårdsentrén via en portal från Västra Trädgårdsgatan

1600-talets senare hälft. En strikt indelning av kyrkogården i fyra kvarter redovisas på en situationsplan.

1713. En ny terrassmur uppförs mot Kungsträdgården.

Frihetstid och befolkningsökning

Tidsperiod
1718–1850

1750-talet. Träplank och bodar av trä på kyrkogårdens norra sida ersätts av ett murat begravningskapell.

1828–29. Muren och portalen mot väster ersätts med ett högt järnstaket med pargrindar.

Industrialism och urbanisering

Tidsperiod
1850–1940

1863. Dagens indelning av kyrkogårdens gravkvarter med svängda gångar redovisas på en karta.

1873. Jacobs församling ansluts till Norra begravningsplatsen.

1889. Kvarvarande gravkor längs kyrkogårdens östra sida rivs och ersätts av dagens liggande hållar.

1908 eller tidigare. Den nedsänkta platsen framför nordportalen är etablerad.

1922–23. Ett nytt kapell/gravkor byggs på kyrkogården efter ritningar av Ernst Stenhammar.

Sekularisering, kyrklig förnyelse och separation från staten

Tidsperiod
1940–2050

1984–85. Begravningskapellet rivs och ersätts av dagens församlingshus.

2008. Kyrkogården renoveras och en minnesplats skapas i sydost.

Fortsatt kronologi...

4. KYRKOMILJÖN OCH KYRKOTOMTEN

Lagskydd

Eftersom kyrkomiljön sträcker sig utanför omfattningen av 4 kap. KML har en mer summarisk sammanställning gjorts för detta område. Här relaterar även vårdprogrammet till andra relevanta lagstiftningar som påverkar platsens förvaltning såsom miljöbalken och plan- och bygglagen (PBL).

S:t Jacobs kyrkotomt är inte definierad av länsstyrelsen men de har identifierat att det finns en kyrkotomt. Den omfattar troligen delar av Jacobs torg, men det är oklart hur långt ner mot Kungsträdgården den kan tänkas gå? Kyrkotomten skyddas av 4 kap. KML och det krävs tillstånd för att göra förändringar. Anslagstavlan som står ner mot Kungsträdgården står troligen på kyrkotomten.

S:t Jacobs kyrka och kyrkogård har höga kultur- och naturvärden och skyddas av ett flertal lagrum i svensk lag. S:t Jacobs kyrka och kyrkogård utgör del av riksintresset ”Stockholms innerstad med Djurgården [AB 115]. Ett riksintresse gäller geografiskt utpekade områden som har nationellt viktiga värden och kvaliteter. Riksintressen för kulturmiljövården (enligt miljöbalken 3 kap) ska avspegla landets historia. Vad som är utpekat riksintresse varierar och kan till exempel vara stadskärnor, jordbruksbyar, förhistoriska gravfält eller moderna kyrkor. S:t Jacobs kyrka ingår i uttrycket för riksintresset i flera avseenden. Dels som symbol för det kontinuerliga anspråkstagandet av platsen för kyrklig verksamhet sedan medeltiden, som del av stadens utveckling under 1500- och 1600-talen, dels som märkesbyggnad i Stockholms stadssiluett. Ett riksintresse ska enligt miljöbalken 3 kap. 6 §, skyddas från påtaglig skada. Begreppet påtagliga skada förklaras generellt på detta sätt: Ett ingrepp som innebär att ett område förlorar de värden, som motiverat dess utpekande, ska bedömas som påtagligt

skadligt. Bedömningen är platsspecifik och baseras på åtgärdens art och omfattning.

PBL omfattar all bebyggelse och ställer bland annat krav på byggnaders utformning, planering och hänsyn till omgivande bebyggelse. I kyrkans direkta närhet finns flertalet byggnader som grön- eller blåklassats av Stadsmuseet vilket innebär att de skyddas mot förvanskning. S:t Jacobs kyrka är blåklassat enligt Stadsmuseets klassificering.

Kategorisering av värden

En kategorisering av kyrkotomten enligt Stockholms stifts metod har inte kunnat göras då Svenska kyrkan inte äger marken.

Bruksvärden

S:t Jacobs kyrka och kyrkogård används dagligen av besökare. Kyrkan är öppen dagligen för allmänheten och domkyrkoförsamlingen arrangerar mindre andakter och konserter. Det är positivt att människor rör sig omkring kyrkan. Anslagstavlan ner mot Kungsträdgården utgör en viktig plats för kommunikation med allmänheten.

Kulturhistoriska värden

S:t Jacobs kyrka är en av Norrmalms äldsta byggnader och kyrkogården har varit i bruk sedan medeltiden. Kyrkan var också en av landets första kyrkobyggen efter reformationen på befallning av Kung Johan III att en protestantisk kyrka skulle uppföras. Kyrkan blev stilbildande för många andra kyrkor i landet där den lutherska kyrkotraditionen även bevarade katolska traditioner. I Suecia antiqua et hodierna visas 1600-talets Stockholm och S:t Jacobs kyrka som en av de främsta byggnaderna i staden.

Byggnadens röda färg knyter an till den ursprungliga kyrkan med rödmålat tegel och ger en stark positiv upplevelse i kontrast till omkringliggande byggnader och Kungsträdgårdens grönska.

Ingen annanstans i staden är sambandet mellan kyrka och torg så påfallande som mellan S:t Jacobs kyrka och Jakobs torg. Här bidrar även de dekorativa stenportalerna från 1600-talet till upplevelsen av samband och kopplingar till Italienska piazzor.

Betydande värdebärare

- Kyrkans och kyrkogårdens ursprungliga placering
- Siktlinjer, kyrkans framträdande roll i Stockholms stadsbild
- Jakobs Torgs funktion som kyrktorg
- Kungsträdgården

Övergripande utvecklingspotential

Kyrkotomten är inte definierad, en förfrågan bör skickas till länsstyrelsen i syfte att klargöra omfattningen av 4 kap. KML och värna marken kring kyrkan att den inte bebyggs på ett för kyrkan ofördelaktigt sätt.

Jakobs torg bör kunna utvecklas i samverkan med kommunen till att mer fungera som ett kyrktorg och därmed också öka platsens attraktivitet. Samråd bör också genomföras med tanke på Operans stundande tillbyggnad.

Siktlinjer bör generellt värnas i samråd med omkringliggande fastighetsägare. Detta har stöd i Riksintresset.

KYRKANS OCH KYRKO- GÅRDENS URSPRUNGLIGA PLACERING

1250–1527 → 1940–2050

Kunskapsvärde

S:t Jacobs kyrka är tillsammans med S:ta Clara kyrka de första kyrkorna som började byggas på malmarna utanför Stadsholmen som en reaktion på stadens befolkningsökning under 1500-talets senare del. Kyrkan lades enligt kyrkotraditionen i en öst–västlig riktning där koret riktas mot öster och solens uppgång som symbol för Kristus återkomst.

På platsen fanns redan under tidigt 1300-tal ett kapell och en begravningsplats. S:t Jacobi kapell revs av Gustav Vasa efter Västerås riksdag 1527.

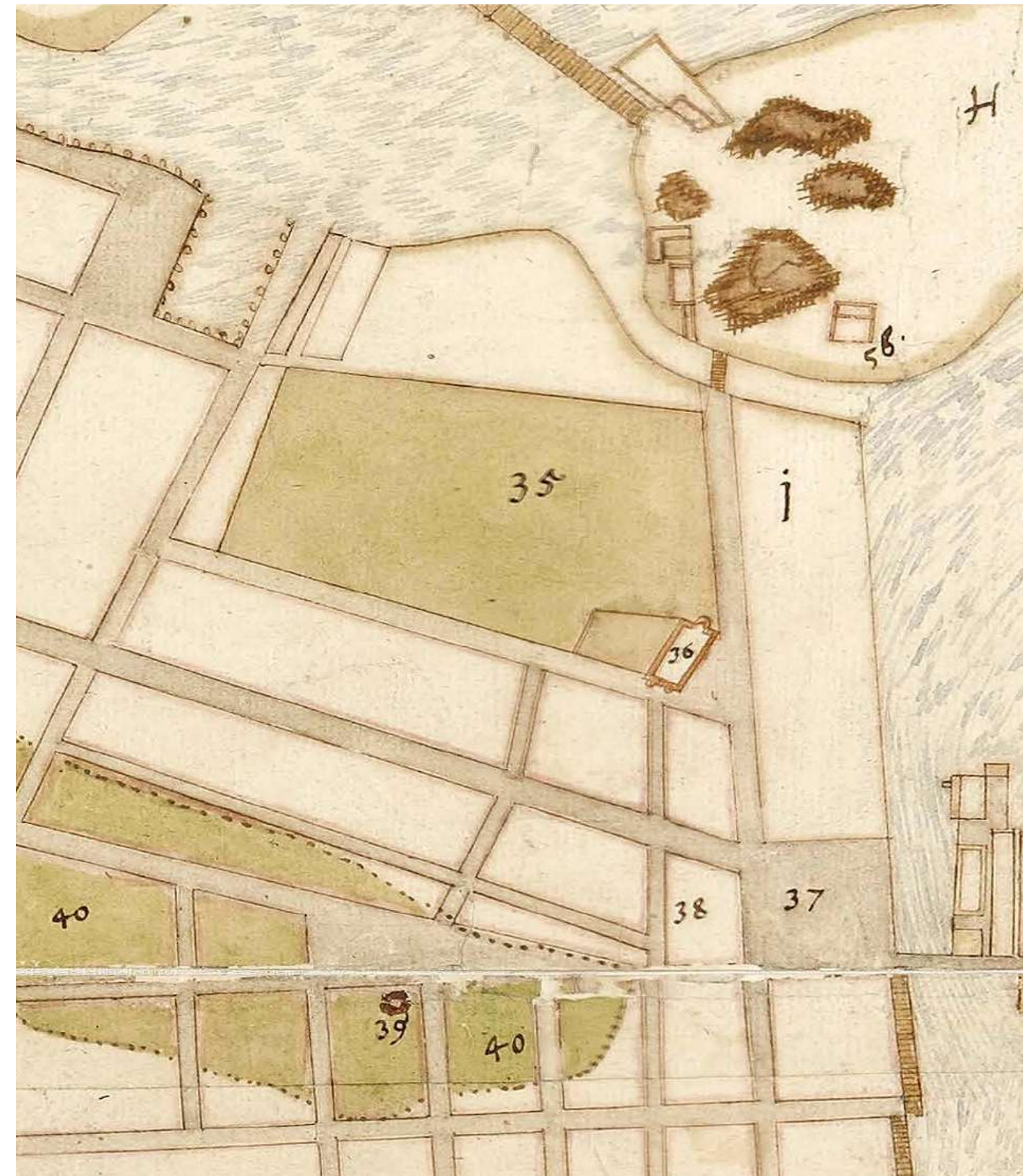
1640 års stadsplan gav kyrkan och kyrkogården dess orientering som ännu kan anas längs Västra Trädgårdsgatan. 1754–56 reglerades norra tomtgränsen mot lantmäteriets hus. Två träbyggnader ersattes då av ett begravningskapell och en mur i sten.

Upplevelsevärde

Kyrkomiljöns riktning skiljer sig något mot stadens övriga gatunät vilket gör att denna stadsdel upplevs avvikande och äldre.

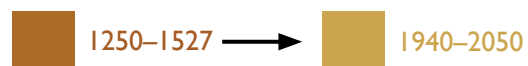
Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Kyrkotomten sträcker sig troligen ut mot Jacobs torg och Kungsträdgården. Den exakta gränsen bör fastställas.

Utsnitt ur 1640 års stadsplan med Sankt Jacobs kyrka och kyrkogård i mitten.

SIKTLINJER, KYRKANS FRAMTRÄDANDE ROLL I STOCKHOLMS STADSBILD

Kunskapsvärde

Tillsammans med S:ta Clara kyrka uppfördes S:t Jacobs kyrka som ett svar på den nybildade nationen Sveriges maktanspråk i ett europeiskt perspektiv. Det kan tydligt ses i Suecia antiqua et hodierna där kyrkorna framställs i ett värdeperspektiv, det vill säga större i förhållande till kringliggande byggnader än de är i verkligheten.

Upplevelsevärde

Kyrkan byggdes för att synas i stadsbilden men synligheten har under åren försvagats. Värdet manifesteras i siktlinjer från:

- Gustav Adolfs torg
- Jakobsgatan
- Västra trädgårdsgatan
- Kungsträdgårdens norra del
- Kungsträdgårdens södra del och Skeppsholmen

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Försöka påverka kommunen att omkringliggande träd beskärs. Bevaka förändringar och värna siktlinjerna och stadens siluett, stöd finns i Riksintresset.

Vy från Skeppsholmen.

KUNGSTRÄDGÅRDEN

1250–1527 → 1940–2050

Kunskapsvärde

Kunglig trädgård sedan medeltid, rikt utvecklad park under 1700-talet med fontän, orangeri och trädgårdsmästarbostad. Omgärdades av stenmurar och entréer med järnportar.

Allmänheten fick tillträde till parken under senare hälften av 1700-talet. 1772 öppnades orangeriet, kallat Vauxhallen, som ett nöjespalats med offentliga konserter och baler. Nöjesetablissemangen har fortfarande en stark position på platsen, främst via Operan och Hamburger börs.

Under 1800-talet förändrades platsen då murarna togs bort och växtligheten i det närmaste jämnades med marken.

Upplevelsevärde

Även om S:t Jacobs kyrka tappat sin kontakt med Stockholms slott har den fortfarande en relation till Kungsträdgården genom sin geografiska närhet och växtligheten som upplevs knyta ihop parken med kyrkogården, trots att förbindelse saknas.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Den södra paviljongbyggnaden nedanför kyrkogården upplevs som skräpig. Samråd med hyresgäst eller fastighetsägare bör upptas för att få platsen mer attraktiv.

Vy från södra delen av Kungsträdgården.

Kungsträdgården 1716. Ur Suecia antiqua et hodierna.

JAKOBS TORGS FUNKTION SOM KYRKTORG

1527–1718 → 1940–2050

Kunskapsvärde

Den lilla trekantiga torgbildningen har med sitt läge vid kyrkans södra ingång fungerat både som kyrkbacke och handelsplats, men också för enstaka demonstrationer.

Torget var fram till första omnämnandet som Jakobs torg 1728 omtalad som wändeplatsen. Namnbytet sammanfaller med att den tidigare privata Kungsträdgården blir alltmer tillgänglig för allmänheten. Därmed blev torget inte längre återvändsgränd utan en del i stråket mellan Gustav Adolfs torg och Kungsträdgården.

Söndagen den 20 april 1902 drabbade demonstranter och polis samman på Jakobs torg i samband med den stora rösträttskampanjen i Sverige. Ett fredligt möte vid Lill-Janssskogen på Norra Djurgården urartade och 30 000 människor började tåga mot Gustav Adolfs torg. Svea livgarde hade blockerat vägen fram till slottet. Bland kampanjens mer kända agitatorer kan nämnas Kata Dalström, August Palm och Hinke Bergegren.

Upplevelsevärde

Upplevelsen som kyrkbacke är högst levande och för tanken till europeiska kyrkor som vetter mot öppna torgytor. Spåren efter torgets tidigare torghandel lyser numera med sin frånvaro även om julbodar på senare tid har placerats här. Flertalet av kyrkans besökare väljer den södra ingången framför den västra.

Den stenlagda torgytan är fortfarande en väl använd passage till och från Kungsträdgården. Förutom kyrkan bidrar kvarterets båda nöjesetablissemang Operan och Hamburger börs till ett ständigt flöde.

Antikvarisk ambitionsnivå

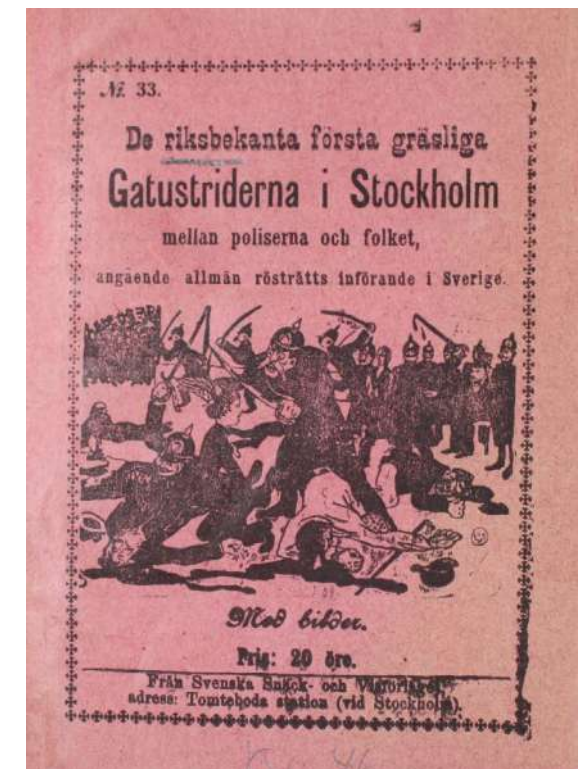
Utvecklingspotential: Utveckla platsen tillsammans med kommunen så det tydligare framgår att det är ett torg för både staden och kyrkan.

Kata Dalström (1858–1923) var en populär agitator för den framväxande arbetarrörelsen och blev den första kvinnan att sitta i ledningen för det socialdemokratiska partiet. Idag finns en minnesplakett uppsatt på Västmannagatan 88 i Stockholm, huset där hon bodde sina sista år. Foto: Stockholmskällan.

Illustrationer från rösträttsdemonstrationerna som urartade på Jakobs torg den 20 april 1902.

Södra ingången med en äldre version av kyrkoport och Jakobs torg belagd med kullersten. På bilden syns även de trapphus som ledde upp till de nu rivna läktarna. Det har även funnits salubodar efter den södra fasaden.

5. KYRKOGÅRD

Lagskydd

Kyrkogården berörs av 4 kap. § 3 kulturmiljölagen (1988:950). Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen. Aktiva kyrkogårdar lyder även under begravningslagen (1990:1144).

Kategorisering av värden

Bruksvärden

- ② Utvecklingsbar användning inom Svenska Kyrkan (inomkyrklig)

Stiftet har köpt kyrkogården av församlingen och planerar att förlägga sin verksamhet till platsen. Kyrkogårdens användning inom stiftets verksamhet bedöms vara utvecklingsbar, i dagsläget är det oklart på vilket sätt.

Kyrkogården är öppen för allmänheten under dagtid. Platsen används av människor som äter lunch, söker avskildhet och besöker gravar. Kyrkogården har ännu några gravar som är i bruk med gravrättsägare. Platsen används minst en gång per dag under minst 300 dgr/år.

Kulturhistoriska värden

- ① Betydande kulturhistoriskt värde som helhet.

Platsens har använts som begravningsplats sedan medeltiden. Övergången till mer parkliknande utformning på 1860-talet är fortfarande intakt.

Församlingshuset ingår inte i bedömningen om den kulturhistoriska kategoriseringen. Det finns goda förutsättningar att församlingshuset och omkringliggande markytor kan integreras i stiftets verksamhet. Dock kommer större förändringar av kyrkogården vara svåra att genomföra pga. lagskydden.

Övergripande utvecklingspotential

Stort förfall. Nya rutiner för vård och underhåll måste tas fram snarast.

Användningen och utformningen av kyrkogårdens markytor och vegetation kan förbättras då förfallet gjort uttrycket väldigt spretigt.

Antikvarisk ambitionsnivå

Framtida bruk: Anpassning möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten. Förändringar måste underordna sig kulturhistoriska värden.

Besiktning, FU, PU, skötsel: Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturvärden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskild kompetens, material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning av antikvarisk expert.

Fysisk tillgänglighet och information: Tillgänglighetshöjande åtgärder ska vara anpassade efter både brukare och kulturarv. Kyrkogården är aktiv, bör vara öppen varje dag.

Säkerhet: Hög antikvarisk ambition, anpassat efter både brukare och kulturarv.

Utom- och inomhusklimat: Framtida skötselmetoder måste ses över snarast. Åtgärder måste anpassas efter en hög fuktbelastning på gravhällar och tumbor, medför extrem påväxt.

Risker: Stöld, skadegörelse, såsom klotter och slitage. Kyrkliga verksamheten kan hämmas på grund av hög förändringskänslighet.

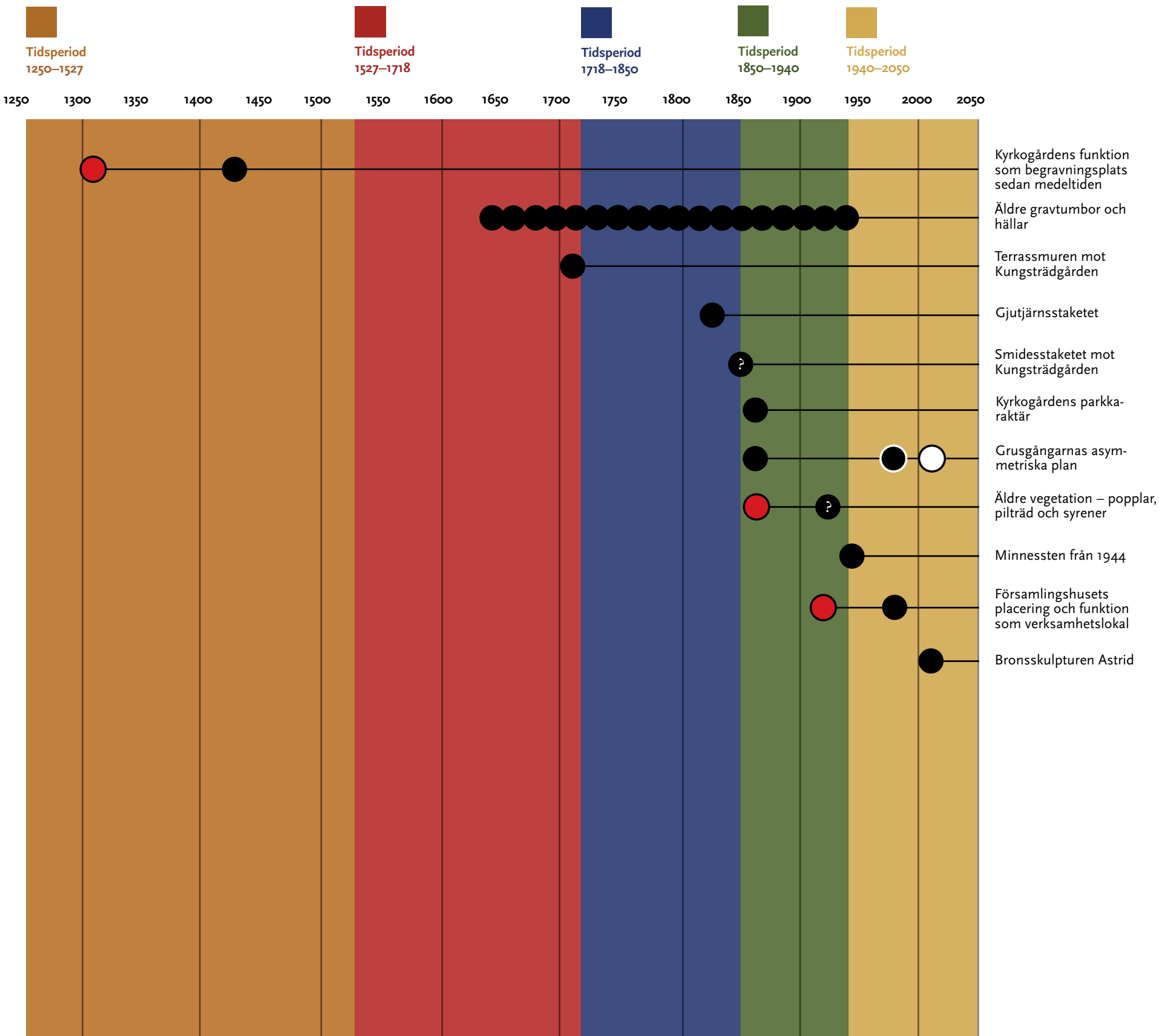
TIDSSTUDIE MED VÄRDEBÄRARE – KYRKOGRÅRD

Tidsstudien visar att platsen har använts som begravningsplats under århundraden med en obruten tradition vilket också speglar platsens starkaste värde.

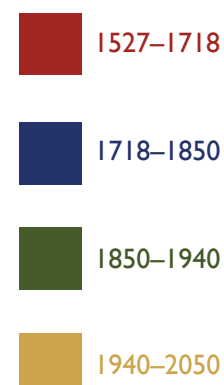
Antalet begravningar minskade drastiskt efter att kyrkogården med fyra kvarter omdanades på 1860-talet till en parklik kyrkogård. Detta berodde delvis på att Norra begravningsplatsen anlades under 1800-talets första hälft. Detta föregicks av en debatt och år 1783 förbjöds att gravsätta inne i kyrkor och år 1815 avråddes mot att gravsätta inne i städer. På platsen manifesteras detta med utflyttade gravtumbor och hållar och 1860 års bevarade om än något förändrade asymmetriska planform och äldre växtlighet.

Tillkomst och förändringar

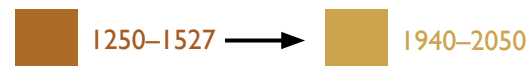
- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

Kyrkogården ramas in av den äldre kyrkan i söder och det nya församlingshuset i norr. Ute på kyrkogården finns enstaka äldre och yngre gravvårdar, utsmyckningar och minnesmärken.

KYRKOGÅRDENS FUNKTION SOM BEGRAVNINGSPLATS SEDAN MEDELTIDEN

Kunskapsvärde

Platsen har haft en kontinuerlig och obruten begravningstradition sedan medeltiden. Brevväxlingar mellan påven och Stockholms borgmästare från 1433 vittnar om att det då funnits ett kapell och kyrkogård. Man hade då inrättat, uppbyggt och fullbordat ett hospital eller spetälskehus med kapell och kyrkogård invid aposteln Jakobs församlingskyrkas kyrkogård utanför stadens murar. I brevet anhöll man även om två kaplaner.

Kyrkogården får först på 1650-talet en stenmur trots att Johan III redan på 1580-talet nämnt i en fullmakt att han vill byta ut en tidigare konstruktion av trä. Kyrkogårdens storlek krymper då S:t Jacobs församling bildas ur S:t Johannes församling på 1640-talet. Man får ny mark i utbyte vid dagens S:t Johannes kyrka.

Begravningsplatsen omdanas på 1860-talet och får i stora drag nuvarande utformning. Senaste begravning ägde rum 2016 i grav nummer 64.

Exempel på några som begravts här är Christian Horleman (släktens stamfader) vars gravvård från 1687 saknas. Han ska ha avlidit 1687 i Stockholm och begravd i Jacobs kyrka jämte sin hustru Elisabeth von Beugelen (u. ä 2 Storkyrkans arkiv). Johan Wolfgang Meijerhöffer, trädgårdsmästare i Kungsträdgården avliden 1764 och begravd på kyrkogården. Dock saknas även denna gravvård.

Upplevelsevärde

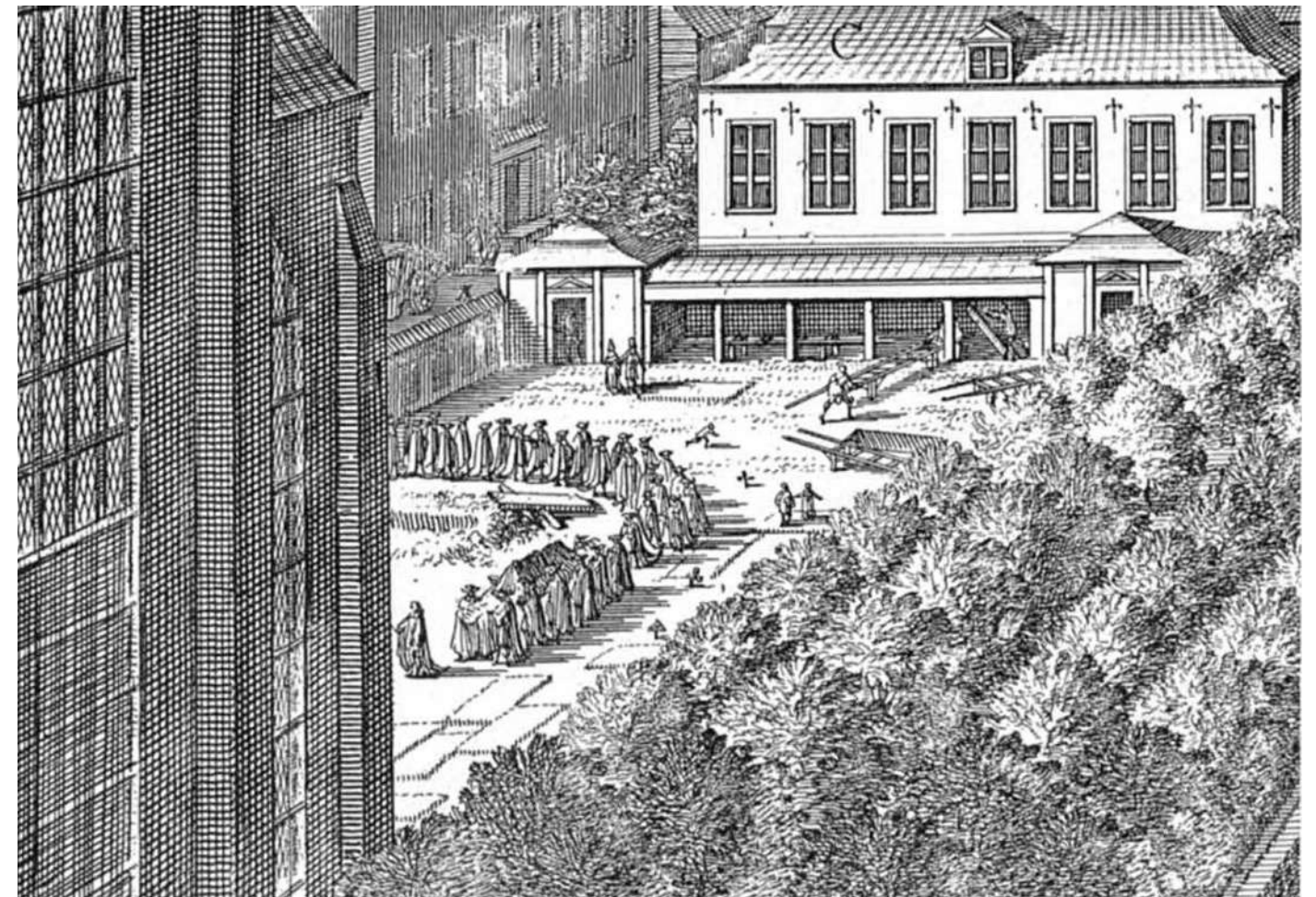
Den väl gömda kyrkogården ger stadsdelen en spännande grön oas med historiska dimensioner.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Stiftskansliet som nya ägare sedan 2019 bör ta hänsyn till kyrkogårdens långa kontinuitet som begravningsplats inför framtida användning av platsen.

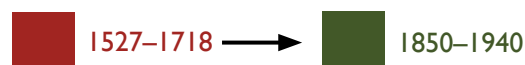
Upprätta en lista snarast över kyrkogårdens kulturhistoriska värdefulla gravanordningar. Finns en så kan begravningsavgiften bekosta vård och underhåll av dessa. Även listan ska bekostas av begravningsavgiften.

Det är Stockholms kyrkogårdsförvaltning som är ansvariga för begravningsverksamheten. I praktiken delar de ut pengar för vård- och underhåll av stadens kyrkogårdar. Stiftet ansvarar för underhåll och drift av kyrkogården. En framställan om medel från begravningsverksamheten bör göras.

Begravningsfölje på kyrkogården. Detalj ur kopparstick från 1700 (Svecian).

ÄLDRE GRAVTUMBOR OCH HÄLLAR

Kunskapsvärde

Kyrkogårdens gravtumbor och hällar i sten från 1600-, 1700- och 1800-talen vittnar om hur äldre gravvårdar har återanvänts när kyrkogården omdanades på 1860-talet och fick en tydlig parkkaraktär. Detta skedde i samband med att Norra begravningsplatsen anlades. Från att ha varit en begravningsplats för alla i samhället blev det nu en plats för de mest prominenta medborgarna.

Den äldre gravboken har inte studerats närmare i detta vårdprogram.

Gravhällar i rundeln vid norra entrén

Utflyttade gravhällar från 1600- och 1700-tal. Hällarna är flyttade och uppställda med skärmtak i koppar i samband med rivningen av begravningskapellet på 1980-talet.

- Gravhäll av kalksten(?) invid kyrkans nordportal över tenngjutaren Johan Lang, 1710-talet. Huggen dekor med motiv av änglahuvuden, ett timglas och en dödska. Stenen är ”omköpt” eller återanvänd skulle man kanske säga idag.
- Gravhäll av kalksten(?) invid kyrkans nordportal från 1660-talet. Huggen dekor med ramverk med fyra rosor och ängel.

Gravar i östra kvarteret

I östra kvarteret mot Kungsträdgården finns rester från de gravkor som uppfördes under 1700-talet kvar. 1889 revs fem gravkor. Tidigare fanns även gravkor mot kyrkans norra fasad. I Nordiska museet bevaras ett par av gravkorens

järndörrar av dekorativt smide.

- Grav nr. 6. Gravtumba med granitsockel, häll av kalksten. Enligt gravboken: Ambjörnsson, Ambjörn arvingar. Från testamente 1767. Enl. beslut 1889 revs det gamla gravkoret och graven igenfylldes samt täcktes av en stenhäll med inskription.
- Grav nr. 7. Gravtumba med granitsockel, häll av kalksten. Enligt gravboken: Ekström, Henrik, Källarmästare 1812; Ekström, Henrik 1812. Gravhällen är svår att tyda, står troligen ”Bryggareålderman” ”Westerman”
- Grav nr. 8. Gravtumba med granitsockel, häll av kalksten. Enligt gravboken: Rothleib, President arvingar, Från testamente 1780; Enligt gravkartan: Palmcreutz. Gravhällen kan inte tydas.
- Grav nr. 42. Gravtumba med granitsockel, häll av granit. Enligt gravboken: Lampiska graven, Johan Lampa 1748, 1770–1782, Tillhör kyrkan för Lampiska arvingar och Elisabeth og. Westerman (död 1760). Gravhällen kan inte tydas. Har gravrätt.
- Grav nr. 11 1/2. Gravtumba. Gravhällen är svår att tyda.
- Enligt gravboken: Malmberg, C 1812; Giron, M 1848; Lönngren, Eva Sofia 1892; Lönngren, Karl Evald 1902; Lönngren, Ernst Vilhelm 1904; Lönngren, Henriette Eleonora 1903; Lönngren, Adele Sofia 1912; Schalin, Pauline Eng. 1920; Bohman, Ezaline 1939.
- Grav nr. 54. Gravtumba. Röhl's familjegrav. 1600-talets mitt. Jakob Röhl (son till Jakob Röhl, Tab 1), född 1726 i Tyska Sankta Gertruds församling, Stockholm; bagarålderman; † 1783-07-11 i Jakobs församling, Stockholm. Enligt gravboken: Lundström, Matilda Kristina 1899; Lundström, Signe Maria 1899; Lundström, Isidor 1925; Lundström, E A J 1931; Lundström, K M J 1942; Bernhardt, A C född Lundström 1948; Bernhardt, Gustav Ivar

1961; Bernhardt, M B C 1972; Lundström, Johan Aug. Åge 1975.

- Grav nr. 55. Gravhäll. Enligt gravboken: v Streng, Anders 1814. Gravhällen är svår att tyda.
- Grav nr. 58. Gravhäll och kors i gjutjärn med inskription: ”Clementine Philippine von Warenberg... 6 febr 1817... Allmänt älskad, Allmänt saknad”. Enligt gravboken: Früs, Änkefrun 1812. Svår att tyda.
- Grav nr. 73. Gravhäll. Svår att tyda. Enligt gravboken: Lundberg, Johan Anders 1812. Barnbarn: Emelie Westén, Amalia Wall.

Gravar i mittkvarteret

Utspridda gravtumbor och hällar i sten på gräsmatta utan till synes genomtänkt ordning.

- Grav nr. 9. Gravhäll med inskription och relief. Svår att tyda. Enligt gravboken: Falkska arvingar gm. Notarie Johannes Petrus Gravgren 1851; Gravgren, W. 1851; Gravgren, Sofia Albertina 1899; Gravgren, Johan Wilgott 1903; Gravgren, Johan Albert 1904; Gravgren, Helen Jane 1936. Enligt gravboken: Pettersson, Gurly Cecilia.
- Grav nr. 11. Gravtumba med inskription. Svår att tyda. Enligt gravboken: Helin, Peter Ryttmästare 1812. Enkefru Helin har skänkt graven till Peter Helin jr. och Sim. Pet. Rehmborg vilka sedan utbytt mot grav nr 11. Grav 106 till kyrkan hemfaller. Enligt gravboken: Helin, Peter 1819. Peter Helin jr. och Sim. Pet. Rehmborg bytte till sig Gevaliska grav nr 11 och lämnade grav 106. Till detta samtyckte kyrkorådet, Enkefru Cedermarck, Handelsman Isberg och Handelsman Cedermarck.
- Grav nr. 32. Gravtumba. Enligt gravboken: Rung, Fredrik 1812; Rung, Gustafva 1899; Rung, Frederik Gustaf 1900; Rung, Carolina Sofia 1918.
- Grav nr. 36. Gravhäll med rester av ram i form av tre synliga rundlar i sten. Troligtvis grav med kättingar. Enligt gravboken: Haagel/Plöhn 1812. Oklara uppgifter i gravboken.
- Grav nr. 37. Gravhäll med inskription: ”Bagare Ålderman...1819”. Enligt gravboken: Röhl, Carl 1812.
- Grav nr. 46. Gravhäll. Bruse, Ulrika 1818. Enligt gravboken: Överlåten 20/1 1818 till Björkander och Högström.
- Grav nr. 64. Enligt gravboken: Wessman Jansson, Johan Byggare 1812. Adlig ätt nr. 2046. Enligt gravboken: Schröderheim, Jöran 1819; Schröderheim, Anna Margareta F. Wessman (död 1826); Schröderheim, Carolina F. Wessman 1844; Schröderheim, Johan Elis 1920; Schröderheim, Bror Herman 1862; Schröderheim, Göran Fredrik 1882; Schröderheim, Göran 2007; Schröderheim, Elisabeth Erna F. Bomhardt 2016. Enligt gravboken: Byggaren Johan Wessman Jansson och han hustru og. Blom inköpte graven 1812. Sedermera ärvdes den av deras dotter Anna Margareta g.m. Jöran Schröderheim. Därefter har graven gått i Schröderheims ägo fram till idag 2003-02-14 till Göran Schröderheim enl. brev från honom daterat som ovan.
- Grav nr. 3/83. Gravtumba med inskription och relief. Enligt gravboken: Ditziner, Fru 1812. Enligt gravboken: Dahlerus, Distriktsläkare 1882; Dahlerus, Aron Aug 1901; Dahlerus, Siri Alfhild 1904. Enligt gravboken: Grevesmühl, Emma Ulrika Evelina 1904; Engström, Maria Louisa 1904; Murad grav. Engström, Ebba Augusta 1913.
- Grav nr. 101. Är troligtvis gravhällen med fyra järnringar. Enligt gravboken: Söderlund, Nils 1812. Gravbrev. Överlåten till släkten Björkman 1840. Enligt gravboken: Björkman, Hedvig Maria Adelina 1919; Björkman, Ida Charlotta Rudolfin 1921.
- Grav nr. 103. Läkaren Karl Henrik

Wertmüller, död 1829, rakt innanför entrén. Gravplatsen är inhägnad med ett järnstaket i enkel nygotik, gravstenen av huggen kalksten är utförd i Karl Johantidens klassicerande stil och krönt av en urna. På stenens framsida sitter en porträttmedaljong av den döde i profil, gjuten i järn (brons?). Gravvården i sin helhet utfördes efter ritningar av skulptören Erik Gustav Göthe. Enligt gravboken: Wretmüller; Se gamla gravboken ej bevakad (Dr Wretmüller 1812).

- Grav nr. 104. Gravtumba med fyra järnringar. Enligt gravboken: Valley, Tillhör Grosshandlare. Årtal okänt, troligtvis omkring 1800.
- Grav nr. 106. Enligt gravboken: Ström, Anton 1812; Ström. Enligt gravboken: Tillhör änkefrun S D Ström 1827. I utbyte mot grav nr 7 i Jakobs Kyrkas högkor (106 i kyrkan).
- Gravtumba i mittkvarteret sydväst om grav 46. "Schneider/Kjellman" enligt gravkartan. Uppgifter saknas. Årtal okänt, troligtvis omkring 1800.
- Gravhäll i mittkvarteret norr om grav 46. Uppgifter saknas. Fyra järnringar. Gravhällen är svår att tyda. Årtal okänt, troligtvis omkring 1800.
- Gravtumba i mittkvarteret öster om grav 36. "Schneider/Kjellman" enligt gravkartan. Uppgifter saknas. Årtal okänt, troligtvis omkring 1800.
- Gravhäll i mittkvarteret norr om grav 36. Uppgifter saknas. Årtal okänt, troligtvis omkring 1800.
- Svart obelisk. Uppgifter saknas. Svår att tyda på grund av påväxt. Är detta minnesstenen som nämns i karaktäriseringen: "över en italiensk abbe och författare, Domenici Michelessi, död i Sverige 1773. Stenen är i ren nyantik, utförd på 1780-talet, troligtvis efter ritningar av Jean Eric Rehn

Gravar i sydvästra kvarteret

Gravtumbor och hällar i sten på gräsmatta utmed kyrkans fasad och grusgång. Arrangemang av äldre rester från tidigare gravkor med blomsterfat. Detta tillkom 2008 och ska vara en markering av Johan Henrik Kjellgrens epitafium vid kyrkans norra fasad. En låg, gjuten sockel täckt av småsten bildar ett stöd för en vid lerkruka med säsongspantering. Ursprungligen var här en liten gravkulle, enligt samtida uppgift besådd med ängsblommor.

- Grav nr. 77. Gravtumba. Enligt gravboken: Berg, Commisarie 1812; Nordlund, Johanna Maria Charl. 1899; Nordlund, Elina Gustafava Charl. 1901; Nordlund, Ada Sofia Carolina (Urna) 1955; Lothigius, Carl Adolf Ragnar (Urna) 1965; Lothigius, Maria Carolina (Urna) 1981;
- Grav nr. 82. Gravtumba. Svår att tyda. Enligt gravboken: Meijer, Mr 1812. Häll med åtta järnringar.
- Grav nr. 85. Gravtumba. Enligt gravboken: Folcker, Släkten 1846. 1891–1976, Inköpt 1848; Folcker, Gottfried årtal okänt (Red. anm. troligtvis trädgårdsmästare död 1790 av tysk börd); Folcker, Johan Fredrik 1891; Folcker, Johanna Matilda 1894; Folcker, Anna Maria Matilda 1924; Folcker, Edv. Andreas 1929; Folcker, Clara 1944; Folcker, Jonas Fredrik 1950; Folcker, Uno 1976; Folcker, Christian Wilhelm 1997; Folcker, Björn 2006. Avser personer enligt förteckning födda mellan 1886–1967. Har gravrätt.
- Gravhäll i sydvästra gravkvarteret, "Wängstedt" i enligt gravkartan. Saknar gravnummer i gravboken dock utsatt på gravkartan. Enligt gravboken: Börje Wengstedts grav från 1710 med återanvänd häll från 1600-talets mitt. Inskriptioner och relief på hällen.
- Grav/minnessten i sydvästra gravkvarteret svår att tyda. Uppgifter saknas.

Gravar i nordvästra kvarteret

Liten gräsad yta med gravhäll med betongfundament mot staketet och Västra trädgårdsgatan.

- Gravhäll i kalksten till minne av en fransk, katolsk skådespelerska, död 1763.
- Betongfundamentet står intill kyrkogårdens entré och tillkom på 1980-talet då det gamla begravningskapellet revs.

Upplevelsevärde

De äldre gravtumborna och gravhällarna i sten förstärker platsen som en historisk park. De är utförda med stort hantverksskicklighet. Dock är underhållet så pass eftersatt att känslan av förfall och ruinromantik är stark på platsen. Hällarna bör dokumenteras snarast.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Hällarna bör dokumenteras, tydas och förslag till åtgärder upprättas snarast.

Se över befintliga gravrättsavtal.

AFF-kod: T1.93305 (Kulturhistoriskt värdefulla gravanordningar av sten)

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll av gravanordningar, eventuella skador i form av sprickor, hörn- och kantbortfall, vittring, vegetationspåväxt, skadad inskription mm.

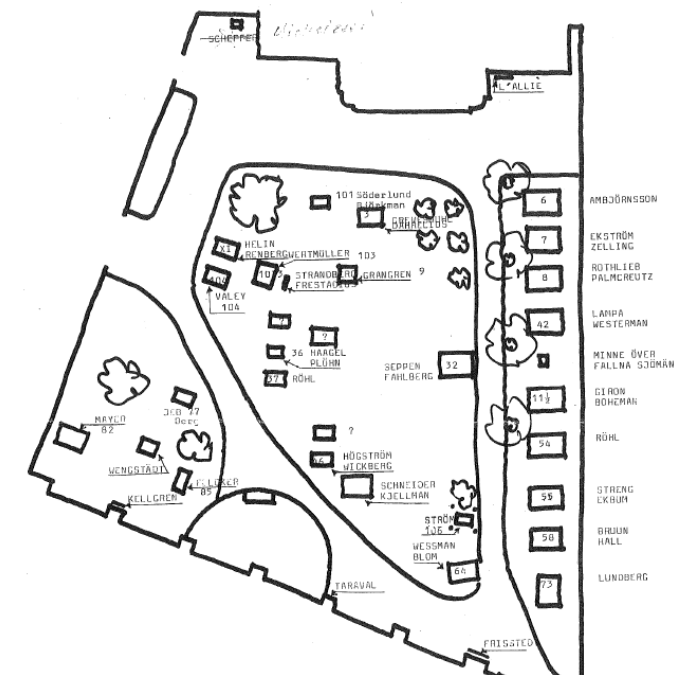
Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år eller efter behov. Rengöring och översyn av stenkonservator.

Fysisk tillgänglighet och information:

Säkerhet: Årligen ska säkerhetskontroll ske av stående vårdar, enligt metod och krav uppställda av Centrala Gravvårdskommittén (CGK).

Klimat: Utred vilka åtgärder som krävs för att minska gravvårdarnas förfall på grund av påväxt.

Risker: –

S:t Jacobs kyrkogårdens gravkarta är inte fullständig, flera av vårdarna är inte utmärkta.

Grav 103 i kalksten med urna och porträtt-medaljong och gotiskt inspirerande järnstaket efter läkaren Karl Henrik Wertmüller, död 1829. Vården utfördes efter ritningar av skulptören Erik Gustav Göthe i klassisk antikiserande stil. I förgrunden något äldre gravtumbor, nummer 11 till vänster och 104 till höger.

TERRASSMUREN MOT KUNGSTRÄDGÅRDEN

1527–1718

Kunskapsvärde

Muren av sandsten och granit uppfördes 1713, efter församlingens rådslag med Nicodemus Tessin d.y. Under 1600-talet fanns en tidigare version vilken emellertid vid upprepade tillfällen rasad. Det är dock oklart om muren byggts om efter 1713.

Upplevelsevärde

Terrassmuren förstärker avståndet mellan Kungsträdgården och kyrkogården. Stärker således platsens värde som gömd oas i city.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Vidare åtgärder bör utredas i kyrkogårdens underhållsplan.

AFF-kod: –

Förebyggande underhåll (FU): –

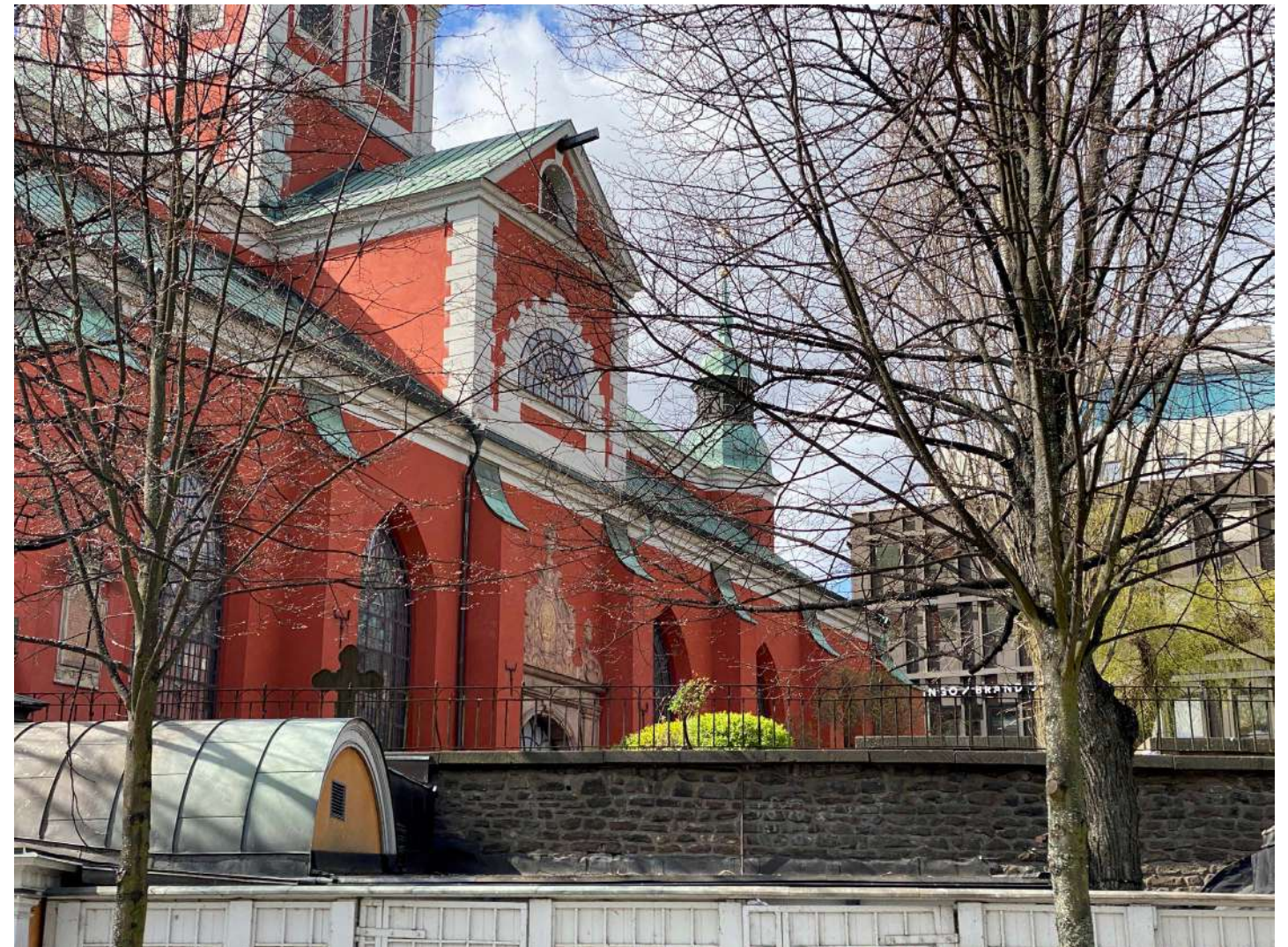
Planerat underhåll (PU): –

Fysisk tillgänglighet och information:–

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Dagens staket tillverkades efter ritningar av Isak Gustaf Clason (1893-1964) och sattes upp 1933 för att förhindra "Busliv" nattetid.

GJUTJÄRNSSTAKETET

1718–1850

Kunskapsvärde

Sockel och grindstolpar av sandsten. Uppfördes 1828-29 och ritades av arkitekt Fredrik M. Bäck. Ersatte tidigare stenmur från 1600-talet på grund av rasrisk. Delar av portalen bevarades dock. I ett brev till församlingen 1930 uppges att dekorativa, skulpterade detaljer från portalen finns på Lidingsberg på Lidingö utanför Stockholm.

Upplevelsevärde

Det höga rikt dekorativa staketet avgränsar kyrkogården från gatan men tillåter visuell insyn. Det bidrar till att ge en känsla av platsens stora betydelse, ålder och av industriell hantverksskicklighet.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Stora rostskador. Bör åtgärdas snarast.

AFF-kod: T1.162

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll av stensockel för eventuell sprickbildning, hörn- och kantbortfall, metallisk missfärgning eller rostsprängning mm. Kontroll av staket och grindar för eventuell rost, målningsskador, mekaniska skador mm.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år eller efter behov. Rengöring och översyn. Lös färg avlägsnas varpå ommålning sker av staket och grindar med linoljefärg.

Fysisk tillgänglighet och information:–

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Vy från Västra Trädgårdsgatan 1932 visar att staketet varit oförändrat i snart 100 år.

SMIDESSTAKETET MOT KUNGSTRÄDGÅRDEN

1718–1850

Kunskapsvärde

Oklart när smidesräcket exakt uppfördes, troligtvis någon gång under 1800-talets mitt men dock inte före 1713.

Upplevelsevärde

Staketet bidrar till ett markant avslut mot Kungsträdgården och ger en känsla kopplat till platsens ålder. Staketet är utfört med stor omsorg till detaljer och hantverksskicklighet. Det tillåter visuell kontakt ner mot Kungsträdgården och dessutom fungerar det som ett fallskydd.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Rostskador. Bör åtgärdas snarast. Troligtvis för lågt enligt boverkets regler.

AFF-kod: T1.162

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll av stensockel för eventuell sprickbildning, hörn- och kantbortfall, metallisk missfärgning eller rostsprängning mm. Kontroll av staket och grindar för eventuell rost, målningsskador, mekaniska skador mm.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år eller efter behov. Rengöring och översyn. Lös färg avlägsnas varpå ommålning sker av staket och grindar med linoljefärg.

Fysisk tillgänglighet och information:–

Säkerhet: Utreda om staketet är för lågt utifrån arbetsmiljön.

Klimat: –

Risker: –

Smidesstaketet tillkom troligen under 1800-talet.

KYRKOGÅRDENS PARKKARAKTÄR

1850–1940

Kunskapsvärde

Kyrkogården får sin parkkaraktär på 1860-talet med asymmetriska gångar vilka delar in ytorna i olika kvarter med växtlighet. På 1860-talet finns det inte längre behov av gravsättning efter Norra begravningsplatsens tillkomst vilket gör att antalet gravsättningar går ned.

Tillkomsten av den nedsänkta halvcirkelformade rundeln utanför norra entrén är oklar men syns tidigast på en karta från 1908.

Kyrkogården upprustades 2008.

Upplevelsevärde

Grön oasis i city. Kyrkogården upplevs privat genom det stora staketet som avgränsar gatan från begravningsplatsen. Väl inne känns platsen lite hemlig men välkomnande genom växtligheten och gångarnas cirkulära sträckning.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Parkkaraktären bör stärkas genom bättre skötsel med tätare intervaller. Få bukt med skadedjuret, nedskräpningen.

Ovan: Kyrkogården med tydlig parkkaraktär. Gångarnas kantsten tillkom vid 2008 års upprustning.

Nedan: Kyrkogården som den såg ut i vinterskrud 1926.

GRUSGÅNGARNAS ASYMMETRISKA PLAN

1850–1940

Kunskapsvärde

Kyrkogårdens nuvarande plan har sitt ursprung från 1860-talet och är i princip oförändrad sedan dess. Då var också gångarna kantade av träd även om dessa har tunnats ut sedan dess. På 1980-talet anlades en gång mellan församlingshuset och kyrkan som skar tvärs genom mittkvarteret. Den lades sedan igen 2008, då även mark- och kantsten som inte har någon historisk förankring tillkom.

Tidigare, troligen omkring 1600-talets andra hälft blev kyrkogården indelad i fyra kvarter med ett korsformat gångsystem.

Upplevelsevärde

De asymmetriskt utlagda och grusade gångarna utgör en betydande del av kyrkogårdens äldre parkkaraktär.

Antikvarisk ambitionsnivå

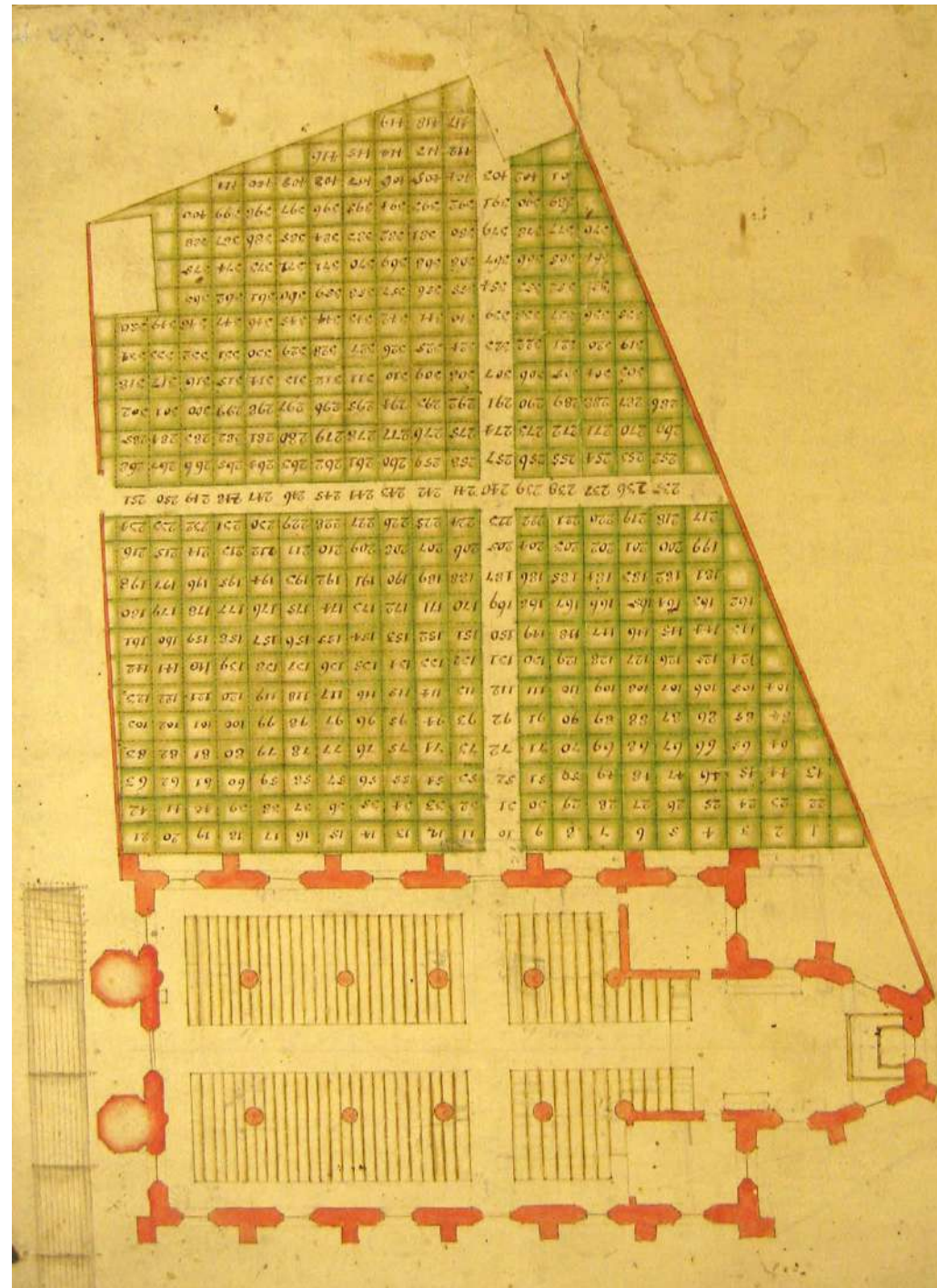
Utvecklingspotential: Beskurna gräskanter är mer historiskt korrekt än nuvarande kantsten. Detta standardutförande berättar om Stockholms stads syn på stadens kyrkogårdar.

Gångarna ska kunna beträdas av t.ex. rullstol.

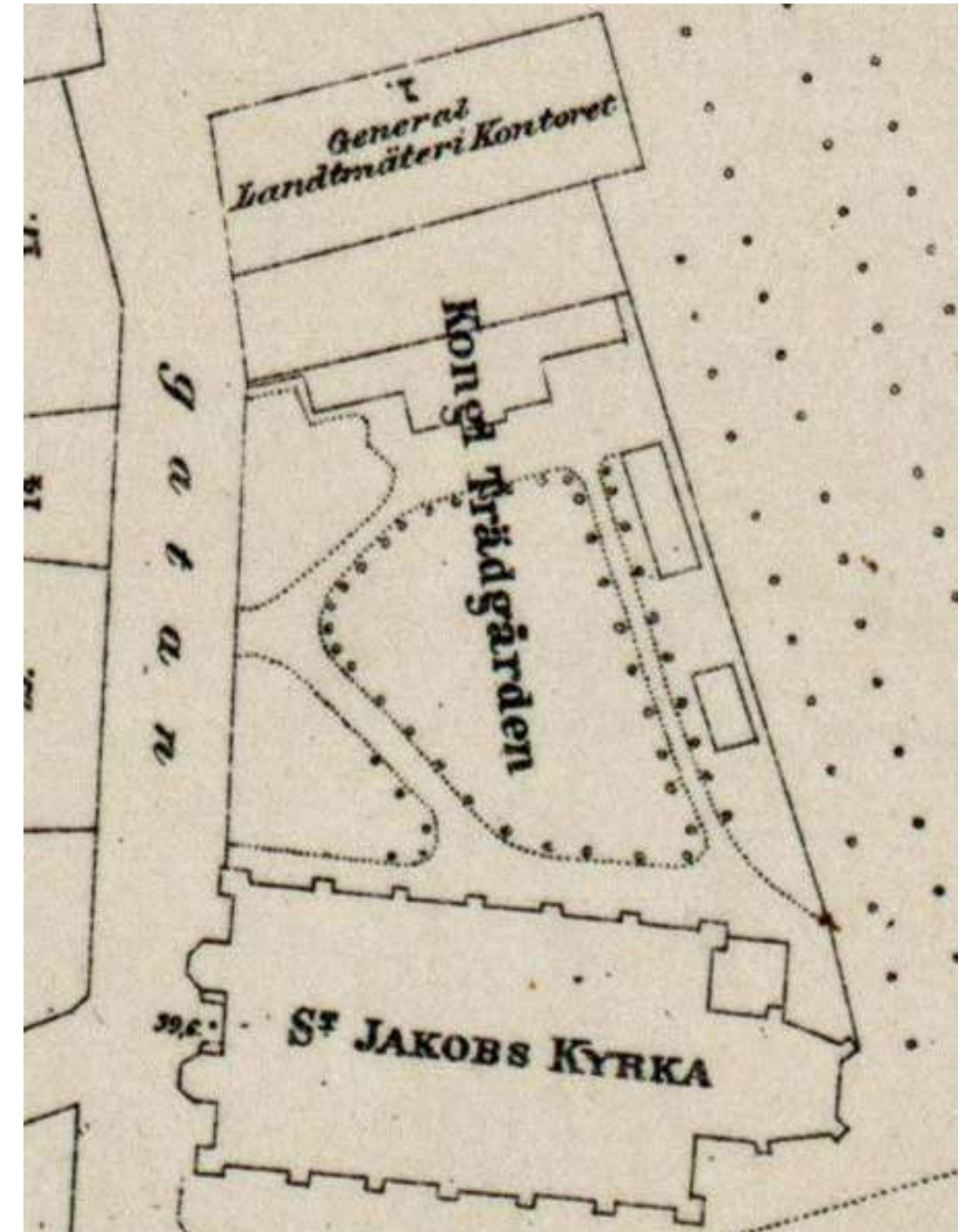
AFF-kod: –

Förebyggande underhåll (FU): –

Planerat underhåll (PU): –

1860-talets förändring var genomgripande. Innan år 1700 var kyrkogården indelad i fyra kvarter med gravar tätt intill varandra. Till vänster: gravkarta innan 1700. Till höger: kyrkogården 1863.

ÄLDRE VEGETATION - POPPLAR, PILTRÄD OCH SYRENER

1850–1940

Kunskapsvärde

Det finns troligtvis ingen växtlighet kvar från 1860-talets omdaning av kyrkogården. Däremot flera träd från tidigt 1900-tal vilket gör dem till över 100 år gamla. Vid 1860-talets omdaning av kyrkogården planterades popplar på rad mot Kungsträdgården och arten har således lång tradition på platsen. Flera av de höga popplarna på kyrkogårdens östra sida togs ned innan 1926 och ersattes med nyplanterade exemplar framför de liggande hållarna, av vilka tre finns kvar idag.

Det gamla pilträdet är placerat i sydvästra delen och de äldre syrenerna invid kyrkans nordportal och vid grinden.

2008 tillkom viss nyplantering i form av buskar såsom spirea, ölandstök och syren. I det långsmala kvarteret mot öster finns buskrosor. Dessa är dels fristående, dels växer de invid staketet tillsammans med klematis som klänger över staketet. Ett buskage med rododendron som återfinns längs det höga staketet i väster flyttades dit omkring 2010 från annan plats på kyrkogården.

Upplevelsevärde

Vegetationen bidrar till parkens lummighet och utgör en betydande del av kyrkogårdens äldre parkkaraktär.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Popplarna bör beskäras för att kyrkan ska synas bättre från Kungsträdgårdens

norra del.

Skötselanvisningar bör tas fram och dokumenteras i kyrkans underhållsplan.

Träden är angripna av skadedjur vilka bör bekämpas kontinuerligt.

AFF-kod: T1.113

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/2 år. Besiktning av arborist. Notering av döda grenar, sjukdomar, vitalitet, skador mm. Påföljande underhållsbekärning görs efter bedömning av arborist. Arboristen bör vara certifierad enligt riktlinjer som följer European Arboriculture Council eller International Society of Arboriculture. Enskilda åtgärder, såsom fällning/byte/nyplantering av träd bör stämmas av med trädgårdsantikvarisk expertis.

Planerat underhåll (PU): –

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Det äldre pilträdet i kyrkogårdens sydvästra del.

MINNESSTEN FRÅN 1944

1940–2050

Kunskapsvärde

Krigsminne i sten (granit), obelisk på kvadratisk bas på betongsockel. Till minne över stupade sjömän i andra världskriget. Restes 1944.

Upplevelsevärde

Minner om andra världskriget och de konsekvenser det fick i ett lokalt perspektiv. En av de få marina företeelserna på platsen.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: –

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll av eventuella skador i form av sprickor, hörn- och kantbortfall, vittring, vegetationspåväxt, skadad inskription mm.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år eller efter behov. Rengöring och översyn av stenkonservator.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Minnesstenen över stupade sjömän restes 1944.

FÖRSAMLINGSHUSETS PLACERING OCH FUNKTION SOM VERKSAMHETSLOKAL

1940–2050

Kunskapsvärde

Församlingshuset manifesterar platsens långa kontinuitet av kyrklig verksamhet även om den har skiftat genom åren.

I kyrkogårdens två nordliga hörn stod under 1600-talet två rektangulära bodar av trä. På 1650-talet omtalas ett bårhus av bräder. Den andra boden kan ha fungerat som bisättningsrum. Under åren 1754–1756 ersattes bebyggelsen av trä längs tomtgränsen mot Lantmäteristyrelsens fastighet av en mur och ett långsmalt, murat begravningskapell i ett plan och källare. Sannolikt var det vid detta tillfälle som den norra tomtgränsen reglerades till dagens. Mitt på begravningskapellet fanns en framskjuten, rundbågig entréportal in till själva kapellet, åt sidorna fanns bår- och likvagnshus samt i källarplanet ett benhus.

Begravningskapellet byggdes om 1828–1829 efter arkitekten Fredrik M. Bäckes ritningar. Fortsatta grundproblem gör att kapellet byggs om ett par gånger under 1800-talet, 1855, 1863. I början av 1920-talet konstaterades återigen allvarliga sättningar i begravningskapellet, varför man beslöt om rivning och återuppbyggnad, genomfört 1922–1923. Grundläggningsproblemen fortsätter i samband med framdragningen av tunnelbanans blå linje, vilket slutade med att kapellet revs och ersattes med dagens församlingshus 1984–1985.

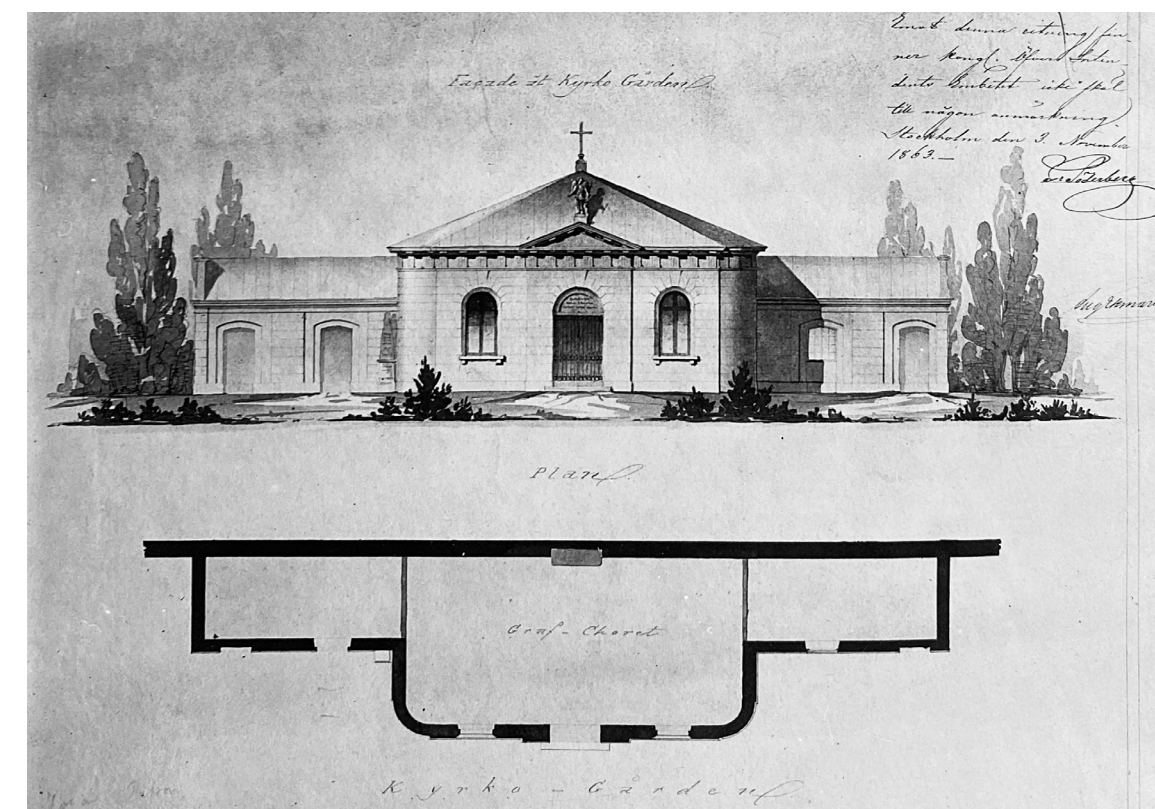
Upplevelsevärde

I plan följer byggnaden Västra Trädgårdsgatans

sträckning vilket har sitt ursprung i den äldre träbyggnad som låg längs gatusträckningen. Byggnaden har en något pastischartad utformning. Puts har använts som fasadmateriäl vilket dock stärker kopplingen till det äldre begravningskapellet.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Vid renovering och eventuell ombyggnad av församlingshuset bör dessa värden beaktas.

Ombyggnadsförslag av gravkapellet 1863.

Församlingshuset stod klart 1985. 1989 uppgick kyrkan i Stockholms domkyrkoförsamling och har sedan dess använt byggnaden för körverksamhet. En vårdcentral har hyrt större delen av byggnaden från 2016 fram till hösten 2020 då stiftskansliet planerar att flytta in i huset.

BRONSSKULPTUREN ASTRID

1940–2050

Kunskapsvärde

Pjäsen markerar minnesplatsen på kyrkogårdens sydöstra del som är en åminnelse om den närvarande människan. Utförd av Lena Lervik. Anlades 2008.

Minnesplatsen är utformad som en halvcirkel, vänd mot kyrkans nordportal. Platsen har markbeläggning av storgatsten och ramas in från öster genom en nyplantering av rönnspireor tillsammans med äldre syrenbuskar. På platsen står ett par parksoffor, hållare för ljus och en skulptur föreställande en äldre, sittande kvinna i kontemplation.

Upplevelsevärde

Den lilla oansenliga bronsfiguren förstärker platsen för minne och kontemplation över någon nära bortgången, inte minst för de många besökare som är geografiskt långt från den bortgångnes gravvård.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: –

Förebyggande underhåll (FU): –

Planerat underhåll (PU): –

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Bronsskulpturen Astrid av Lena Lervik.

6. EXTERIÖR

Lagskydd

Kyrkans exteriör berörs av 4 kap. § 3 KML. Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen.

Kategorisering av värden

Bruksvärden

- ② Utvecklingsbar användning inom Svenska Kyrkan (inomkyrklig)

Stiftet har köpt kyrkan av församlingen och planerar att förlägga sin verksamhet till platsen. En utveckling av kyrkans exteriör till gagn för stiftets verksamhet bedöms vara möjlig och nödvändig. Kyrkan med dess exponerade röda fasader har ett väldigt centralt läge i staden och i landet och byggnaden vittar om en kyrklig närvaro på platsen vilket tydligt bidrar till kyrkans verksamhet i positiv riktning. Bruksvärdet består främst genom de två korsens synlighet genom dess starka symbolvärde som vittnar om en kristlig närvaro. Kyrkans form och ålder bidrar också till att människor associerar byggnaden till en äldre kyrka och sevärdhet vilket bidrar i sig till göra att platsen attraktiv för många människor vilket också är positivt för verksamheten.

Kulturhistoriska värden

- ① Betydande kulturhistoriskt värde som helhet.

Trots de olika byggnadsetapperna mellan 1590-1937 och kyrkans blandade stilar håller kyrkans exteriör mycket hög kvalitet gällande den arkitektoniska utformningen.

Övergripande utvecklingspotential

Kyrkans exteriör är till synes i gott skick. Underhållsplanen bör färdigställas snarast.

Antikvarisk ambitionsnivå

Framtida bruk: Anpassning möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten. Förändringar måste underordna sig kulturhistoriska värden.

Besiktning, FU, PU, skötsel: Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturvärden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskild kompetens, material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning av antikvarisk expert.

Fysisk tillgänglighet och information: Hög antikvarisk ambition vid fysiska förändringar och för informationsåtgärder, anpassat efter både brukare och kulturarv. Kyrkan bör vara öppen minst en gång per vecka året runt samt större delen av sommaren.

Säkerhet: Hög antikvarisk ambition, anpassat efter både brukare och kulturarv.

Utom- och inomhusklimat: Salt ska undvikas vid halkbekämpning av entréer då det skadar puts och sten oåterkalleligt.

Risker: Stöld, skadegörelse såsom klotter och slitage. Kyrkliga verksamheten kan hämmas på grund av stor förändringskänslighet.

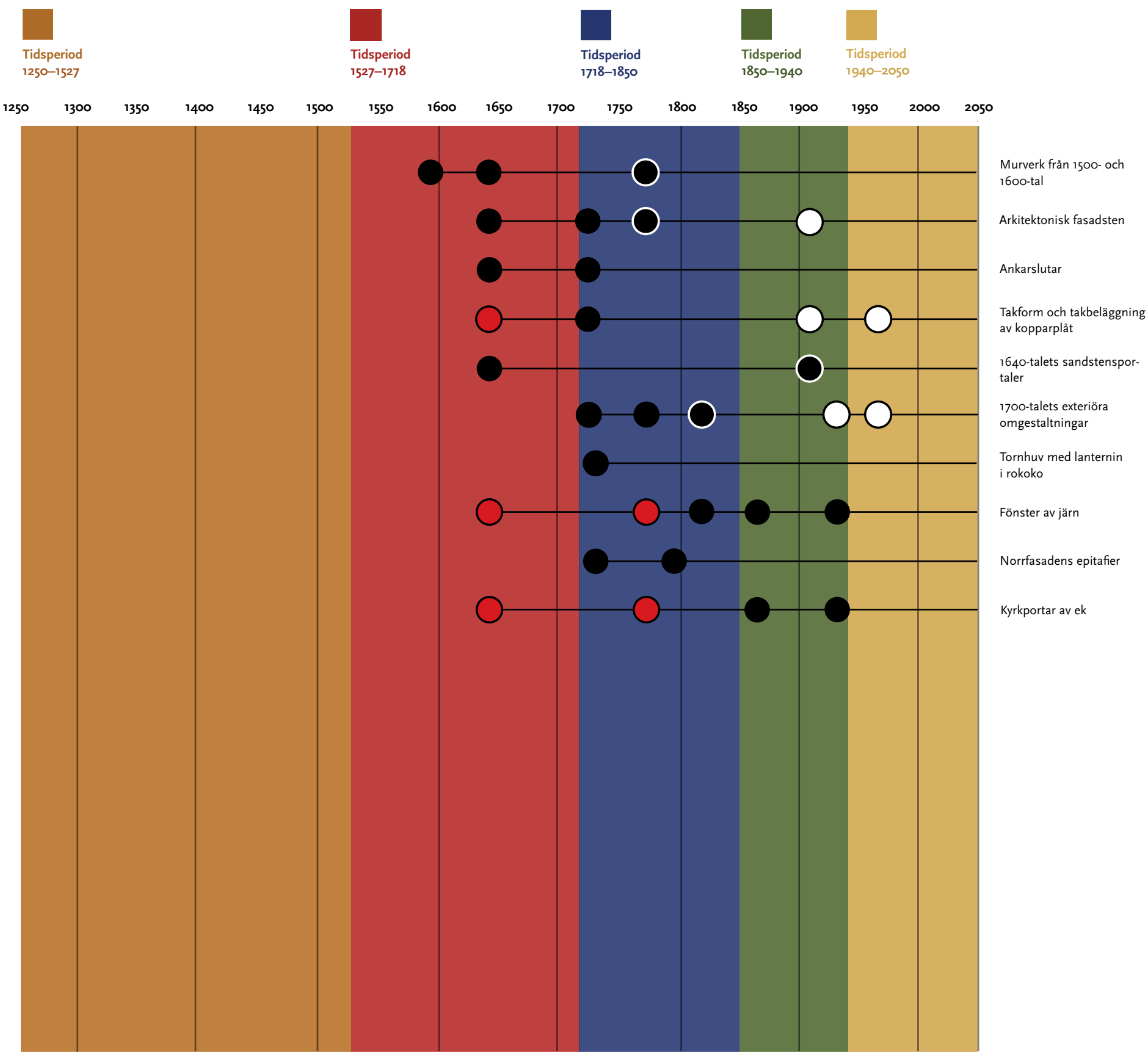
TIDSSTUDIE MED VÄRDEBÄRARE – EXTERIÖR

Tidsstudien visar att S:t Jacobs exteriör idag karaktäriseras av två dominerande årsringar, grundvolymen från tiden för invigningen 1643 samt 1700-talets omgestaltning med nytt centraltorn, barocktornhuvar och putsade fasader. Framträdande fasadelement av högt kulturhistoriskt värde finns även bevarade från den första tiden i form av ankarslutar, arkitektonisk fasadsten och inte minst de konstnärligt utsmyckade sandstensportalerna, där sydportalen anses vara en av Stockholms mest framstående exempel från tiden.

Förändringarna under 1800- och 1900-talen är relativt få, även om den vid flera tillfällen förändrade fasadkulören är en typ av ändringar som satt stort avtryck i stadsbilden. Tidslinjerna för takbeläggning, kyrkportar och fönster visar på flera utbyten, men samtidigt på en obruten kontinuitet gällande materialval. Det främsta värdet hos 1930-talets spetsbågiga järnfönster är dess arkitektoniska och materialmässiga anpassning till kyrkans 1700-talskaraktär, medan de få bevarade gjutjärnsfönstren liksom portarna utgör tydliga markörer för 1800-talet som är betydelsefulla för förståelsen av byggnadens historia.

Tillkomst och förändringar

- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

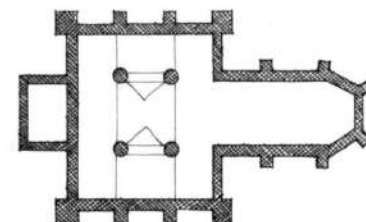
UTBYGGNADSFASER

Till höger illustreras S:t Jacobs utveckling genom århundradena. Kyrkan präglas av en lång uppförandetid, vilket är en av förklaringarna till stilblandningen av gotik och renässans vid invigningen 1643. Illustrationerna till höger är hämtade från bokserien *Sveriges kyrkor: konsthistoriskt inventarium*, där volymen för S:t Jacobs kyrka utgavs 1930. Konstvetaren Efraim Lundberg baserar här sin beskrivning av kyrkans uppförandetid på arkivstudier och uppfattningen om de två första etapperna, där kyrkan initialt uppförs med kvadratisk planform, har därefter traderats vidare i senare källmaterial. Betydligt mindre utrymme i sentida beskrivningar av S:t Jacobs äldsta historia har en murverksundersökning från 1932 fått. Undersökningen, som utfördes av konsthistorikern och sedermera stadsantikvarien Tord O:son Nordberg i samband med att fasaderna var renknackade från puts, konstaterar att yttermurarna uppförts under en och samma byggnadsetapp (dvs etapp I och II i Lundmarks illustrationer är en och samma). Illustrationerna över om- och utbyggnadsetapperna ska därmed betraktas som en av flera tolkningar av byggnadshistoriken. Dessutom redovisar planerna inga av de tillbyggnader i form av bisättningsrum, vindfång, mindre gravkor och inte minst salubodar i trä och sten som i varierande utsträckning omgav kyrkan från tiden för invigningen fram till 1820-talet.

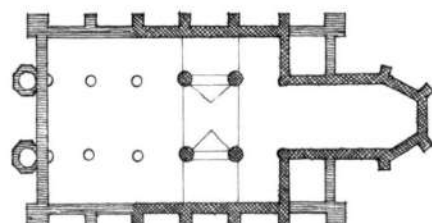
Lundmarks planer illustrerar emellertid med tydlighet det faktum att själva huvudkyrkan, de tre skeppen, koret och de mindre västtornen, bevarar sin ursprungliga planform från tiden för invigningen. De större förändringarna har därefter, fränsett nämnda utbyggnader, begränsats till platsen norr om koret där utrymmen för sakristia har förändrats vid flera tillfällen, samt förändrade tornvolymen och omgestaltning av fasadspråket efter branden 1723.

Vidare finns samtliga värdebärare presenterade i diagram för att åskådliggöra viktiga skeden i S:t Jacobs historia. Diagrammen ger en övergripande bild av olika tidpunkter för värdebärarnas tillkomst och större förändringar. Slutligen presenteras kyrkorummets värdebärare i form av lösa och fasta inventarier karterade i plan där de indelats efter sina respektive tidsperioder.

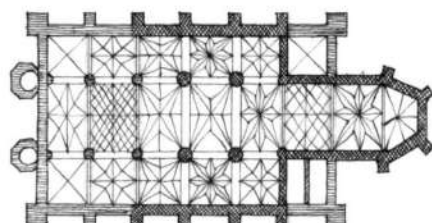
I. 1588 (1580)–1592

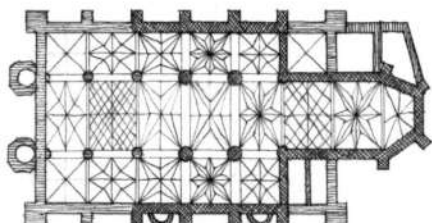
II. 1600 (1602)– ca 1620

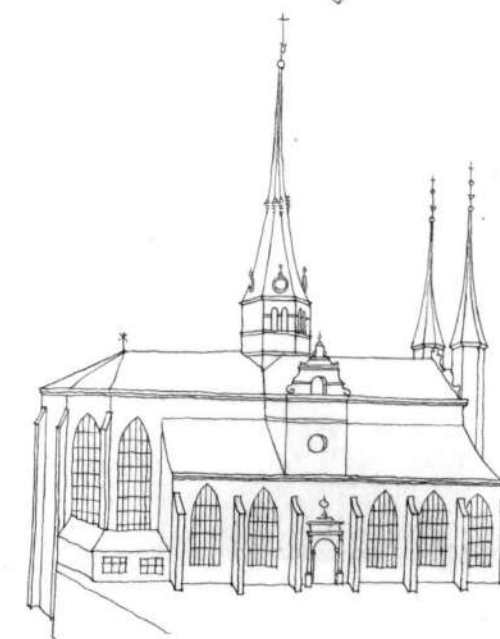
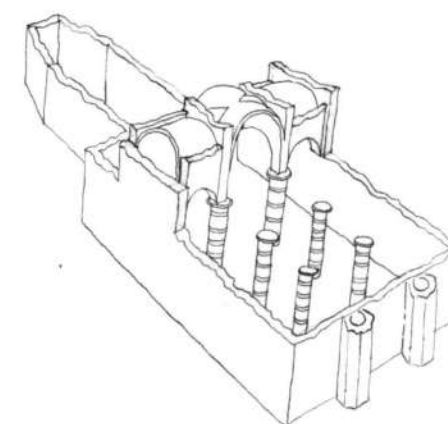
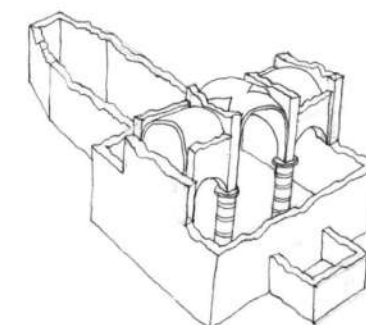
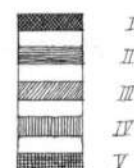
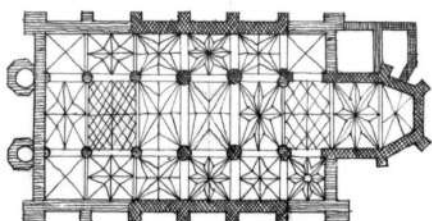
III. 1633–1643

IV. 1700

V. 1926

MURVERK FRÅN 1500- OCH 1600-TAL

1527–1718

Kunskapsvärde

S:t Jacobs kyrka bevarar till stora delar den ursprungliga byggnadsvolymen från tiden för invigningen 1643. Under 1600- och 1700-talen försågs kyrkan med ett flertal mindre utbyggnader för bland annat bisättningsrum, trapphus, vindfång och salubodar. Dessa revs under 1800-talet och tillkommande byggnadsdelar utgörs idag endast av den kring år 1700 uppförda sakristian med förlängning från 1926.

De putsade murverken i mittskepp, sidoskepp och kor uppfördes under Willem Boys byggnadsetapp (före 1593). Tillsammans med den parallellt uppförda S:ta Clara kyrka utgör de några av landets äldsta exempel på murverk i renässansförband, vilket gör dem synnerligen värdefulla i arkitekturhistoriskt och byggnadsteknikhistoriskt hänseende. Arkivuppgifter tyder på att byggandet när arbetena lades ner 1593 ännu följde den ursprungliga planen med en korsformad kyrka, och att de två västra travéerna tillkom under en längre och flera gånger avbruten byggnadsperiod med början kring 1602. Vid en murverksundersökning som utfördes i samband med nedknackning av putsen 1932 påträffades emellertid inga vertikala generalfogar, vilket indikerar att hela kyrkan uppförts under samma byggnadsetapp. Dessutom är samtliga strävpelare murade i förband med väggar väggarna. Murverksundersökningen visade även att teglet i huvudsak är av formatet 31x15x7,5 cm, vilket är större än normalt renässanstegel och längre och lägre än typiskt medeltida tegel. Mindre ombyggnader har skett, som höjning av murkrönen och utbyte av tegel längs sockeln. Den förstnämnda åtgärden utfördes under 1630-talet i samband med att kyrkan fick tak och färdigställdes. I koret

har fönstren förminskats i olika omgångar. Fönsterbröstningar har höjts vid 1800-talets mitt och fönstren har sänkts i överkant vid 1800-talets slut.

De fogstrukna murverken var ursprungligen oputsade och rödmålade med vita listverk. Troliken putsas den för första gången vid Erik Palmstedts restaurering på 1770-talet, det är åtminstone då exteriören första gången byter kulör och blir grå.

Upplevelsevärde

Den närmast ursprungliga byggnadsvolymen har varit ett inslag i Stockholms stadsbild i över 400 år. Oputsade murverk, bland landets äldsta som murats med renässansförband, kan upplevas på sidoskeppens vindar.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Puts börjar lossna på ett flertal ställen. Utred orsak och vilken ambitionsnivå framtida underhåll bör ha avseende tegel och puts. Lufthårdnande kalk eller hydraulisk kalk ska användas för att få puts och murbruk att fungera med det befintliga material.

AFF-kod: T2.22

Förebyggande underhåll (FU): 2 ggr/år. Avvattningssystem kontrolleras och rensas liksom ventilation av vind och grund.

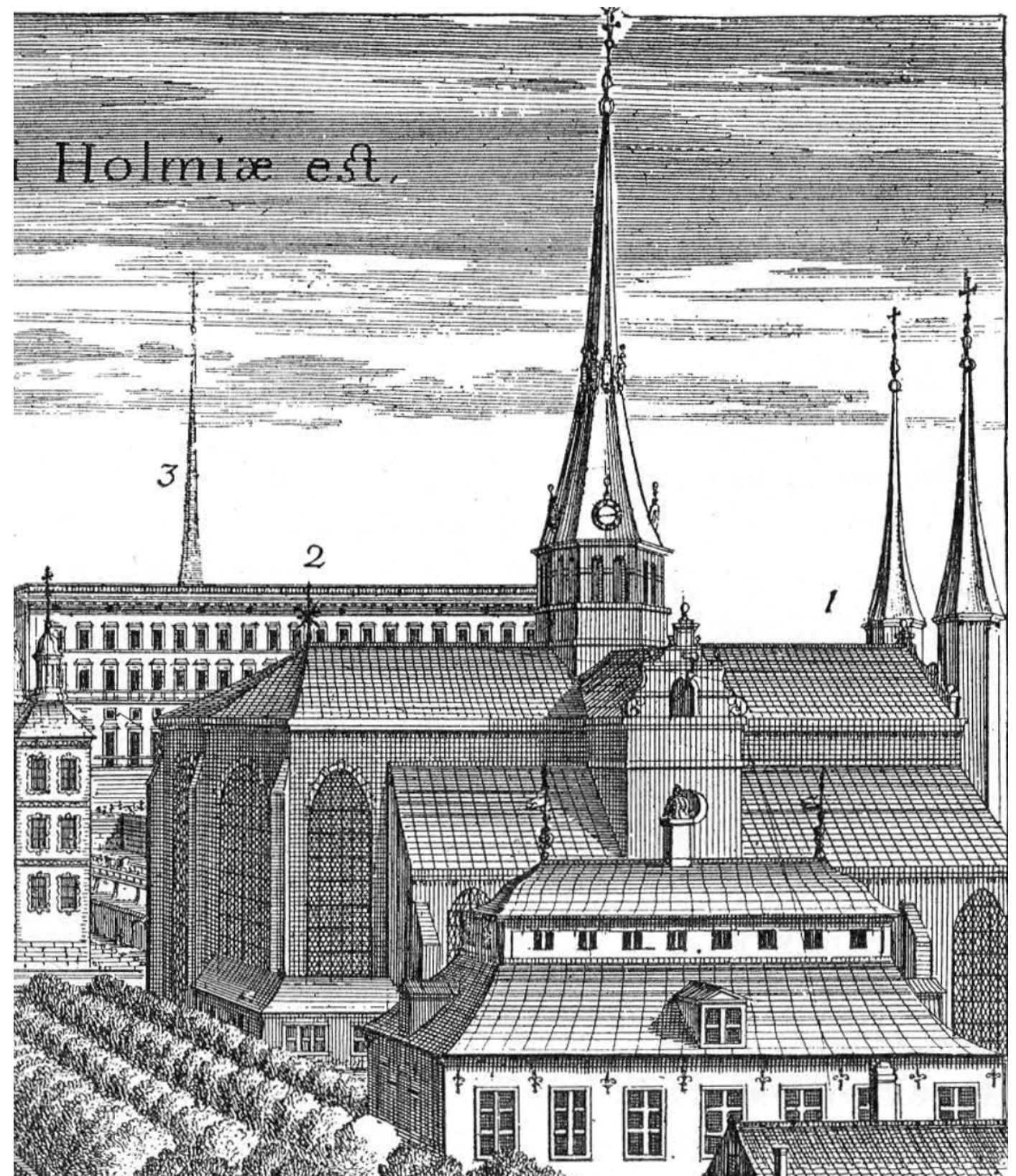
Planerat underhåll (PU): Se underhållsplanen

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: Eftersatt kontroll och underhåll ökar risk för nedfallande putsbruk.

Suecia et hodierna.

ARKITEKTONISK FASADSTEN

1527–1718 1850–1940

Kunskapsvärde

Kyrkans vitmålade taklister är av arkivuppgifter att döma ursprungliga och höggs i röd sandsten av bild- och stenhuggaren Heinrich Blume på 1630-talet. Centraltornets och södra frontespisens taklister, även dessa i vitmålad sandsten, härrör från ombyggnationerna efter branden 1723. Norra frontespisens taklist var innan Palmstedts restaurering på 1770-talet utförd i trä men omgjordes vid detta tillfälle i tegel. Vid samma tillfälle flyttades kyrkans ursprungliga sockel i sandsten i söder och väster ut till de salubodar som uppfördes utmed dessa fasader. Bodarna revs under 1800-talet och vid Carl Möllers exteriöra restaurering 1909–10 ersattes den tidigare oljemålade sockelstenen av nuvarande sockel av krysshamrad gävlesandsten/roslagssandsten med karnisprofilerad krönlist av omålad betong. Sockelns stenskivor har stående lagringsriktning och fogbruk som innehåller alunskifferaska. Betongen ersatte i detta fall gotlandssandsten (som ex. återfinns på Storkyrkans sockelkrön), och visar på hur 1800-talets byggnadstekniska landvinningar kom till uttryck i kyrkobyggnade.

Upplevelsevärde

Fasadstenen utgör en betydelsefull del av fasadernas klassicistiska 1600- och 1700-talsarkitektur, medan den omålade sandstenssockeln speglar den materialrealism som präglade restaureringskonsten vid sekelskiftet 1900.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Utred orsak och vilken ambitionsnivå framtida underhåll bör ha. Upprätta ett kontrollprogram.

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll med kikare, och notering av skador på avtäckning, infästningar mm.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/5 år. Kontroll från skylift av infästningar, avtäckningar, plåt mm. Utförs enligt särskilt upprättat schema.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: Eftersatt kontroll och underhåll ökar risk för nedfallande stenar.

Såväl den målade arkitektoniska stenen i fasaderna som den kraftfulla sockeln av krysshamrad röd sandsten bidrar väsentligt till kyrkans arkitektoniska uttryck.

ANKARSLUTAR

1527–1718 1718–1850

Kunskapsvärde

Samtliga strävpelare är försedda med dekorativa ankarslutar av svartmålat smide med en enkel barockutformning i form av en snirklig Y-form, typiska för det tidiga 1600-talet. Enstaka ankarslutar, bland annat på strävpelaren öster om sydportalen, har en avvikande konstruktion där Y-formen inte tillskapats genom klyvning av fyrkantsjärn utan istället utgörs av en separat ovanliggande och sammanfogad del. Frontespiserna har murankarjärn av holktyp, vilket var allena rådande under 1700-talet. Ankarslutarna, som är utformade med upprullade blad, är mer likformiga än de från 1600-talet där varje ankarslut har individuella variationer. Centraltornets ankarslutar har enklare karaktär men bör vara från samma tid, det vill säga mitten av 1700-talet. Ankarslutarnas olika utformningar speglar byggnadens ombyggnadshistoria, men även järnframställningens och smideskonstens framsteg, och är på så vis av byggnadsteknikhistoriskt intresse.

Upplevelsevärde

Ankarslutarna utgör en del av den ursprungliga arkitektoniska gestaltningen, där de på ett signifikant vis gestaltar den brytpunkt mellan gotik och renässans/barock som präglar Johan III:s kyrkobyggnadsprojekt.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Ankarslutar ska fortsatt vara synliga.

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): –

Planerat underhåll (PU): –

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Ankarslutarna har ...1809.

TAKFORM OCH TAKBELÄGGNING AV KOPPARPLÅT

1527–1718 1718–1850

Kunskapsvärde

Traditionen med kopparplåtsavtäckta tak på S:t Jacob går tillbaka till tiden för färdigställandet av kyrkan. 1639, fyra år innan invigningen, uppges taken vara färdiga och räkenskaperna tyder på att mittskeppet då möjligen var täckt med ekspån, medan övriga takfall inklusive tornen var avtäckta med kopparplåt. Nuvarande takkonstruktion tillkom efter branden 1723, men frånsatt tornen och frontespiserna följer takformen samma princip som på äldre avbildningar. Enda framträdande undantaget utgörs av att mittskeppets tak fick valmad avslutning även i väster då den tidigare praktgaveln revs. Dagens föroxiderade kopparplåt är lagd i kvadratiska skivor med förskjutna tvärfalsar och härrör från restaureringen 1968–69 och ersatte då plåt från restaureringen 1909–10.

Upplevelsevärde

De grönärgade koppartaken och tornhuven på S:t Jacobs kyrka är vida synliga i staden och utgör ett karakteristiskt inslag i Stockholms stadsbild.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: T2.26

Förebyggande underhåll (FU): 2ggr/år. Rensning av avvattningsystemet från löv etc. Skylift bör användas.

1 ggr/år. Kontroll av tak och avtäckningar efter vintersäsongen med hjälp av kikare. Skador noteras och åtgärdas efter behov.

Planerat underhåll (PU): Byte av enstaka plåtar bör göras med föroxiderad plåt för att värna den enhetliga gröna färgen. Se även underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: Stor risk för nedfallande is och snö, framför allt på södra sidan. Hittills har man löst problemet genom att inte skotta snö nära fasaden så att förbipasserande inte går för nära fasaden.

Koppartäckningens sammanhållande effekt för exteriören präglar i hög grad kyrkans arkitektoniska uttryck.

1640-TALETS SANDSTENSPORTALER

1527–1718

Kunskapsvärde

Kyrkans västra och norra portaler högs av den tyske bild- och stenhuggaren Heinrich Blume (också känd som Henrik Blom) som var verksam i Sverige under 1630- och -40-talen. I S:t Jacob ansvarade Blume även för interiöra detaljer liksom de tre praktgavlar som krönte västfasaden och de båda frontespiserna innan de revs efter branden 1723. Portalerna och praktgavlarna var vid kyrkans invigning 1643 de enda utvändiga elementen som var utförda i den för tiden moderna barockstilen, till skillnad från den i övrigt gotiska exteriören. Blumes rundbågiga portaler i röd kalksten och grå sandsten är i jämförelse med kyrkans sydportal enklare gestaltade. Västportalen har parställda pilastrar av smala kvaderkedjor med joniska kapitäl. Överstycket utgörs av ett gavelmotiv flankerat av broskornamentik. Centralt finns ett rektangulärt inskriftsfält med bibelord. Norrportalen har bredare doriska pilastrar och överstycke av broskornamentik med urnor samt ett ovalt inskriftsfält med bibelord.

Sydportalen, som är en av Stockholms mest utsmyckade och påkostade barockportaler, bär årtalet 1644 då den färdigställdes först året efter invigningen. Stilen, en blandning av renässans och barock efter nordtyskt mönster, är typiskt 1640-talets Stockholm. Två inskriftstavlor avslöjar att portalen bekostades av amiral Henrik Fleming och hans andra maka Sigrid Kurtzel, vilket även manifesteras i deras respektive vapensköldar i den undre frisen. Den rundbågiga öppningen flankeras av kolonner och rundskulpterade helfigurer föreställande Moses med lagtaavlorna och S:t Jacob avbildad

med pilgrimsstav, väska, vattenkrus och pilgrimsmussla på hatten. Portalen kröns av en bildframställning i relief föreställande Fadern, Sonen och den Heliga Ande i form av en duva sittandes mot en molnformation kring en central korsglob. Sandstensportalerna var ursprungligen målade med grå och röd oljefärg med förgyllda inskriptioner, men är sedan Carl Möllers exteriöra restaurering 1909–10 omålade.

Lundmark menar i Sveriges kyrkor (1930) att bildhuggaren är okänd eftersom sydportalen bekostades av Fleming och bildhuggarens namn därmed inte finns i kyrkans räkenskaper. Han tillskriver den på stilmässiga bild- och stenhuggaren Markus Hebel. I en artikel publicerad i Fornvännen 1946 fastslår emellertid Göran Axel-Nilsson, som grävt djupare i arkiven över kyrkans räkenskaper, att även sydportalen otvivelaktigt är ett verk av Heinrich Blume.

Upplevelsevärde

Sandstensportalerna är hantverksarbeten av yppersta kvalitet med höga konstnärliga och hantverksmässiga värden. Sydportalen anses allmänt vara en de främsta barockportalerna i Stockholm med omnejd och manifesterar arkitekturmodet vid tiden för kyrkans invigning, liksom kyrkans starka koppling till adeln.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Idag sitter fåglar på portalerna vilket gör att stora delar täcks av avföring som skadar stenen. Bör utredas och åtgärdas snarast möjligt.

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplanen.

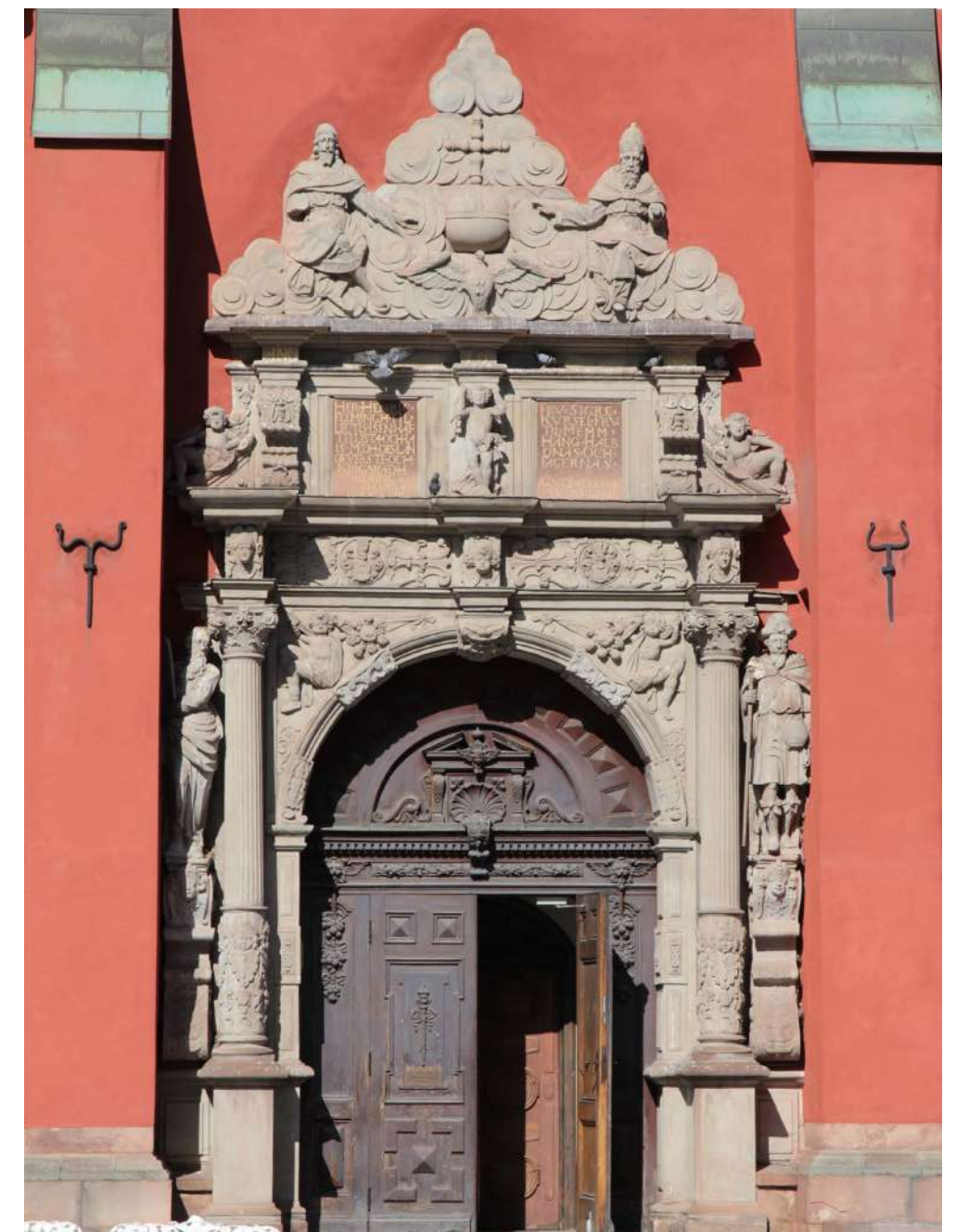
Planerat underhåll (PU): Se underhållsplanen.

Fysisk tillgänglighet och information:

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Sydportalen i gotländsk sandsten från 1644 har tillskrivits sten- och bildhuggaren Markus Hebel, och hör till Stockholms främsta barockportaler.

1700-TALET'S EXTERIÖRA OMGESTALTNING

1718–1850

Kunskapsvärde

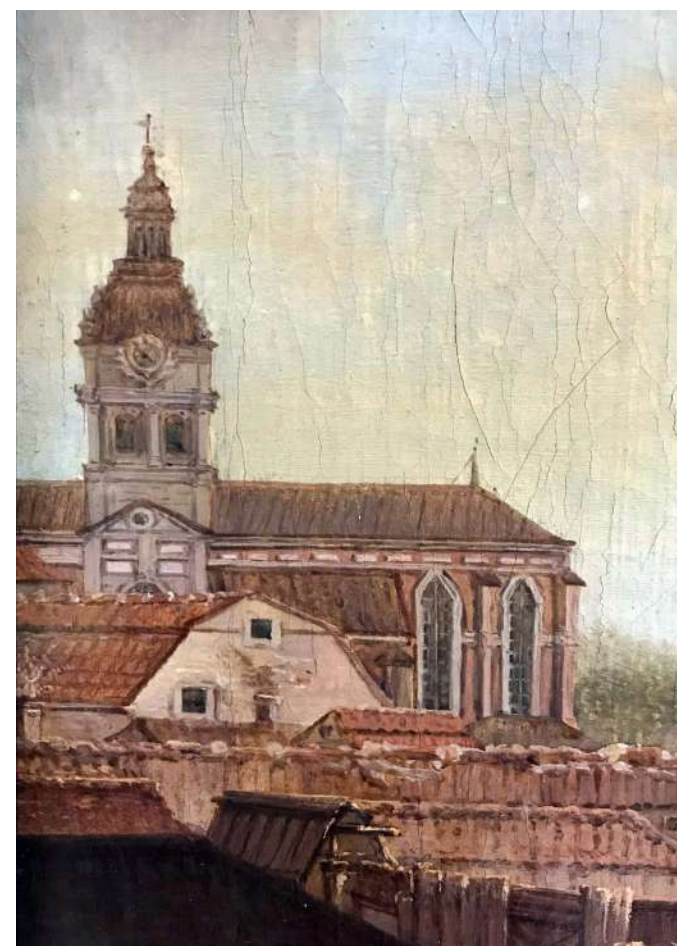
Kyrkans exteriör karaktäriseras ännu av de omgestaltningar som skedde i spåren av den stora branden 1723, med nytt centraltorn, barocktornhuvar och putsade fasader.

Uppdraget att rita nya torn gick till stadsarkitekten Göran Josuæ Adelcrantz, som kom upp med två förslag på torn som av protokollen att döma tycks ha liknat de tidigare tornen, i den mening att de båda hade högresta spiror. Adelcrantz varnade samtidigt för höga spiror och erbjöd sig rita ytterligare förslag om kyrkorådet så önskade. Frågan om tornavtäckningarnas utformning sköts på framtiden medan uppmurandet av nytt centraltorn påbörjades. Den tidigare åttasidiga och relativt låga och smala tornkroppen ersatte Adelcrantz med ett kraftigt fyrsidigt torn med parställda rundbågiga ljudöppningar i varje fasad. Under arbetets gång beslutades att riva den västra praktgaveln, ”för regularitetens skull”, och sänka frontespiserna i norr och söder. En önskan om att modernisera kyrkans yttre lyser igenom i uttalandet, liksom i det faktum att man snart även beslutar att västtornen inte ska ha höga spiror. Genom det kraftiga centraltornet och rivningen av västgaveln, där taket fick valmat avslut liksom i öster, minskade det visuella intrycket av en avlång sengotisk kyrkobyggnad till förmån för en karaktär av centralanläggning enligt barockmönster. Denna prägel stärktes ytterligare när tornen, efter att ha varit tillfälligt avtäckta i knappt tio år, försågs med lågt hållna barockhuvar på 1730-talet (se vidare *Härlemans tornhuv och lanternin*).

Den exteriöra omgestaltningen fullbordas i och med Erik Palmstedts restaurering på 1770-talet, då kyrkan sannolikt putsas för första gången och målas grå i ”stenkulör”, troligen en gul-grå kulör liknande sandsten. Innan dess (1771) uppges kyrkan ha varit röd med vita lister, ”på de gamles hwis”. Centraltornets arkitektur indikerar emellertid att det bör ha putsats och försetts med dekorativa hörnkedjor redan i samband med att det uppfördes. På en målning av Johan Sevenbom från 1767 framställs också tornet i gul-grått i förhållande till de i övrigt ljusröda fasaderna. Kring 1830 avfärgas fasaderna vita och senast vid 1930-talets restaurering får kyrkan återigen en gul-grå kulör. Vid restaureringen i slutet av 1960-talet påträffas enligt uppgift i kyrkans underhållsplan en röd 1700-talsputs på tornet och efter många diskussioner beslutas att avfärpa hela kyrkan i denna kulör (med genomfärgat KC-bruk med krossad kalksten som blandats med Gotlandskalk). Dessa uppgifter tyder alltså på att tornet i en tidig fas, innan 1767, haft röd puts. Den starkt röda kulören är i Stockholm mer typisk för 1600-talet än 1700-talet, och en teori skulle kunna vara att tornet avfärgades i rött för att ansluta till de bemålade murverken på övriga kyrkan. Andrahandsuppgifterna om att det är rödfärgad puts som påträffas och inte bemålade murverk, kanske rent av på äldre murverk än tornets, är emellertid osäkra. Man kan oavsett vilket konstatera att dagens färgsättning har större koppling till den tegelrena nygotiska kyrkan än till den kyrka i klassicistisk putsarkitektur vi sett sedan 1700-talet.

Upplevelsevärde

S:t Jacobs klassicerande exteriöra gestaltning, där det gotiska arvet ännu är synligt i de spetsbågiga fönstren och strävpelarna, har sedan mitten av 1700-talet varit ett framträdande inslag i stadsbilden som förstärkts ytterligare genom 1960-talets kulörändring.

Detalj ur Johan Sevenboms Utsikt över Lejonbacken och Slaktarhusbron från 1767. Centraltornet och frontespisen är putsad i grått medan kyrkans fasader i övrigt ännu är rödmålade.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: –

Förebyggande underhåll (FU): –

Planerat underhåll (PU): –

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

TORNHUV MED LANTERNIN I ROKOKO

1718–1850

Kunskapsvärde

1734 ritar Carl Hårleman tre förslag till tornöverbyggnad, varav ett blev det som kom att utföras. Hårleman övergav helt det tidigare medeltidsinspirerade utseendet till förmån för en senbarock tornhuv med en lanternin som är ett av de första tydliga inslagen av rokokoinspirerad arkitektur i Sverige. Genom rivningen av västgaveln och tillkomsten av västtornens lägre karnisformade huvar minskade det visuella intrycket av en avlång sengotisk kyrkobyggnad, och tillsammans med det fyrkantiga centraltornets utformning i samspel med de båda frontonerna gav det snarare kyrkan karaktär av centralanläggning.

Lanterninen har en oval planform och liksom huvens fyra takfall är den i sin helhet klädd med grönärgad koppar. Tornöverbyggnadens slutgiltiga form engagerade emellertid inte bara slottsarkitekten. Det målade räcket med förgyllda detaljer som omgärdar plåtånn formgavs av Målaren Gabriel Orm, medan detaljer som kragstenar och festonger modellerades av den tyske bildhuggaren J. Fohs. Den senare skar även en modell i lind för en kyrktupp vilken kopparslagaren skulle arbeta efter. Tuppen ersattes emellertid av ett förgyllt kors placerat på ett klot. Vingarna kring urverken skulpterades 1737 av en franske modellören Michelle Gardy. Tornhuv och lanternin har liksom kyrkan i övrigt delvis haft skiftande färgsättning genom århundradena. De plåtbeslagna fasadytorna kring vingar och urverk var efter 1960-talets restaurering grönmålade vilket dock ändrades till nuvarande röda kulör vid restaureringen 2004.

Upplevelsevärde

Genom sin centrala placering och högtstående arkitektoniska gestaltning präglar tornhuv och lanternin kyrkans hela exteriör. Den karakteristiska formen utgör en ikonisk del av Stockholms siluett.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Framtida underhåll ska ta stor hänsyn till Hårlemans senbarocka utformning av tornet och frontespiserna samt lanterninens inslag av rokoko.

AFF-kod: T2.1 (tak och detaljer i koppar och förgyllningar), T2.2 (fasad i puts, sten och bemålad plåt), T2.24 (luckor), T2.9 (tornur, bemålat järn mm).

Förebyggande underhåll (FU): 2 ggr/år. Avvattningssystem i lanternin kontrolleras och rensas liksom ventilation av tornvind.

1 ggr/år. Kontroll av tak och övriga plåttäckningar, fasadputs, sockel, fönster och dörrar.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

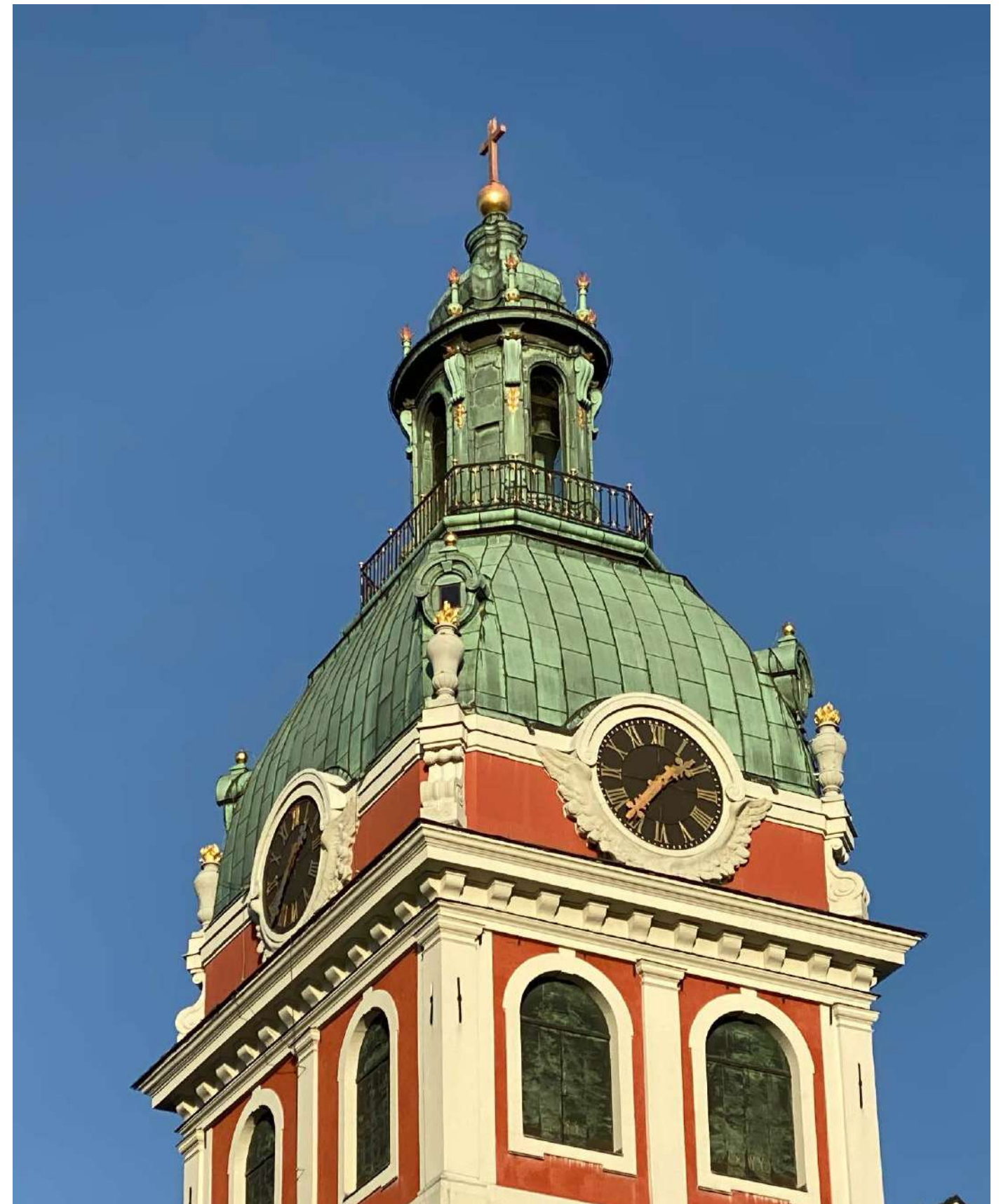
Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Carl Hårlemans tornhuv.

FÖNSTER AV JÄRN

1850–1940

Kunskapsvärde

I sidoskeppens ursprungliga stora spetsbågiga fönsteröppningar sitter sedan Ove Leijonhufvuds restaurering på 1930-talet fönster av valsat stål. Dessa är uppbyggda som fackverk av plattjärn med blyspröjsade antikglas och stormjärn. Fönstrens övre del har en spetsbågig båge med en triangel med omgivande radiell spröjsning vilken anspelar på strålglasen – ett typiskt motiv för barockens arkitektur. Utformningen har stora likheter med fönstren i S:ta Clara kyrka, vilka tillkom 1752.

Av de fönster som ersattes på 1930-talet finns ett ännu bevarat, i västgaveln över portalen. Det är konstruerat i gjutjärn och indelat i lansettbågar som innesluter spetsbågiga trifoliebågar. Formspråket är påtagligt nygotiskt, men konsthistoriker E. Lundmark uppger i *Sveriges kyrkor: konsthistoriskt inventarium* 1930 att dessa fönster härrör från 1776, det vill säga Palmstedts restaurering när kyrkan avfärgas i grått och sannolikt putsas för första gången och därigenom får sin mer fulländade exteriöra antikiserande gestaltning. På en akvarell från tidigt 1800-tal liksom på den mycket detaljerade modell av kyrkan från 1836 som finns på Nordiska museet har emellertid fönstren ett strikt rutnätsmönster. Samma utformning återfinns i en mindre detalj av en ritning inför installation av värmeanläggning 1855. Vare sig Lundmark eller senare sekundärkällor anger heller tillkomsten för kyrkans övriga tre järnfönster: södra frontespisens rosettfönster i gjutjärn, norra frontespisens lunettfönster med plattjärn i radiellt mönster eller norrportalens lunettformade överljus i gjutjärn, utformat som en solfjäder eller palmettbård med svagt spetsbågiga blad och en inre fris prydd av fyrpass.

Första gången som västgavelns fönstertyp dyker upp i äldre bild- och ritningsmaterial är på ett aldrig genomfört förslag till ombyggnad av frontespiserna av J.F. Åbom 1862. På en teckning av västfasaden från 1865 är fönstren på plats, liksom på ett fotografi taget vid industriutställningen i Kungsträdgården från 1866. Tidiga fotografier visar att kyrkan under 1800-talet har genomgått en interiör restaurering i nygotisk stil som inte omnämns i sekundärkällor från 1900-talet och framåt, fränsett i en bisats av Lundmark (se vidare *Interiör: Vindfång och läktare*). En trolig tidpunkt för denna restaurering skulle kunna vara just 1862, då förändringar sker kring koret (se *Interiör: Dopkapellet, f.d. Hornska gravkoret*). På stil- och materialmässig grund är 1862 en mer sannolik datering av fönstren än 1776. Kanske var arbetena i kyrkan detta år långt mer omfattande än de dokumenterade förändringarna i koret, och då möjligen med arkitekten Åbom i en ledande roll.

Beträffande övriga tre järnfönster visar avbildningar från år 1700 och framåt frontespiserna med rundfönster. På modellen från 1836 syns för första gången lunettformade fönster och överljus i såväl norr som söder (överljuset i söder sattes igen när ny port tillkom ca 1893). Södra frontespisens rosettfönster tillkommer således senare, möjligen är det samtida med de större gjutjärnsfönstren.

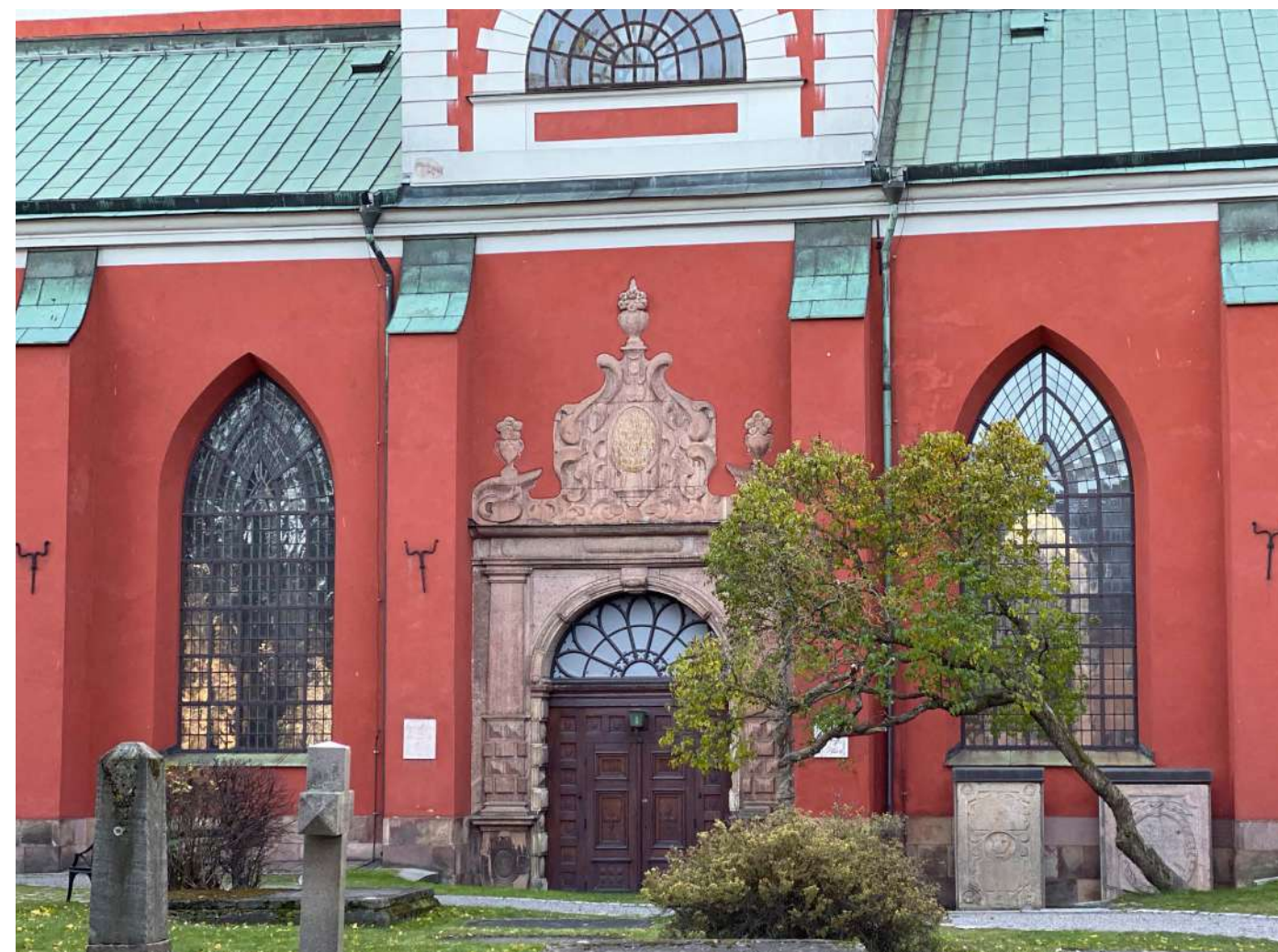
Upplevelsevärde

Fönstren har genom sin materialitet och utformning i 1700-talsstil en framträdande roll i S:t Jacobs exteriöra gestaltning och bidrar till dess ålderdomliga karaktär.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Fönstren är i behov av underhåll.

AFF-kod: T2.23

Norrfasadens fönster.

Förebyggande underhåll (FU): 2ggr/år. Kontroll av trasigt glas och andra skador.

Risker: –

Planerat underhåll (PU): Ommålning av fönster med linoljefärg. Arbetet ska utföras av fackman med särskild kunskap inom traditionellt måleri.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

NORRFASADENS EPITAFIER

1718–1850

Kunskapsvärde

Epitafier blev vanligt i protestantiska kyrkor under 1500- och 1600-talen och var då ofta arkitektoniskt uppbyggda med monumental karaktär inspirerad av samtida altarpussatser. Gravmonumenten var inte nödvändigtvis placerade vid graven, men ofta i dess närhet, även om det förekom att personen inte ens gravsattes i samma kyrka. Jacobs kyrka, som sedan uppförandet präglats av adelns starka koppling till kyrkan, hade innan 1800-talets förändringar långt mycket fler epitafier i sten än de tre som idag återstår inne i kyrkan och de två som återfinns på kyrkans norrfasad. De sistnämnda är exempel på hur epitafier över personer ur borgarståndet blev vanligare i S:t Jacob under 1700-talet, efter att tidigare ha dominerats av adeln och prästeståndet.

På strävpelaren längst i öster sitter ett inmurat epitafium över slottsmurmästaren och åldersmannen Jonas Nilson Fristedt (d. 1735) och dennes hustru Catharina Olofsdatter Fristedt (d. 1736). Som slottsmästare var Fristedt nära medarbetare till slottsarkitekten Nicodemus Tessin d.y., och hans roll som ålderman innebar att inga murare fick skrivas ut som gesäller eller avlägga mästarpöv utan hans godkännande. Epitafiet är uppbyggt av en röd kalkstensplatta med förgylld inskription inskrift innanför ett ramverk av grå sandsten med akantusdekorationer i understycket. Epitafiet kröns av ett stickbågigt gavelparti på vilket vilar en dödskafe.

I den andra strävpelaren från väster återfinns lyrikern och kritikern Johan Henric Kellgren (d. 1795), sedermera kunglig handsekreterare och ledamot av såväl Svenska som Musikaliska akademierna. Epitafiet utgörs av en platta av polerad rödfläckig granit med huggen inskription, inra-

mad av en profilerad grå sandstenslist.

Upplevelsevärde

Epitafierna är skickligt utförda hantverksarbeten med höga konstnärliga och hantverksmässiga värden som ger betraktaren en förståelse för äldre tiders gravskick och hur människor önskat bli ihågkomna.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Epitafierna sitter inte i liv med fasaden. Framtida fasadrenoveringar bör utreda om det är nödvändigt att behålla fasadputsens tjocklek.

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll med kikare, och notering av skador på avtäckning, infästningar mm.

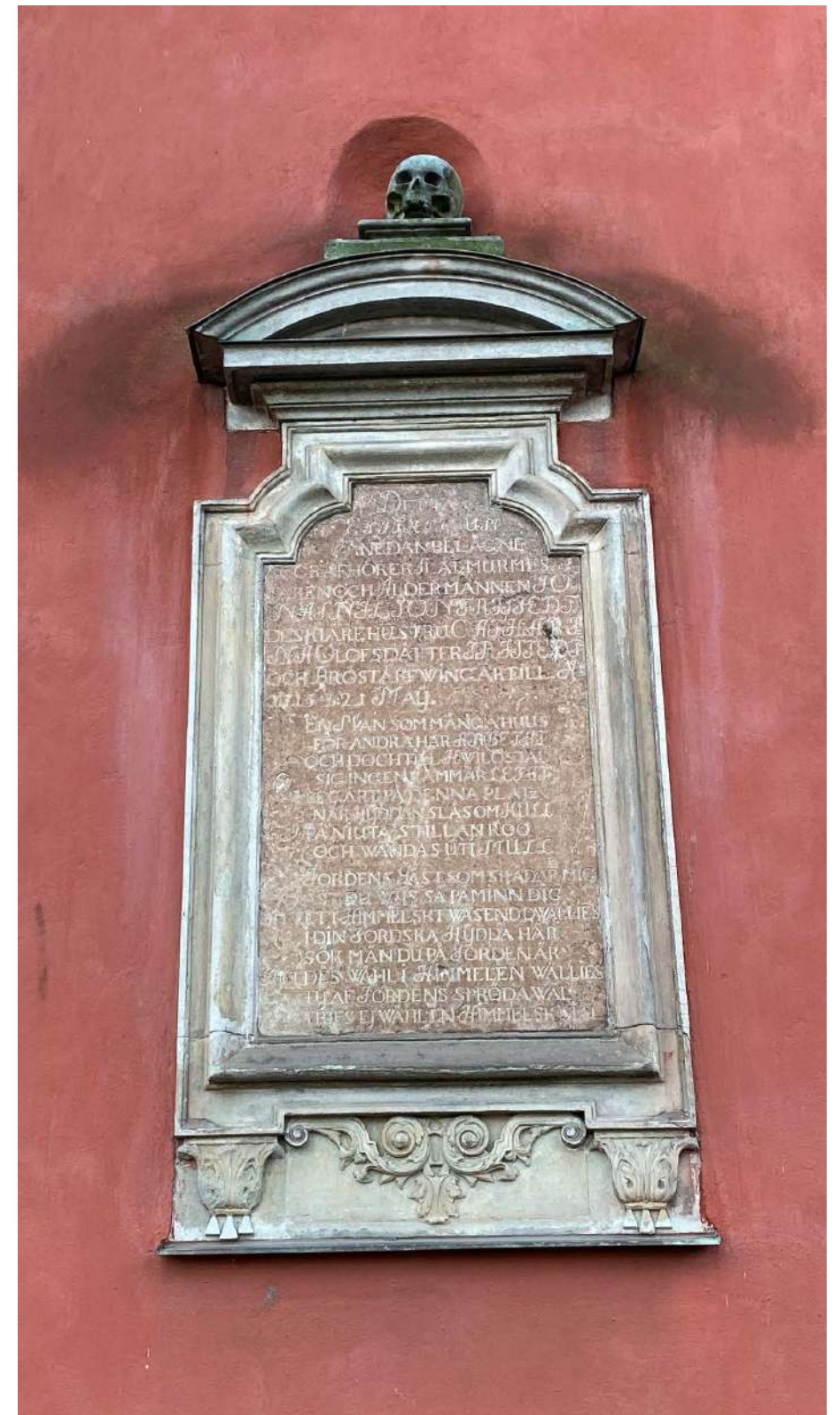
Planerat underhåll (PU): 1 ggr/5 år. Kontroll från skylift av infästningar, avtäckningar, plåt mm.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Epitafium över slottsmurmästaren Jonas Nilson Fristedt och dennes hustru Catharina.

KYRKPORTAR AV EK

1718–1850

Kunskapsvärde

Kyrkans tre huvudportaler är idag försedda med mörkbetsade portar i snidad ek, tillkomna under 1800-talets senare del. De ursprungliga portarnas exakta utformning är okänd, dock omnämns att portalerna 1644 var försedda med träportar varav en var beslagen med koppar. Sydportalen utgjordes vid 1700-talets slut av relativt enkla portar bestående av snedställda panelbrädor, vilket framgår av samtida avbildningar. 1830 har samtliga portar kopparbeslagits med ”ornament, vapen och inskrifter”. Dessa portar ersätts, möjligen vid en restaurering av J.F. Åbom 1862, av nya ekportar i nyantik stil. Av dessa är väst- och norrportalens portar ännu bevarade medan sydportalen försågs med nuvarande portar och snidat överstycke i trä i nyrenässansstil omkring 1896 (baserat på studier av samtida bilder). Portarna restaurerades senast i samband med att fasadrestaureringen 2005 då de betsades och ströks med alkydöljefernissa.

Upplevelsevärde

Portarna visar på det sena 1800-talets historiserande ideal där de antika arkitekturstilarna samsades med äldre element skapade under olika epoker. I synnerhet sydportarna visar prov på tidens drivna snideriarbeten.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Portarna är i behov av underhåll.

AFF-kod: T2.24

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Rengöring från damm och smuts genom borstning och avtorkning med väl urvriden trasa. Smörjning av gångjärn och lås. OBS! rinningar från smörjmedel får inte uppstå. I samband med detta bör kontroll utföras där skador på ex beslag, plåt eller trä noteras.

Planerat underhåll (PU): 1ggr/5år. Fernissning av ekportarna.

Fysisk tillgänglighet och information: –

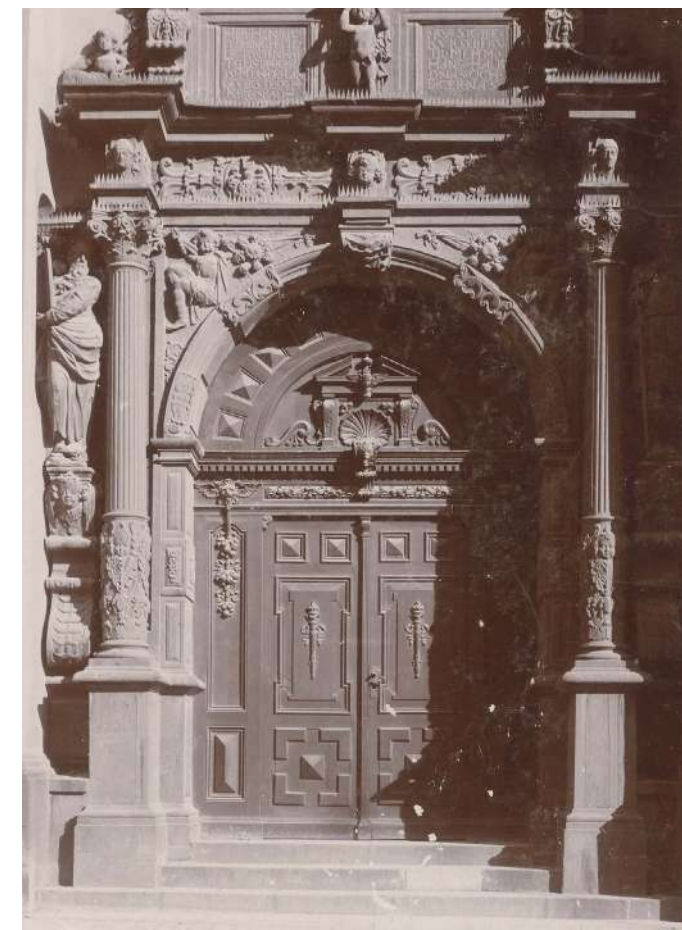
Säkerhet: –

Klimat: Salt för snösmältning, marschaller eller liknande får inte användas direkt framför entréer.

Risker: –

Kyrkportarna i klassicistisk stil med nygotiskt överljus som syns i bilden ovan från 1896 bör ha tillkommit vid J.F. Åboms restaurering i början av 1860-talet.

Kyrkportarna i nyrenässans tillkom omkring 1896.

7. INTERIÖR

Lagskydd

Kyrkans interiör berörs av 4 kap. § 3 KML. Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen.

Kategorisering av värden

Bruksvärden

- ② Utvecklingsbar användning inom Svenska Kyrkan (inomkyrklig)

Stiftet har köpt kyrkan av församlingen och planerar att utveckla kyrkans interiör för stiftets framtida verksamhet.

Kyrkans interiör är idag tillgänglig med tanke på att den är öppen varje vardag mellan klockan 11 och 17 och uppvärmningen sker kontinuerligt till ca 18 grader. Förutom att kyrkan är öppen för spontanbesök används den främst till konserter och uthyrning till externa aktörer såsom andra trossamfund. Även bröllop, dop och enstaka begravningar i Svenska kyrkans ordning förekommer.

Kostnadsbesparingar bedöms inte vara aktuella då stiftet planerar att fortsättningsvis hålla kyrkan öppen och värma upp den i samma utsträckning. Ett mål är att utnyttja kyrkans interiör mer effektivt i framtiden. Vårdprogrammet syftar till att visa på några av möjligheterna och svårigheterna i denna process utifrån de kulturhistoriska värden som finns representerade på platsen.

Kulturhistoriska värden

- ② Betydande värde i delar.

Interiören har kontinuerligt förändrats genom århundradena och

idag finns flera olika årsringar bevarade.

Övergripande utvecklingspotential

Det råder en stor osäkerhet om vad som kan anpassas i kyrkorummet för att stiftskansliet ska kunna bedriva framtida verksamhet. Samråd med länsstyrelsen är central inför framtida utredningar.

Antikvarisk ambitionsnivå

Framtida bruk: Anpassning möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten, sambruk, uthyrning, försäljning.

Besiktning, FU, PU, skötsel: Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturvärden, utförda med högsta möjliga kvalité. Särskild kompetens, material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning av antikvarisk expert.

Fysisk tillgänglighet och information: Tillgänglighetshöjande åtgärder ska vara anpassade efter både brukare och kulturarv.

Säkerhet: Säkerhetshöjande åtgärder ska vara anpassade efter både brukare och kulturarv. Relativ fuktighet (RF) bör generellt hållas jämn över året och målet bör var att ligga mellan 50-70 %.

Utom- och inomhusklimat: Intermittent, uppvärmning med grundvärme och zonindelning möjlig. Åtgärder ska vara anpassade efter både brukare och kulturarv.

Risker: Brand, stöld, vattenskador, skadegörelse och slitage. Kyrkliga verksamheten kan hämmas på grund av stor förändringskänslighet.

VÄRDEBÄRARE – INTERIÖR

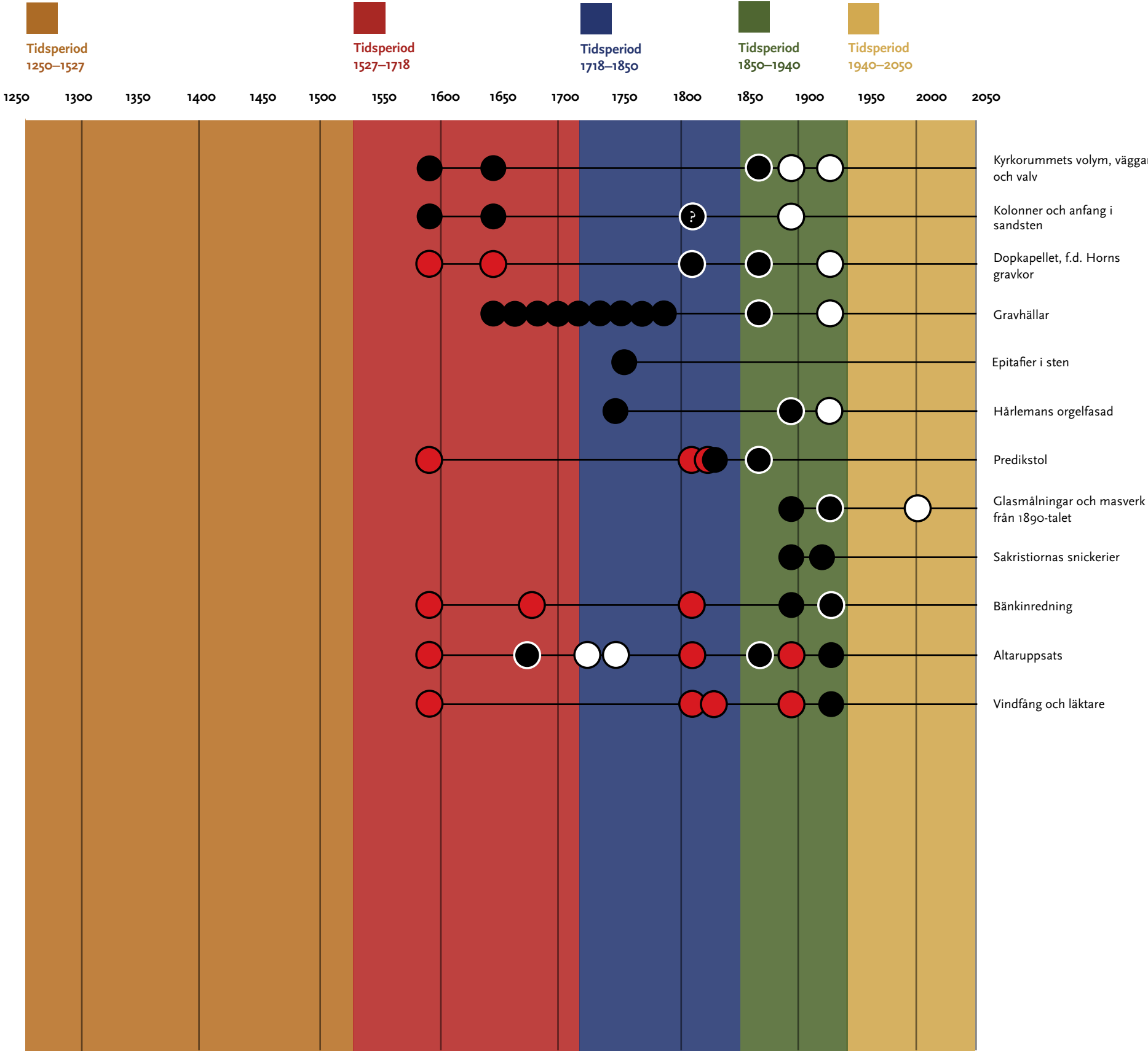
Tidslinjen visar att S:t Jacobs interiör i grunden ännu präglas av den ursprungliga volymen med valvslagningar, sandstenskolonner och valvöppningar. Den enda större förändringen sker på 1860-talet, då den äldsta sakristian och de tidigare gravkoren införlivas i kyrkorummet. Senare förändringar utgörs av att kolonnerna under en tid på 1800-talet var putsade samt det sena 1800-talets historiserande restaurering med dekorationsmålade valv och väggar, vilka på 1930-talet återfick sin ursprungliga karaktär.

Den fasta inredningen var i stor utsträckning bevarad fram till 1800-talet, markerade förändringar innan dess utgör till största del tillägg som fler bänkar och läktare snarare än rena ombyggnationer. De många förändringarna under 1800-talet illustreras med tydlighet, bland annat byts predikstolen ut tre gånger under en knappt femtonårig period.

Nästan samtliga värdebärare genomgår en förändring eller är markerade som originalversion vid Ove Leijonhuvuds restaurering på 1930-talet, och har efter det bevarats i detta skick. Den enda sentida förändringen är att den fernissning av korfönstrens glasmålningar som vid detta tillfälle utfördes för att dämpa ljusinsläppet avlägsnades 2002. Det kan därmed konstateras att Leijonhuvuds gestaltning av kyrkorummets fasta inredning ännu är helt dominerande, tillsammans med grundstrukturerna från 1600-talet.

Tillkomst och förändringar

- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

VÄRDEBÄRARE I KYRKORUMMET

Bilden visar värdebärarnas placering i kyrkorummet och sakristian. Färgerna visar tydligt att de äldre föremålen och byggnadsdelarna har placerats i anslutning till koret och längs ytterväggarna medan nyare tillskott utförda med hänsyn till 1600-talskyrkan har placerats mer centralt i långhuset och i koret.

Mindre framträdande årsringar är 1700-talets tillägg i form av predikstol och orgelfasad. 1800-talets tillägg ser vi främst i korets fönster och i sakristians väggbeklädnad.

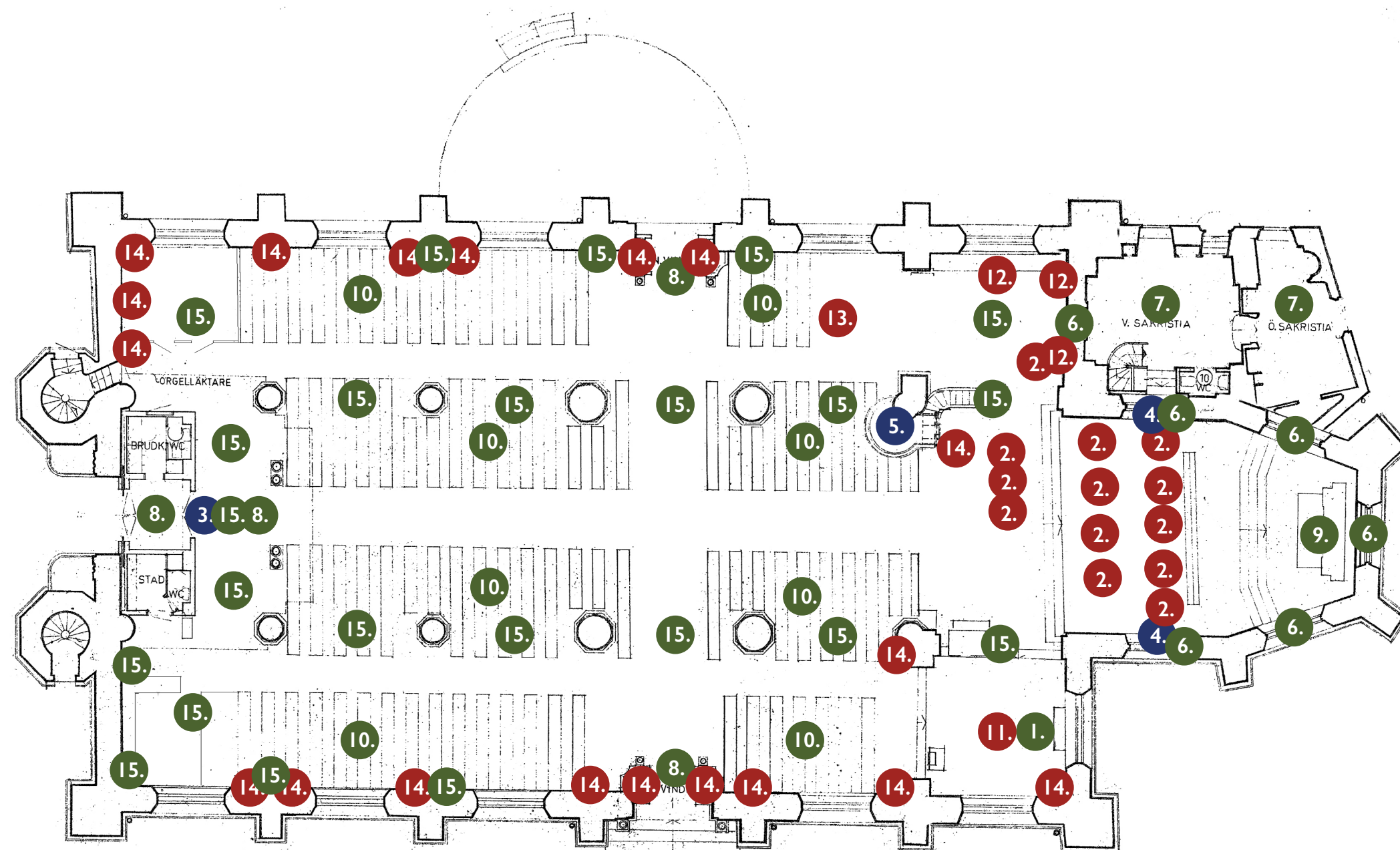
1. Dopkapellet, f.d. Hornska gravkoret
2. Gravhällar
3. Hårlemans orgelfasad
4. Epitafier i sten
5. Predikstol
6. Glasmålningar och masverk från 1890-talet
7. Sakristiornas snickerier
8. Vindfång och läktare
9. Altaruppsats
10. Bänkinredning
11. Dopfunten
12. Äldre silverföremål
13. Äldre textilier
14. Begravningsvapen och epitafier i trä
15. 1930-talets armaturer och ljusredskap

1527–1718

1718–1850

1850–1940

1940–2050

KYRKORUMMETS VOLYM, VÄGGAR OCH VALV

1527–1718

Kunskapsvärde

Den invändiga volymen är i stort sett ursprunglig sedan kyrkan invigdes 1643. Mittskeppet har samma utbredning som initialt, medan sidoskeppen förlängdes i öster på 1860-talet då högresta rundbågiga öppningar togs upp i väggarna mot den ursprungliga sakristian och Hornska gravkoret. De putsade murverken som, möjligen undantaget de två västra travéerna, uppfördes under Willem Boys byggnadsetapp (före 1593) är tillsammans med den parallellt uppförda S:ta Clara kyrka några av landets äldsta exempel på murverk i renessansförband. Valvet under centraltornet, som utgörs av ett kryssvalv av romansk typ med dekorativa ribbor i puts och rundbågiga gördelbågar, slogs med största sannolikhet innan 1593, trots att det bär årtalet 1642 i förgyllda järnsiffror. Även sidoskeppens östra travéer, som ursprungligen utgjorde sakristia och bisättningskapell, saknar de bärande ribbsystem som övriga valv i kyrkan uppvisar på ovansidan av valven och bör därmed också vara av äldre datum. Ribbvalven slogs under byggnadsperioden som inleds kring 1633 och avslutas 1642, under ledning av murmästaren Hans Förster. Tegervalvens ribbor är omväxlande utförda i nät- och stjärnmönster. Blandning av valvtyper är ett arkitektoniskt grepp som var ovanligt under 1600-talet, åtminstone i det fall valven slogs under samma byggnadsetapp. Hans Försters byggmästarembel som slutsten i valvet norr om centralvalvet framställer murarverktyg och mätinstrument som passare, vinkelhake och lodinstrument m.m., samt delvis förstörd/oläslig inskription om att Förster färdigställde kyrkan 1642.

Upplevelsevärde

Valvens intrikata mönster manifesterar murarmästarens Försters yrkesskicklighet och bidrar tillsammans med valvens mäktiga resning och den i stort ursprungliga volymen till upplevelsen av det ålderdomliga kyrkorummet. Valvet under centraltornet åskådliggör med sitt avvikande utförande den avbrutna byggprocessen. Försters byggmästarembel i valvhjässan förmedlar på ett omedelbart och pedagogiskt vis information kring den kanske viktigaste byggnadsperioden i kyrkans historia.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Väggar, valv och pelare är smutsade. Dock saknas måleri som kan ta skada. Inom relativt snar framtid krävs en utredning där helheten vägs in, både materialens behov och brukarnas tankar kring rummets användning.

AFF-kod: T3.13

Förebyggande underhåll (FU): Ett städprogram bör upprättas. Se även underhållsplanen.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplanen.

Fysisk tillgänglighet och information: –

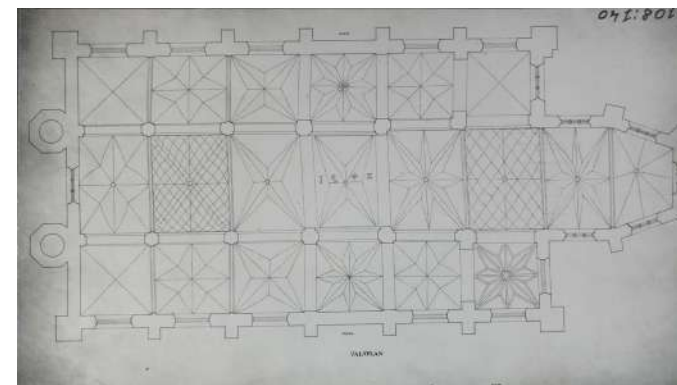
Säkerhet: –

Klimat: Arbeta för att minska nedsmutsningen i kyrkorummet genom exempelvis förbättrade städrutiner, kontroll av fönstrens funktion och eventuell luftrening.

Risker: Många besökare ökar risk för slitage. Användning av ljus ökar nedsmutsningen.

Kyrkorummet sett åt öster.

Uppmätning av kyrkans valv.

Hans Försters byggmästarembel.

KOLONNER OCH ANFANG I SANDSTEN

1527–1718

Kunskapsvärde

Kyrkorummets kraftiga kolonner är utförda av staplade trummor av rödbrun ölandskalksten (uppgift om sandsten förekommer felaktigt i flera källor) med profilerade baser och kapitäl samt åsstrukna fogar. De fyra grövre kolonnerna som bär centraltornet uppfördes med säkerhet under Willem Boys byggnadsetapp (innan 1593). Valet av de kraftiga kolonnerna är arkitekturhistoriskt intressant då det bryter mot den sengotiska normen med knippepelare, och därmed antyder att det redan på Johan III:s tid fanns en tanke om en stilbladning mellan gotisk och antikiserande arkitektur. Arkivuppgifter tyder enligt Lundmark (1930) på att kolonnerna väster därom tillkom under en utdragen och ofta avstannade byggnadsprocessen under 1600-talets första två decennier, medan en murverksundersökning indikerar att skeppens och korets murverk uppförts under samma byggnadsetapp (innan 1593). Då kyrkan inte fick tak förrän på 1630-talet bör emellertid inte kolonnernas tillkomst nödvändigtvis vara sammankopplad med murverkens. Lundmark hävdar vidare att de engagerade kolonnerna längst i öster uppförts i samband med förändringarna kring koret 1862, men då de är inritade på planlösningar från 1700-talet är det rimligt att anta att de är ursprungliga.

Valvens slutstenar i form av förgyllda druvklasar och de oputsade valvanfangen högs av Henrik Blom. Tillkomsten löper parallellt med valvslagningens utveckling (se *Kyrkorummets volym, väggar och valv*). Valvanfangen utgörs av konsoler i varierat utförande med hängande droppar som gemensamt tema. Liknande konsoler återfinns på flera byggnader i Stockholm från 1630- och -40-talen. Kolonner och valvanfang putsades och vitmålades

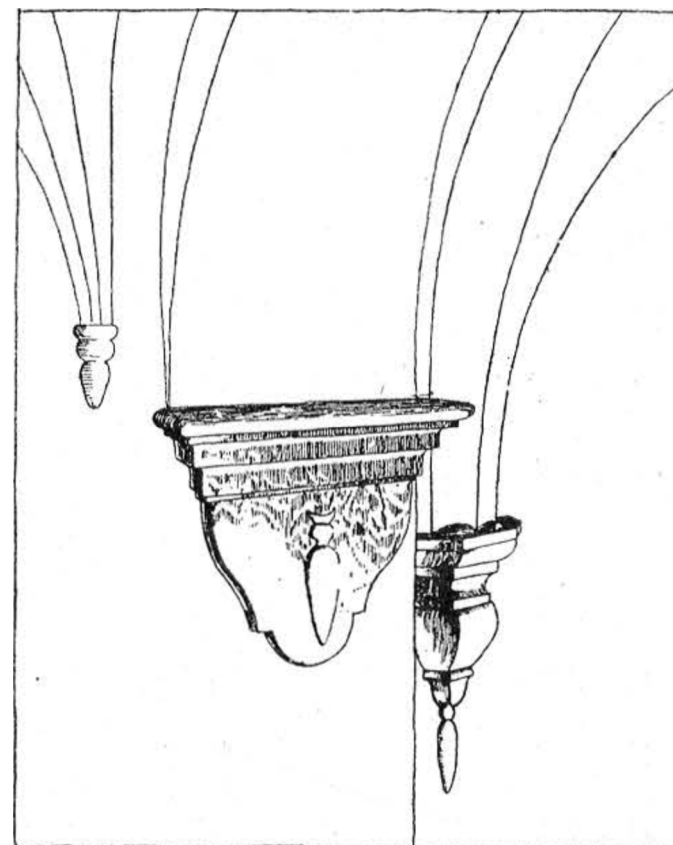
under 1800-talet men frilades åter vid Carl Möllers restaurering på 1890-talet.

Upplevelsevärde

Kolonnerna med dess spetsbågiga valvöppningar definierar kyrkorummet i mitt- och sidoskepp och ger tillsammans med kryssvalven en mäktig resning som väsentligt bidrar till en ålderdomlig rumsupplevelse.

Antikvarisk ambitionsnivå

Se antikvarisk ambitionsnivå för ”Kyrkorummets volym, väggar och valv”.

En grupp konsoler i en av centraltornsbågarna.

Kyrkorummet med putsade kolonner och anfang.

Kolonnerna mellan mittskepp och södra sidoskeppet.

DOPKAPELLET, F.D. HORNSKA GRAVKORET

1527–1718 1850–1940

Kunskapsvärde

Rummet i södra sidoskeppets östra travé utgjorde ursprungligen bisättningskapell. 1646 avdelades rummet av en mur och omvandlades till två gravkor för ätten Horn i den västra delen och ätten Fleming i den östra. Sedan mitten av 1700-talet är den östra delen endast känt som kyrkans allmänna bisättningsrum medan benämningen Horns gravkor kvarstår fram till restaureringen 1862. Då rivs revs mellanväggen och den järngrind som avgränsat gravkoret mot kyrkorummet i väster tas bort till förmån för en större rundbågig muröppning för att öka ljusinsläppet i kyrkorummet. Liknande åtgärder utförs vid den ursprungliga sakristian på motsvarande plats i norr och dessa östra travéer införlivas på detta vis i sidoskeppen och förses med bänkinredning.

Ett allmänt förfall av Horns gravkor och bisättningsrummet var troligen ytterligare en förklaring till åtgärden. Tio år tidigare hade ett mindre pressgräl brutit ut när församlingsmedlemmen Axel Emanuel Holmberg, fornforskare, medgrundare av konstnärsgillet och därtill präst, anklagade kyrkorådet för vanvård av gravkoret och vanhelgande av den store härföraren Gustav Horns minne. Av Holmbergs inlägg i debatten kan vi förstå att det i Horns gravkor bland annat förvarades stegar, pallar och ljuskronor. De vapensköldar som under Holmbergs barndom prytt gravkoret hade vid restaureringen 1825 tagits ned för att ge plats åt kalklärar och kasserade inventarier. Vapensköldarna förvarades bakom koret i en ”städskrubb”, det vill säga i Flemings gamla gravkor.

Vid restaureringen 1936–37 inrättas nuvarande dopkapell. Golvnivån höjs med två steg och fönstret får glasmålningar av Gunnar Torhamn framställande Jesu dop och det allseende ögat. Under fönstret, bakom dopaltaret, dekoreras östväggen med en draperimålning utförd på ny puts. Draperingen har förgyllda prickar på en grund av buteljlack.

Upplevelsevärde

Dopkapellet är med sina draperimålningar och glasmålning ett arkitektoniskt och konstnärligt viktigt inslag i kyrkorummet. Torhamns karaktäristiska måleri är en signifikant tidsmarkör för det sena 1930-talets i övrigt barockinspirerade restaurering.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Dopkapellets väggar och valv är smutsiga. Väggmålningen är extra känslig mot nedsmutsning och stearinstänk. Upprätta rutiner för att minska skadorna. Utred framtida behov av rengöring med tanke på materialens behov och brukarnas tankar kring framtida användning.

AFF-kod: T3.13

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/30 år. Rengöring och konservering. Arbetet ska utföras av målerikonserverator. Ett program bör upprättas av målerikonserverator. Då alla åtgärder måste vara spårbara bör konserveringsrapporten tydligt redovisa vilka delar som konserverats och med vilka material och metoder.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Dopkapellet med glasfönster och altaranordning ritad av Gunnar Torhamn.

1836 års modell av kyrkan är den enda kända avbildningen av den järngrind som avskilde Hornska gravkoret från kyrkorummet i väster.

Klimat: Arbeta för att minska nedsmutsningen i kyrkorummet genom exempelvis förbättrade städrutiner, kontroll av fönstrens funktion och eventuell luftrening.

Risker: Många besökare ökar risk för slitage. Användning av ljus ökar nedsmutsningen.

GRAVHÄLLAR

■ 1527–1718 ■ 1718–1850

Kunskapsvärde

Traditionen att begravas i kordelen och långhuset var under 1600- och 1700-talen förbehållna de som hade ekonomiska resurser att betala för gravplatserna. Redan innan S:t Jacobs kyrka stod klar fanns en graderad kostnadsskala för försäljning av gravplatser inne i kyrkan som gick från de mest kostsamma i högkoret till de billigaste under bänkarna i långhuset. Ett kvartssekel efter kyrkans invigning var golvet helt och hållet täckt av gravhällar. 1815 förbjöds begravningar inne i svenska kyrkor och vid restaureringen 1814–16 lades ett brädgolv in över de uppskattningsvis cirka hundra gravstenarna i Jacobs kyrka. Sedan restaureringen 1936–37 ligger åter ett mindre antal gravhällar från 1600- och 1700-talen i och framför koret. En gravhäll vardera finns därutöver i norra sidoskeppets östra respektive västra travéer. Materialet är i de flesta fall kalksten och hällarna är i regel rikligt utsmyckade. Vissa stenar är kraftigt slitna och oläsbara.

Gravhällarna är minnesmonument över historiskt betydelsefulla personer i församlingen och samhället. Utöver dessa personhistoriska intressen samt konsthistoriska värden kopplade till dess dekorativa utformning är de värdefulla ur ett socialhistoriskt perspektiv, då de speglar äldre tiders gravskick och hur människor önskat bli ihågkomna.

Upplevelsevärde

Gravhällarna är skickligt utförda hantverksarbeten med höga konstnärliga och hantverksmässiga värden. De relativt få bevarade hällarna ger en bild av hur kyrkorummet var gestaltat under 1600- och 1700-talen, då närmast hela golvet utgjordes av gravhällar.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Se över användningen av stolar i anslutning till koret för att minska slitaget på hällarna.

AFF-kod: T3.49

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: Hällarnas kraftiga reliefer påverkar framkomligheten i koret. Information om hällarna bör tillgängliggöras.

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: Användningen av stolar ökar slitaget på hällarna vilket på sikt är negativt för kulturhistoriska värdet då reliefernas avläsbarhet minskar.

Användningen av stolar ökar slitaget på hällarna vilket på sikt är negativt för kulturhistoriska värdet då reliefernas avläsbarhet minskar.

HÅRLEMANS ORGELFASAD

1718–1850

Kunskapsvärde

1746 färdigställdes en ny orgel för St: Jacob av orgelbyggaren Olof Hedlund med fasad ritad av Carl Hårleman. Orgeln hade föregåtts av ett positiv och två orglar, av vilka den senast tillkomna hade vattenskadats i samband med branden 1723. Den nuvarande orgeln från 1976 bakom Hårlemans bevarade fasad är den senaste i en kedja av om- och nybyggnader där pipmaterial från de äldre orglarna hela tiden tillvaratagits. Jakobsorgeln är i detta sammanhang unik då den innehåller betydande pipmaterial från alla de orglar som stått bakom Hårlemans fasad. Förutom fasadpiporna från 1746 finns pipor från ombyggnationer 1840, 1862, 1914, 1930 och 1976.

Orgelfasaden är indelad i fyra våningar med grön-marmorert snickeri och rik rokokooramentik av förgyllt lövträ. På krönet står en harpspelande figur. Bildhuggeriet utfördes av Petter Norberg. För ursprungligt måleri och förgyllning stod Johan Pasch respektive Klas Forsberg. Underliggande blått färgskikt, från 1894 enligt kyrkans underhållsplan, kan skönjas. Ursprunglig färgsättning är okänd, den nuvarande tillkom på 1930-talet och är samkomponerad med orgelläktaren och altaruppsatsen. Carl Hårleman var en av sin tids mest framstående arkitekter och anses allmänt vara den som tog rokokon till Sverige, vilket bland annat manifesteras i S:t Jacobs orgelfasad. Fasaden har därmed höga konsthistoriska värden, liksom personhistoriska värden knutna till den framstående upphovsmannen.

Upplevelsevärde

Den monumentala orgelfasaden dominerar kyrkorummets västra del. Genom sitt formspråk

i rokokostil är den en tydligt särpräglad årsring i kyrkans interiör som samtidigt står i samklang med omgestaltningen av exteriören kring samma tid. Orgeln i S:t Jacob är en av Sveriges allra mest hörda och uppskattade, känd utanför landets gränser för sin magnifika klang, sin mångsidighet och sin lyckosamma förening med kyrkans goda akustik. Orgelfasadens originalpipor är en del av den unika kedja av om- och nybyggnader som skapat dessa förutsättningar, vilket gör att den kan tillskrivas särskilda musikaliska värden.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: – Orgelfasaden har ett mycket stort kulturhistoriskt värde och kräver kontinuerlig tillsyn och vård. Det bör upprättas en särskild manual för skötsel, underhåll och drift för orgelverket och fjärrverket i samverkan med domkyrkoförsamlingens musiker.

AFF-kod: T3.43

Förebyggande underhåll (FU): .

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/30 år.
Rengöring av konservator.

Fysisk tillgänglighet och information:

Säkerhet:

Klimat:

Risker:

Carl Hårlemans orgelfasad från 1746.

EPITAFIER I STEN

1718–1850

Kunskapsvärde

Epitafier blev vanligt i protestantiska kyrkor under 1500- och 1600-talen och var då ofta arkitektoniskt uppbyggda med monumental karaktär inspirerad av samtida altarpopsatser. Gravmonumenten var inte nödvändigtvis placerade vid graven, men ofta i dess närhet, även om det förekom att personen inte ens gravsattes i samma kyrka. S:t Jacobs kyrka, som sedan uppförandet präglats av adelns starka koppling till kyrkan, hade innan 1800-talets förändringar långt mycket fler epitafier i sten än de tre som idag återstår inne i kyrkan och de två som återfinns på kyrkans norrfasad (se *Exteriör: Minnesstenar*). Av epitafierna i trä återstår två stycken (se vidare *Kyrkliga inventarier*).

Över dörren till sakristian i norra skeppets östvägg återfinns epitafiet över hovrättsrådet Lars Adlermarck, avliden 1735. Det är utfört 1763 och består av en brunröd stenplatta med förgylld inskription infattad av en grönmarmorerad träram. Ramens överstycke har en förgylld vapensköld med girlanger och som krön två korslagda ben i trä, på vilka troligtvis ursprungligen legat en dödska. Stilen liknar Jean Eric Rehns arbeten.

Epitafiet över amiralen och landshövdingens Theodor Ankarcrona, avliden 1750, är ritat av Carl Hårleman och är placerat i en nisch i södra korväggen. Epitafiet har form av en sarkofag i grön marmor med Ankarcronas vapen gjutet i metall och förgyllt. Sarkofagen vilar på ett högt postament i grå kalksten, vilket är klätt med en rödbrun sten med förgylld inskription.

På motsatt sida koret finns ett epitafium över kyrkoherden Erik Tolstadius, avliden 1759, ritat av Jean Eric Rehn. Utformningen är relativt enkel,

med en tavla i grön marmor som möjligen alludeerar på kistas gavel. Tavlan har förgylld inskription under en förgylld girlang av metall. I Sveriges kyrkor 1930 kommenteras epitafiets dåvarande utförande i förhållande till Rehn ritningar med orden ”Huruvida den på teckningen synliga brinnande oljeskålen funnits med som krön på den färdig huggna stenen är obekant.” Idag finns ett sådant krön, vars tillkomsttid är okänd.

Epitafierna är minnesmonument över betydelsefulla personer i församlingens och Stockholms historia, vilket i sig betingar ett kulturhistoriskt värde. De är dessutom ritade av några av samtidens mest framstående arkitekter, Carl Hårleman och Jean Erik Rehn, och är därmed av stort konsthistoriskt intresse. De är också intressanta ur ett socialhistoriskt perspektiv då de speglar äldre tiders gravskick och hur människor önskat bli ihågkomna.

Upplevelsevärde

Epitafierna är skickligt utförda hantverksarbeten ritade av sin samtids mest framstående arkitekter med höga konstnärliga och hantverksmässiga värden. Tillsammans med de bevarade begravningsvapnen ger de, trots omplaceringar och 1800-talets rensningar, kyrkobesökaren en förståelse för hur kyrkorummet var smyckat under 1600- och 1700-talen.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential:

AFF-kod: T3.49

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information:

Minnesmonumenten är idag väldigt anonyma och svårtillgängliga. Det är positivt att tillgängliggöra

Minnesvård över amiralen och landshövdingen Theodor Ankarcrona uppsatt 1751 och formgiven av Carl Hårleman.

information om dess betydelse, tex. om kyrkans funktion som minnesplats för människor och plats att manifesteras status och makt.

Säkerhet:

Klimat:

Risker:

PREDIKSTOL

1718–1850

Kunskapsvärde

Predikstolen i empirestil från 1828 med baldakin och trappa ritades av arkitekt J.A. Gillberg. Skulpturarbetets framträdande delar är utförda av E. G. Göthe. Predikstolen är tillverkad i trä med ornamentik i skuret trä och gips. Samtliga delar är förgyllda. Den runda korgens fält har skulpterade symboler för dopet, nattvarden, lagen och evangeliet. Den kupolformade baldakinen med lambrekäng kröns av lammet med segerfanan och ett kors. Predikstolen är placerad invid den engagerade kolonnen mellan mittskeppets och norra sidoskeppets östra travéer, det vill säga i anslutning till den ursprungliga sakristian. Mot kolonnen återfinns ett skulpterat draperi buret av en svävande ängel. När väggen mot sakristian revs och koret förkortades 1862 fick predikstolen en ny roll i kyrkorummet, frikopplad från koret. Det var sannolikt i samband med detta som trappans norra barriär (en kopia av den södra) tillkom.

Kyrkans ursprungliga predikstol från 1643 ersattes 1815 av en predikstol ritad av arkitekt C.F. Sundvall. Ritningar signerade Jean Eric Rehn 1781 visar att planerna på att ersätta den tidigare predikstolen hade funnits länge. Den nya predikstolen togs, liksom flera av förändringarna i Sundvalls restaurering 1814–16, inte emot med lovord av församlingens medlemmar, och redan 1824 sattes en ny men ännu inte färdig predikstol upp. Då arbetet inte var utfört på avtalad tid och predikstolen dessutom inte motsvarade ritningarna ledde en tvist mellan kyrkorådet och den ansvarige bildhuggaren E.F. Thoman till att den aldrig färdigställda predikstolen ersattes av den nuvarande.

Upplevelsevärde

Predikstolen är ett hantverksarbete av hög kvalitet med konstärliga värden, därtill är den det enskilt mest framträdande bevarade elementet från omdaningarna av kyrkorummet under 1800-talets första hälft.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Ordna diskretare lösning för kabeldragningar och vägguttag alternativt måla in nuvarande lösning.

AFF-kod: T3.44

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: –

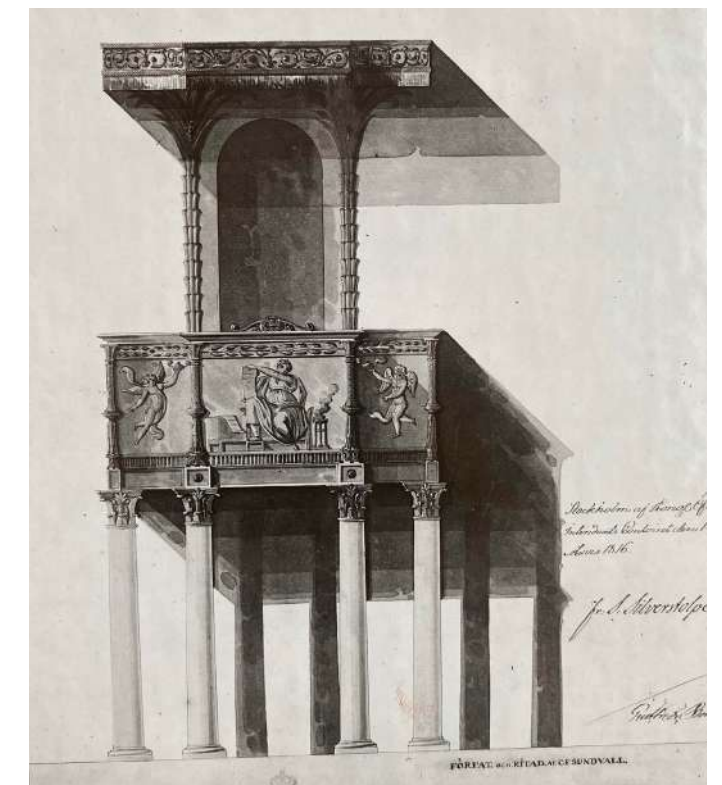
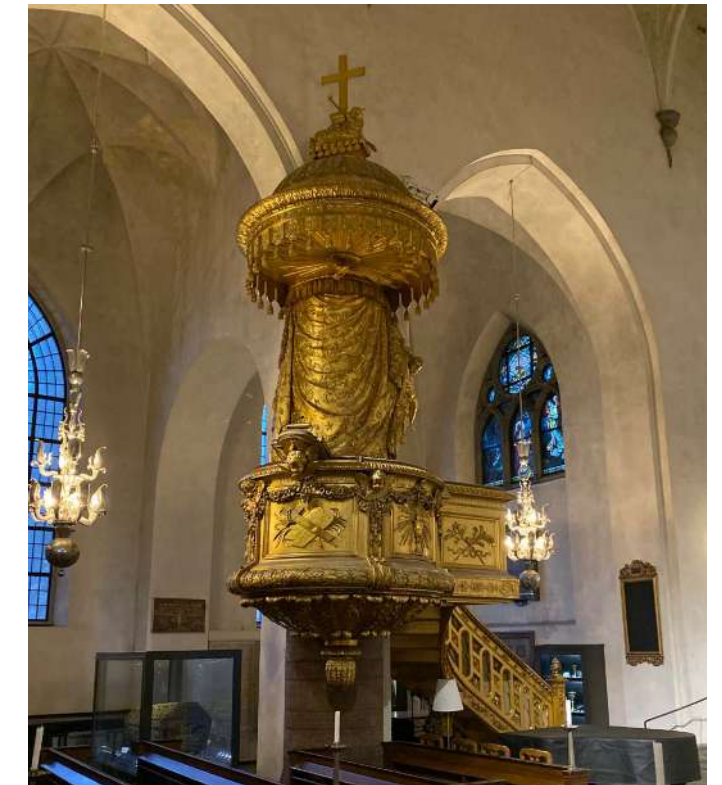
Säkerhet: –

Klimat: Arbeta för att minska nedsmutsningen i kyrkorummet genom exempelvis förbättrade städrutiner, kontroll av fönstrens funktion och eventuell luftrening.

Risker: –

Ritning av J.A. Gillberg till S:t Jacobs nuvarande predikstol som syns i bilden till höger.

C.F. Sundvalls predikstol från 1815 som ersattes redan 1824.

GLASMÅLNINGAR OCH MASVERK FRÅN 1890-TALET

1850–1940

Kunskapsvärde

Vid Carl Möllers restaurering 1892–94 murades korets fem spetsbågiga fönsteröppningar delvis igen och ersattes av fönster med masverk i kalksten. Fönstren försågs med glasmålningar tillverkade av F.X. Zettler vid Bayerische Hofglasmalerie i München och bekostade av fru Emma Benedicks. Centralmotiven är hämtade från Nya testamentet medan de mindre underliggande målningarna framställer scener ur Gamla testamentet. I de fyra fönster som idag är synliga framställs från sydväst i medsols riktning Herdarnas tillbedjan och Mose i vassen, Bergspredikan och Mose med stentavlorna, Uppståndelsen och Jona och valen samt Kristi himmelfärd och Elia himmelfärd. Samtida glasmålningar och masverk finns även i norra skeppets västvägg där motivet är Jesus i Getsemane. Kristine kyrka i Falun, som i många avseenden kan anses vara en kopia av S:t Jacobs kyrka, restaurerades i början av 1900-talet av Carl Möller och även här försågs korfönstren med glasmålningar. Motiven överensstämmer till stor del med de i S:t Jacob och enligt uppgift utförde Zettler målerierna efter Möllers förlagor, vilket i så fall även skulle kunna vara fallet med målningarna i S:t Jacob.

När en ny högre altarpopsats sattes in vid restaureringen 1936–37 muras fönstret i öster igen, vars centralmotiv framställde korsfästelsen, och dess glasmålningar är sedan dess endast synliga exteriört. Enligt uppgift målades målningarna invändigt över med oljefernissa för att dämpa in ljusinsläppet, troligen sker även detta vid restaureringen 1936–37. 2004 avlägsnas fernissan från fönster och masverk.

Upplevelsevärde

Korfönstren med dess glasmålningar och nygotiska masverk är ett av få spår av Carl Möllers gestaltning av kyrkorummet från sent 1800-tal. Glasmålningarna har höga konstnärliga värden och utgör en viktig del i kyrkorummets gestaltning.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Glasmålningarna har troligtvis inte rengjorts på mycket länge. Upprätta en särskild underhållsplan för glasmålningarna.

AFF-kod: T3.23

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/5 år. Kontroll av glas och spröjs samt infästning i mur interiört.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/30 år. Rengöring och översyn av konservator.

Fysisk tillgänglighet och information: Förståelsen för målningarnas motiv kan förbättras genom information.

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Koret innan restaureringen i mitten av 1930-talet.

Norra sidoskeppets östfönster.

SAKRISTIANS SNICKERIER

1850–1940

Kunskapsvärde

Sakristians västra rum utgör den västra delen av den sakristia som uppfördes kring år 1700. Den östra delen liksom den underliggande källaren tillkom 1926 efter ritningar av Ove Leijonhufvud.

Västra rummets väggar är klädda med bröstningspanel som liksom dörrbladen är uppbyggda som ramverk med fyllningar. De fyra dörröppningarna åt söder och väster har historiserande dörrromfattningar med lisener, voluter och gavelkrön i varierat utförande. Samtliga snickerier är brunbetsade. Dörrromfattningarna har detaljer i grått och förgyllning medan bröstningspanelens fyllningar har enkelt ådringsmåleri. Dörröppningarna mot kyrkorummet har sentida inre dörrblad vars betsning går i en rödare ton.

Även östra rummet har bröstningspaneler och dörrblad i form av ramverk med fyllningar, här marmorerade i grågrönt med inslag i rödbrunt. Väggarna avslutas upptill med en kraftigt profilerad taklist i varmgrå kulör. Västra väggen har inbyggd skåpsförvaring med glasade och spröjsade luckor, marmorerat i ljusare grå och röda toner.

Vid Carl Möllers restaurering 1892–94 försågs kyrkorummet med bröstpaneler och dörrromfattningar som stilmässigt men inte på detaljnivå överensstämmer med dörrromfattningarna i västra rummet. Sannolikt härrör de från denna tid, medan bröstpanelernas utförande möjligen tyder på ett yngre datum, mest troligt 1926 då östra rummet tillkom. Östra rummets snickerier inklusive måleri framstår som original sedan 1926.

Upplevelsevärde

Snickeriarbeten av hög kvalitet som genom sin bemålning skapar två var för sig sammanhållna rumsmiljöer, väl knutna till varandra. Västra rummets historiserande dörrromfattningar bidrar till förståelsen för Carl Möllers gestaltning av kyrkorummet.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Ett städprogram bör upprättas.

AFF-kod: T3.13

Förebyggande underhåll (FU): Tejpa inte information, affischer o.dyl. direkt på snickerierna.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Sakristians västra rum bevarar sannolikt snickerier från 1890- och 1920-talen.

Östra rummets fasta inredning framstår som intakt sedan uppförandet 1926.

BÄNKINREDNING

1850–1940

Kunskapsvärde

Vid invigningen 1643 fanns 64 bänkar i två kvarter, sannolikt med skuren dekor av bildhuggaren Jost Schütz. Antalet bänkar kom att utökas kraftigt under 1600-talet, 1675 fanns 142 bänkar, men även under 1700-talet. Delvis hade detta sin förklaring i det flertal läktare som uppfördes under de båda århundradena. Vid invigningen fanns även fyra bänkar i koret, senare under 1600-talet omtalade som drottningens stolar (sannolikt var det här drottning Kristina satt under invigningsgudstjänsten). 1600- och 1700-talens bänkinredningar och läktare revs ut vid restaureringen 1815. Dessa bänkar, som initialt var målade i pärlgrått men tio år senare mahognyådrades, ersattes vid Carl Möllers restaurering 1893 av bänkar i brunbetsad furu vars eklektiskt utformade gavlar hade inslag av barocka stilelement som voluter.

Dagens bänkinredning utgörs av Carl Möllers bänkar, med gavlar tillkomna vid Ove Leijonhufvuds restaurering på 1930-talet. Ryggstöden är uppbyggda som ramverk med fyllningar och har profilerad överliggare samt psalmbokshylla. De rektangulära gavlarna är uppbyggda som ramverk med helfranska listverk i grågrönt och gråsvarta fyllningar med ådringsmålade rundbågemotiv. Gavlarna avslutas upptill med en enkel profil med underliggande tandsnittsfris.

Upplevelsevärde

Bänkinredningen utgör en väsentlig del i Ove Leijonhufvuds gestaltning av kyrkorummet i en hetlig och tillbakahållen 1600-talsstil.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: T3.41

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

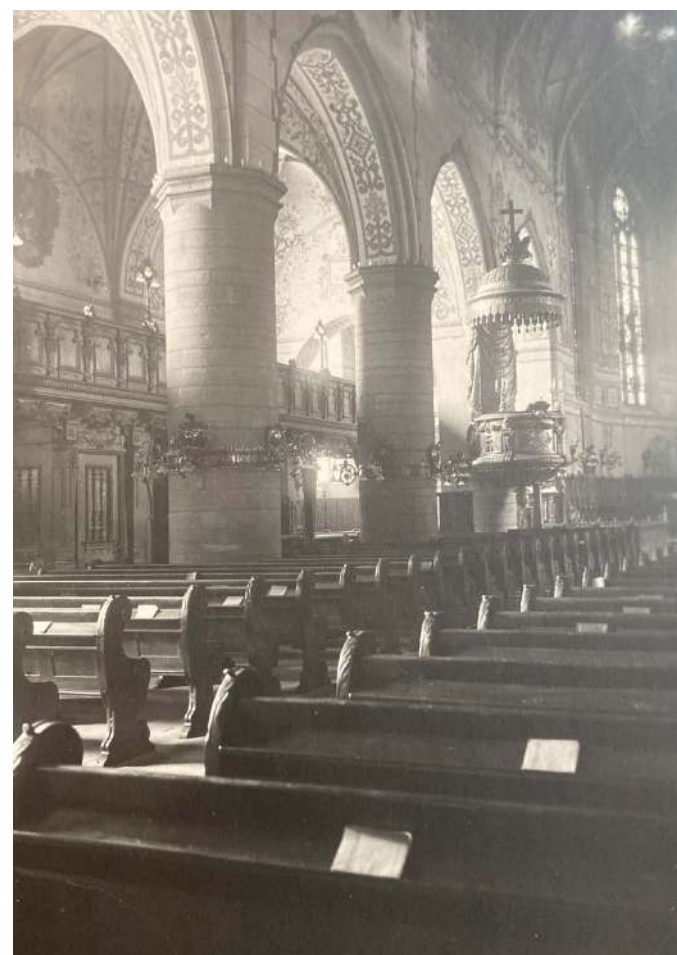
Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Dagens bänkinredning tillkom vid Möllers restaurering 1892–94 men försågs med nya gavlar på 1930-talet.

Ove Leijonhufvuds gavlar från 1930-talet.

ALTARUPPSATS

1850–1940

Kunskapsvärde

Altaruppsatsen i trä tillkom vid slottsarkitekt Ove Leijonhufvuds restaurering 1936–37. För ritningarna stod Leijonhufvud medan arbetet utfördes av skulptören John Lundqvist. Formspråket är historiserande, i en fyrdelad arkitektoniskt uppbyggd altaruppsats. På predellan framställs nattvarens instiftande i förgylld relief. Övriga delar är uppbyggda med kolonnpar som bär upp kraftigt profilerade entablement. Mellan kolonnparen står skulpturer i rundbågiga nischer föreställande S:t Jacob, Johannes döparen samt de fyra evangelisterna med respektive attribut. Utmed sidorna står dessutom skulpterade grupper av tillbedjande människor. Som centralmotiv finns två målningar från 1600-talet, möjligen från kyrkans ursprungliga altaruppsats, framställande Jesu födelse och Jesu gravläggning. Den övre delens centralmotiv utgörs av en skulpterad kristusfigur som genombryter gavelmotivets fronton under ett krön i form av en förgylld strålgans med treenighetsymbolen, moln och puttis. Altaruppsatsen är marmoreringsmålade i grågult med förgyllda detaljer. Skulpturerna är polykromt bemålade i främst rött och gult medan de mindre framträdande grupperna av tillbedjande människor är målade i mer dämpade kulörer.

Den första altaruppsatsen stod färdig några år efter kyrkans invigning och av en beskrivning från 1771 kan man konstatera att Leijonhufvuds arbete i stor utsträckning är att betrakta som ett försök till rekonstruktion. Av kontraktet vid tillverkning av altaruppsatsen framgår att konterfejaren Jakob Henrik Elbfas skulle förse den med fyra målningar, nämligen nattvarden nederst, Kristi födelse och korsfästelse ovanför denna scen och Kristi begravning överst. Motivvalen stärker antagandet att de i den nuvarande altaruppsatsen inkorpore-

rade 1600-talsmålningarna är två av Elbfas verk. Vid C.F. Sundvalls restaurering 1814–16 tillkom en ny altaruppsats, men liksom den samtidigt installerade predikstolen gillades den inte av allmänheten och fick redan 1828 ersättas av en ny. Dessa båda altaruppsatser ska emellertid haft relativt lik utformning, med ett högre gavelmotiv inneslutande en större altartavla. Vid Carl Möllers restaurering 1892–94 utformades altaranordningen betydligt lägre, till förmån för ljusinsläpp genom korets östfönster. Altartavlan från 1828 av Fredrik Westin hänger numera på södra sidoskeppets västvägg.

Upplevelsevärde

Altaruppsatsen är ett hantverksarbete av hög kvalitet som utöver sina konstnärliga värden även ger kyrkobesökaren en förståelse för hur kyrkans ursprungliga altaruppsats var gestaltad.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Altaruppsatsen är extra känslig mot nedsmutsning och stearinstänk. Upprätta rutiner för att minska skadorna.

AFF-kod: T3.46

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/50 år. Rengöring av målerikonserver.

Fysisk tillgänglighet och information: –

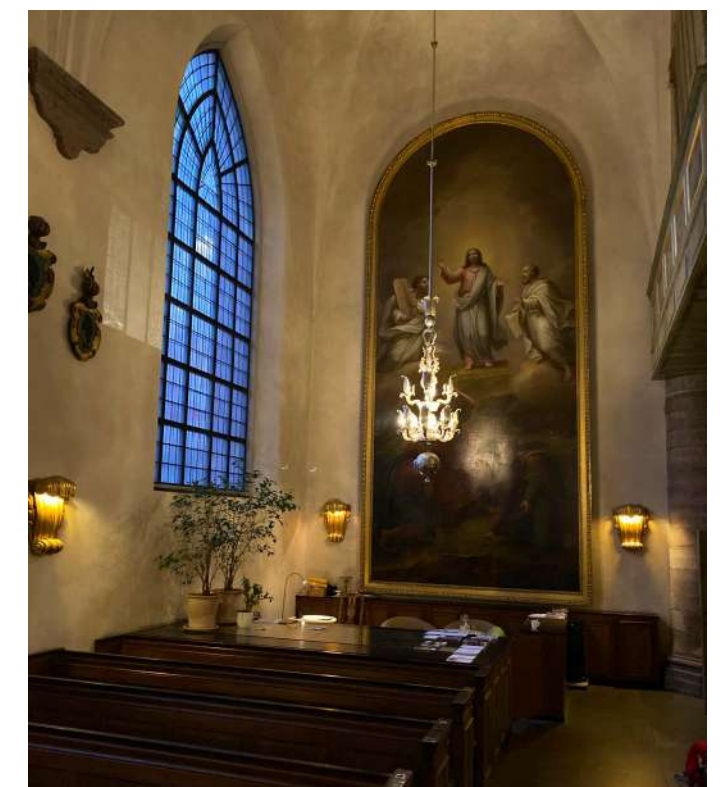
Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Modell utförd av skulptören John Lundqvist efter ritning av O. Leijonhufvud.

Nuvarande altaruppsats och den tidigare altartavlan som idag är placerad i på västväggen i södra sidoskeppet.

VINDFÅNG OCH LÄKTARE

1850–1940

Kunskapsvärde

Vid Carl Möllers restaurering 1892–94 ersattes de norra och södra läktarna som löpte ut med hela sidoskeppen av kortare och grundare varianter som försågs med vindfång, allt i 1600-talsstil. Det västra vindfånget och orgelläktaren byggdes om med vissa bevarade delar, bland annat läktarbarriären, från en tidigare 1800-talsrestaurering i nygotisk stil utförd vid okänd tidpunkt. Genomgången källmaterial omnämner tre ombyggnationer av kyrkans läktare under 1800-talet, nämligen vid restaureringarna 1814–16, 1825–30 samt 1892–94. En mycket detaljrik modell av kyrkans interiör från 1836 visar en orgelläktare i klassicistiskt formspråk med doriska kolonner. På ett av de äldsta fotografierna av kyrkans interiör, enligt uppgift taget innan 1863, har läktaren nygotiskt utförande men saknar ännu de knippepelare som Möller senare adderar. Ännu ett fotografi taget innan Möllers restaurering visar spetsbågiga barriärer på sidoskeppens läktare, vilka på ovan nämnda modell delar det klassicistiska formspråket med orgelläktaren men har slutna barriärer av ramverk med fyllningar till skillnad från orgelläktarens genombrutna barriär med balusterdockor. Slutsatsen bör således vara att läktarna byggts om vid fyra tillfällen under 1800-talet. Möjligen kan de nygotiska läktarnas tillkomst sammankopplas med förändringarna kring koret 1862.

Norra och södra läktarna revs vid 1930-talets restaurering och nya vindfång med stomme av putsat tegelmurverk som mot kyrkorummet kläddes med träpaneler tillkom. Barriärerna på mittskeppets läktarbalkonger, som är samkomponerade med de rivna läktarnas barriärer, bevarades dock. Ove Leijonhufvuds ambition med restaureringen var att omgestalta kyrkorummet, som då präglades av 1800-talets stilblandningar, till ett mer

enhetligt barockt formspråk. Dekorationsmåleriet med ådringar och ornament i tunna skikt är av hög klass, liksom de förgyllda ornamentala partierna runt dörrarna. Av de fyra förgyllda ljusbärande änglar som flankerar vindfånget är den vänstra av de två i norr bevarad från kyrkans ursprungliga korskrank. Den är gjuten i mässing, sannolikt efter modell av Jost Schütz som var den bildhuggare som satte stor prägel på kyrkorummet vid tiden för kyrkans invigning. Innan 1930-talets restaurering var den uppsatt som prydnad över ingången till gravkoret på kyrkogården och hade då naturlig svartgrön patinering.

Västra vindfånget och orgelläktaren omgestaltades av Leijonhufvud i ett enklare utförande med marmoreringsmålade ramverkskonstruktioner och pilastermotiv. Läktarens knippepelare ersattes av marmorerade doriska kolonner. De nygotiska skärmväggarna med spetsbågigt tema och spiralvridna kolonnetter på läktarens norra och södra sidor bevarades emellertid. Då vare sig äldre bild- eller ritningsmaterial visar dessa partier är det utan närmare undersökningar omöjligt att avgöra om dessa tillkommit i samband med de första nygotiska läktarna, möjligen kring 1862, eller vid Möllers ombyggnad 1892–94. Vissa ombyggnationer av västra vindfånget och orgelläktaren ska ha skett 1967–68, av äldre bilder att döma tycks dessa varit av begränsad omfattning.

Upplevelsevärde

Vindfånget och orgelläktaren utgör fundamentala delar i Ove Leijonhufvuds vision om ett kyrkorum i mer enhetlig 1600-talsstil. Snickeri- och måleriarbetena håller hög kvalitet. De på mindre framträdande platser bevarade 1800-talssnickerierna bidrar till förståelsen för tidigare gestaltningar av kyrkorummet.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential:

Vindfång och läktare i norra sidoskeppet efter Möllers restaurering 1892–94.

Norra vindfånget samt orgelläktaren i väster ritade av Ove Leijonhufvud på 1930-talet.

AFF-kod: T3.13

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

8. KYRKLIGA INVENTARIER

Lagskydd

Kyrkans kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarier enligt inventarieförteckningen i Sacer berörs av 4 kap. § 6–10 KML. Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen.

Kategorisering av värden

Bruksvärden

- ② Utvecklingsbar användning inom Svenska Kyrkan (inomkyrklig)

Gäller generellt för de lagskyddade föremålen i kyrkan.

Stiftet har köpt kyrkan av församlingen och flera av föremålen har följt med i köpet, dock inte de lagskyddade föremålen. Idag är det oklart hur föremålen ska användas i framtiden. Troligtvis kommer ändå flera av föremålen fortsatt användas för kyrklig verksamhet antingen inom ramen för stiftets framtida verksamhet eller av externa aktörer som hyr kyrkan. Många av kyrkans lagskyddade föremål kommer fortsättningsvis finnas kvar i kyrkan men förvaltas av stiftet.

Föremålen används minst en gång per dag under minst 50 dagar/år, fördelat över året. Framtida användning av föremålen bör ses över.

Det finns en vilja att lyfta fram kyrkans historia och dess föremål. Nuvarande montrar bör ses över tillsammans med alternativa sätt att berätta om kyrkans historia.

Kulturhistoriska värden

- ① Betydande kulturhistoriskt värde som helhet.

Alla gåvor till kyrkan och församlingen under 1600-1700-talen utgör en unik samling som berättar om stadsdelens rikedom, status, mänskliga hierarkier och i viss mån evigt liv.

Övergripande utvecklingspotential

Framtida ägande och förvaltning av föremålen måste utredas. Församling och stift bör skriva ett förvaltningsavtal för föremål som ska bevaras och förvaras i kyrkan. Övriga föremål bör flyttas efter tillstånd från länsstyrelsen.

Antikvarisk ambitionsnivå

Framtida bruk: Anpassning möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten, sambruk, uthyrning/utlåning. Förändringar måste underordna sig kulturhistoriska värden.

Besiktning, FU, PU, skötsel: Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturvärden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskild kompetens, material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning av antikvarisk expert.

Fysisk tillgänglighet och information: De mest kulturhistoriskt värdefulla inventarierna bör tillgängliggöras för allmänheten.

Säkerhet: Hög antikvarisk ambition, anpassat efter både brukare och kulturarv. De mest kulturhistoriskt värdefulla inventarierna kräver högsta möjliga säkerhet.

Utom- och inomhusklimat: Känsliga inventarier kan behövas placeras i klimatskåp.

Risker: Stor risk för stöld och skadegörelse. Skalskydd och bemanning av kyrkan när den är öppen är ett minimum.

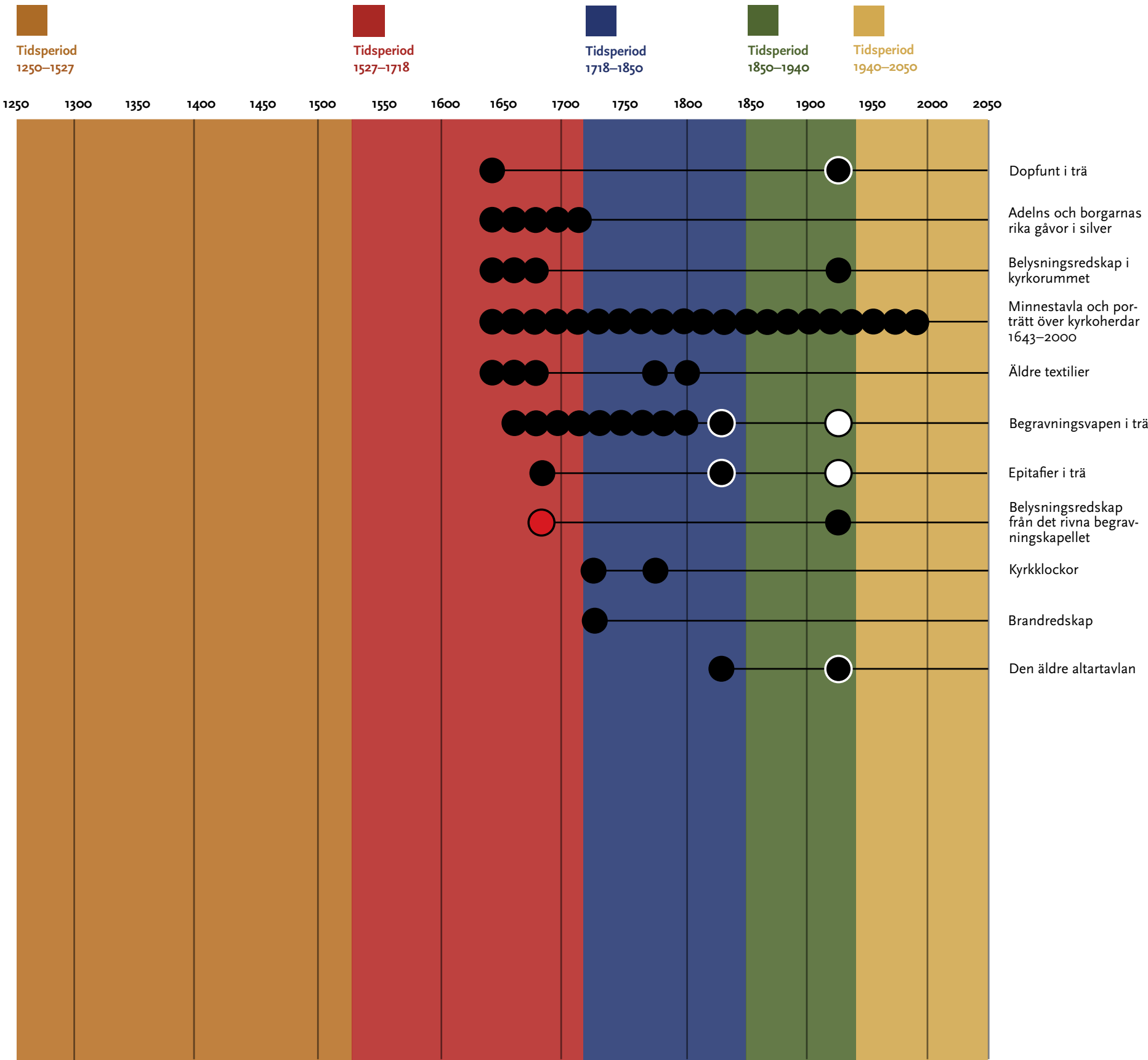
VÄRDEBÄRARE – KYRKLIGA INVENTARIER

Alla lösa föremål upptagna på församlingens inventarieförteckning har ett högt kulturhistoriskt värde och berättar om församlingens och kyrkans historia, tidigare verksamhet eller om teologi eller liturgi. Föremålen bidrar också till att öka kyrkans attraktionsvärde och känsla av ålder och rikedom. Urvalet av värdebärande föremål i tidslinjen har en tyngd på 1600- och 1700-talen, dels för att ålder är en tungt vägande del av det kulturhistoriska värdet, dels för att de förstärker kyrkans övriga kärnvärden.

Till skillnad från kyrkobyggnaden ägs alla kulturhistoriska föremål av församlingen.

Tillkomst och förändringar

- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

DOPFUNT I TRÄ

1527–1718

Kunskapsvärde

Dopet är en av de mest centrala handlingarna i den kristna traditionen. De tidiga kristna dopen utfördes genom nedstigning i så kallade baptisterier, vilka har hittats kring medelhavet, södra Europa, Mellanöstern och i Nordafrika från 300 e. Kr och framåt. I Sverige är dopfuntar med cuppa och fot vanliga sedan medeltiden, oftast utförda i sten men också i trä.

Dopfot började bli vanliga på 1600-talet då seden att doppa hela barnet ersattes av att endast begjuta huvudet med vatten.

Dopfuntens fot är ett av kyrkans äldre föremål som troligen fanns på plats vid invigningsgudstjänsten. Cuppan är sentida möjligen ritad av arkitekt Ove Leijonhufvud och tillverkad 1937 av skulptören John Lundqvist som även tillverkade altarpopsatsen. Foten är av bemålad ek, skulpterad av Jost Schütz (enligt hans räkning 1644?). Har tidigare haft en förgylld cuppa som skänktes av Magnus Gabriel De la Garidie tillsammans med ett fat och en kanna av drivet silver.. Schütz utsågs till amiralitetsbildhuggare 1634 och mästare i Stockholms snickarämbete 1640–1671. Han hade en egen verkstad som sysselsatte tio gesäller. Han skapade även kyrkans ursprungliga korinredning och altarpopsats som högs med fyra våningar.

Upplevelsevärde

Dopfunten bidrar starkt till kyrkorummets ålderdomliga karaktär och utgör tillsammans med väggar och valv ett av de starkaste kulturhistoriska värdena på platsen.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Bör ses över av en konservator snarast.
Leta på vinden efter fler verk eller fragment av Jost Schütz.

AFF-kod: To.3111

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

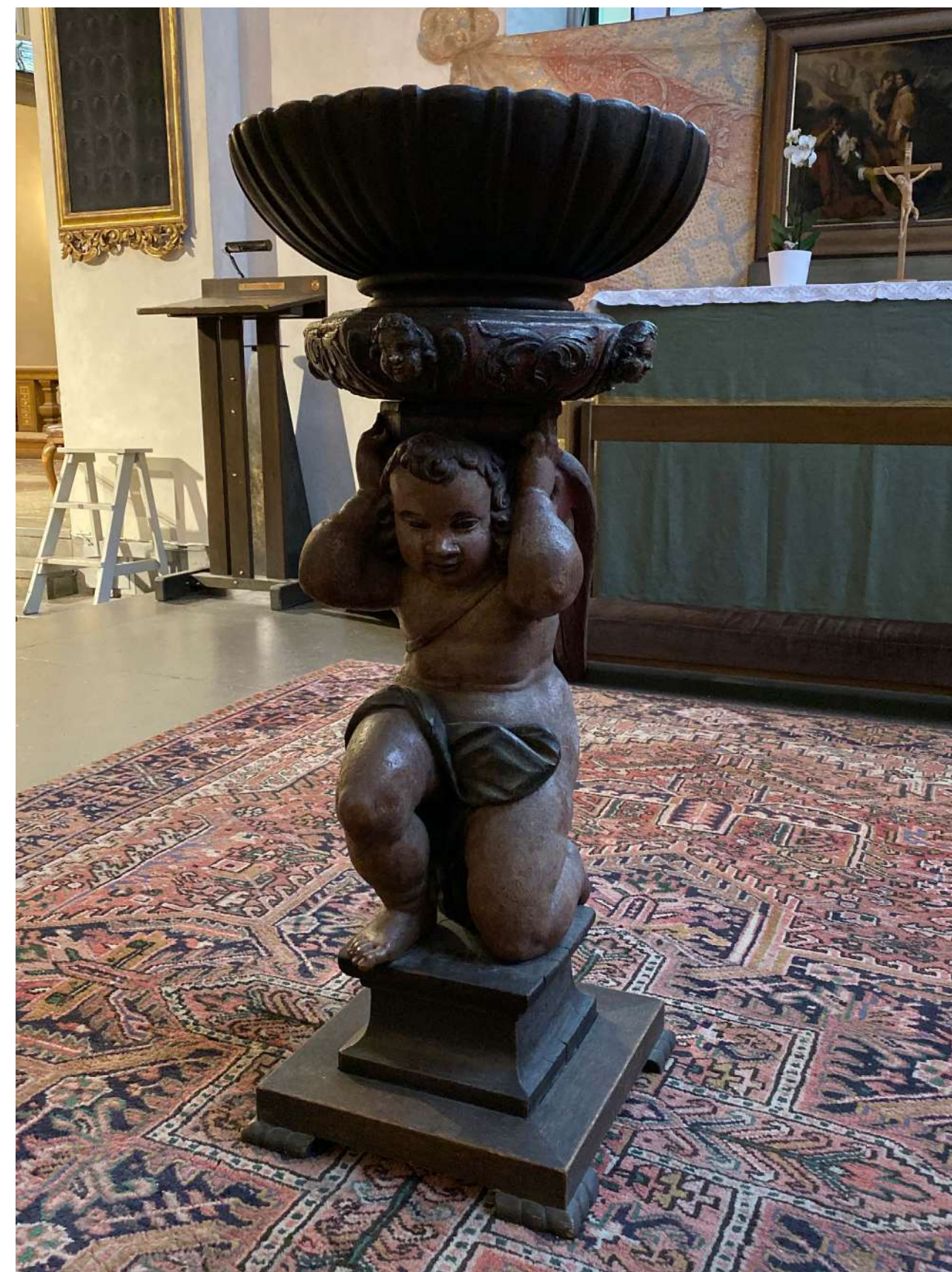
Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information:

Säkerhet: Kräver förstärkt rondering pga. stöldrisk.

Klimat: Kräver jämn relativ fuktighet (RF) omkring 50–70 %.

Risker: Risk för stötskador, stöld och skadegörelse.

ADELNS OCH BORGARNAS RIKA GÅVOR I SILVER

1527–1718

Kunskapsvärde

Det finns gott om rika gåvor i Sankt Jacobs kyrka. Det är främst adelspersoner och framgångsrika borgare som bidragit med dyrbara gåvor till silver, men även en och annan av kyrkans egna, kanske för att föreviga sin person till eftervärlden.

Flertalet äldre silverföremål är av högsta konstnärliga och hantverksmässiga kvalitet. Flera prominenta adels- och förmögna borgarfamiljer har bidragit till kyrkans allra mest värdefulla föremål. Ibland dessa kan nämnas doppredskap från Magnus Gabriel De la Gardie och hans hustru Maria Eurofosyne.

Det fanns även rika borgare som t.ex. Mårten Hindersson Jäger som var carduansmakare, dvs. garvare av finare skinn. Som ålderman skänkte han och hans hustru Margaretha Ross ett par altarljusstakar i silver 1689. Några av borgarna som skänkte föremål var också kyrkvårdar eller hade föräldrar som var det.

- K6, Dopkanna i silver 1660
- K7, Dopfat i silver 1660
- K135, Fodral till K6 och K7.
- K9, 2 ljusstakar i silver 1680
- K10, 2 ljusstakar i silver 1695
- K11, Trearmad ljusstake i silver 1675
- K12, Oblatask i förgylld silver 1640
- K13, Sked i förgylld silver 1680
- K14, Oblatask i silver 1691
- K15, dopskål med medalj i förgylld silver 1641

- K16, Vinkanna i silver 1640
- K17, Vinkanna i förgylld silver 1640
- K18, Kalk i förgylld silver med släktvapen 1640
- K20, Kalk i förgylld silver 1710
- K21, Paten i förgylld silver 1710

Upplevelsevärde

Några av kyrkans äldre silverföremål skulle kunna platsa på Nationalmuseum. Föremålen bidrar till att öka kyrkans attraktionsvärde och känsla av ålder och rikedom. Montrarna som skänkts av Bonniers familjestiftelse samt Bo och Ulla Lundervall stärker detta värde.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Hög säkerhet krävs för dessa föremål. Montern och föremålen bör ses över, rengöras.

Det pedagogiska värdet kan förstärkas genom mer specifik information för olika målgrupper.

AFF-kod: T0.3105

Förebyggande underhåll (FU): Veckovis rondering. Kontrollera förvaring och att föremålen finns kvar. All rengöring ska utföras av metallkonservator. Se även *Risker*.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: Information om föremålen kan utvecklas t.ex. via hemsida, Kyrkguiden eller mobiltelefonsapplikation.

Säkerhet: Silverföremålen ska alltid hållas inlåsta i säkerhetsskåp.

Klimat: Föremål som inte visas i monter behöver skyddas från korrosionsangrepp genom en så

torr, dammfri och lufttät förvaring som möjligt, exempelvis i tygpåsar som sytts individuellt för föremålet. silkespapper placerade i lufttäta plastpåsar.

Risker: Silverföremål kan ha olika typer av ytbehandling som ställer olika krav på material och metod vid rengöring och putsning. Felaktiga val kan få förödande konsekvenser. Konsultera alltid fackman, exempelvis konservator, vid minsta osäkerhet. Sammansatta material bör alltid rengöras av konservator. Det finns även stor risk för stöld.

Vinkanna i förgylld silver 1640

Säkerhetsmonter med silverföremål.

BELYSNINGSREDSKAP I KYRKORUMMET

Kunskapsvärde

Belysningsredskap har alltid funnits i ett kyrkorum då behovet av ljus alltid har ökat. Ljuset tolkas också som en symbol för guds närvaro eller en kristussymbol. ”Jag är världens ljus. Den som följer mig skall ha livets ljus.” (Joh. 8.12)

Sankt Jacobs kyrkas äldsta ljusredskap representeras av sex trearmade ljushållare och en ljuskrona av mässing från 1600-talet. Till Sverige importerades till en början mässingsföremål men under 1600-talet blev det allt vanligare med inhemska produkter då allt fler svenska mässingsbruk anlades.

- K29, 6 trearmade ljushållare av mässing 1600-talets mitt.
- K31. Ljusbärare i förgylld mässing (?) från 1643. Putti av Jost Schütz.
- K44. Stulen. Två ljushållare med en ljuspipa från 1600-talets mitt. Drivet arbete med växtornamentik, ”räfflor och bucklor”.
- K279, Ljuskrona av mässing med nio ljusarmar och dubbelörn från 1675.
- K27. 2 st 57 cm höga golvljusstakar i tenn från 1687. Inköpta för det rivna gravkapellet.
- K28. 2 st 25 cm höga golvljusstakar i tenn från 1687. Inköpta för det rivna gravkapellet.

I Sankt Jacobs kyrka har golvljusstakar använts bredvid huvudaltaret, eller sedan 1930-talets renovering i dopkapellet i kyrkan. Under 1600-

och 1700-talen ansågs detta vara en katolsk sedvänja. Under 1900-talets början återupptogs seden inom Svenska kyrkan.

- K122. 78 cm höga. Försilvrade av trä från 1600.
- Ö131. 78 cm höga. Försilvrade av trä från 1650.

Kyrkorummet domineras idag av 1936-37 års historiserande renovering, det gäller också belysningen.

- K30. Tolv ljuskronor av försilvrade brons av arkitekten Ove Leijonhufvud. Blad- och änglamotiv.
- K131. Åtta elektrifierade vägglampetter av trä, förgyllda. Snäck- eller vågmotiv. Tre förvaras på vinden.
- K256. 144 bänkljusstakar av försilvrade brons. Snäckmotiv, troligen även dessa av arkitekten Ove Leijonhufvud.
- K257. Tre taklampor av brännförgylld brons. Bladmotiv.

I princip alla armaturer från 1800-talet är borttagna men en del finns i förvar på vinden.

Upplevelsevärde

Kyrkans äldsta ljusredskap bidrar till kyrkorummets ålderdomliga uttryck och förstärker kyrkans tidiga historia tillsammans med väggar, valv och pelare. 1900-talets renovering har försökt förstärka denna känsla än mer genom att använda barockens kraftiga formspråk med blad- och snäckmotiv.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Flertalet av föremålen har stort behov av översyn och underhållsåtgärder.

AFF-kod: T3.3105 (belysningsredskap i metall), T3.3111 (belysningsredskap i trä), T5.12 (elarbeten).

Förebyggande underhåll (FU): 4 ggr/år. Dammning med dammvippa. Håll uppsikt efter grön ärgbildning. Undvik att ta i ljusarmarna vars konstruktioner är känsliga. Damm och smuts suger åt sig fukt som orsakar korrosion. Mässing som man vill ha med en gyllene yta (ljuskronorna) behöver putsas regelbundet. Putsning får endast ske på redan rengjorda ytor. En oxiderad yta (lampetterna) är emellertid inte skadlig för metallen så länge oxidskiktet är jämnt och brunt utan gröna fläckar. Se även *Risker*.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/20 år. Översyn av metallkonserverator.

Fysisk tillgänglighet och information: –

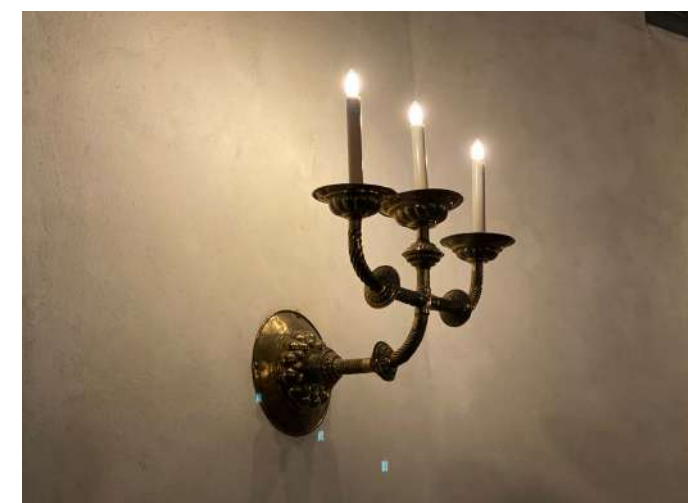
Säkerhet: Regelbunda elbesiktningar ska genomföras av fastighetsägaren.

Klimat: –

Risker: Mässingsföremål kan ha olika typer av ytbehandling som ställer olika krav på material och metod vid rengöring och putsning. I regel bör putsmedel med slipmedel undvikas. Felaktiga val kan få förödande konsekvenser. Konsultera alltid

En av Ove Leijonhufvuds ljuskronor från 1930-talet.

Trearmad ljushållare från mitten av 1600-talet.

Golvljusstakar i tenn från det rivna gravkapellet.

Golvljusstakar i förgyllt trä från 1600-talet.

MINNESTAVLA OCH PORTRÄTT ÖVER KYRKOHERDAR 1643–2000

1527–1718 → 1940–2050

Kunskapsvärde

I församlingens ägo finns en stor samling porträtt bevarade av de kyrkoherdar som verkat i S:t Jacobs kyrka, från kyrkans invigning till år 2000 då staten och kyrkan skiljdes åt.

Upplevelsevärde

Porträtt av olika ålder och kvalitet. De ger en bild av att kyrkan verkat på platsen under lång tid. De flesta porträtt är inte i bruk utan förvaras i särskilt förråd. Däremot finns ett stort värde att spara samtliga porträtt samt minnestavlan från de första herdarna för framtida släktforskning eller utställningar.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Förvaringslokalen på Självårdsgatan måste ses över snarast av församlingen för att få ett acceptabelt klimat. Lagskyddade tavlor får inte flyttas utan länsstyrelsens tillstånd.

AFF-kod: To.3108

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: –

Risker: –

Kyrkans första herdar finns dokumenterade på en rikt ornamenterad bemälad minnestavla.

ÄLDRE TEXTILIER

Kunskapsvärde

Flertalet äldre textilier av mycket hög kvalitet. Flera prominenta adels- och förmögna borgarfamiljer har bidragit till kyrkans allra mest värdefulla föremål.

Till dessa kan räknas ett antependium och en korkåpa i spansk brokad på guldbotten, rik på naturalistiska blommor. Bakgrunden är inte helt klarlagd men det kan vara gåvor av Anders Bohm och Anna Hansdotter år 1657. Det kan också ha kommit från en äldre textil (som skänkts av Henrik Flemming 1637–39) och som sytts om på deras bekostnad.

En annan unik och sevärd textil är Sigrid Bielkes kistklädsel från hennes begravningsår 1682. Själva kistan finns i en gravkammare under dopkapellet i södra sidoskeppet. Där vilar också hennes make fältmarskalken Gustaf Horn (1592–1657). Makens kistklädsel är inte lika välbevarad, något enklare i sin utformning och förvaras på kyrkans vind.

Museet i S:t Jacobs kyrka har möjliggjorts av Bonniers familjestiftelse samt Bo och Ulla Lundervall som bekostat säkerhetsmontrarna. Tillkom 1969.

- K181, Antependium spansk brokad med guldbotten 1650
- K182, Antependium av röd sammet 1682
- K208, Kistklädsel i svart sammet till Gustav Horn 1657
- K209, Kistklädsel i tjock svart sammet till Sigrid Bielke 1682
- K218, Korkåpa brokad växtmönster 1657

- K221, Mässhake röd sammet 1773
- K235, Stola silverbrokad 1800

Upplevelsevärde

Kyrkans äldre textilier är ett mycket värdefullt kulturarv, tillverkat med stor hantverksskicklighet, ofta utfört av kvinnor. Föremålen bidrar till att öka kyrkans attraktionsvärde och känsla av ålder och rikedom.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Bör ses över av en konservator snarast.

Det pedagogiska värdet kan förstärkas genom mer specifik information för olika målgrupper.

AFF-kod: T0.3110

Förebyggande underhåll (FU): Kontrollera att galgar är rätt anpassade till kåpor och mässhakar, att det som ligger har tillräckligt med plats och att vikning av textil sker över mjuk rulle. Rullning av textilier bör ske över en tillräckligt bred rulle. Lägg bomullstyg under och över föremålen i förvaringslådorna.

2ggr/1 år. Städa textilförvaringen. Kontrollera textilier i jakt på skadedjur och mögelangrepp. Skärp kontrollen av mal- och ängerangrepp på vår och försommar. Kontrollera att inga tomma larvskal efter pälsänger syns i skåp och lådor.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år. Kontroll av textilkonservator. Se även underhållsplanen.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: Textilier ska förvaras mörkt, svalt och torrt, dvs max 50% relativ luftfuktighet. Se till att ventilationen fungerar väl i förvaringsmöbler,

mögel kan lätt uppstå annars. Ett första tecken kan vara en skarp lukt. Vädra genom att öppna dörrar och dra ut lådor. Håll daglig uppsikt under sommaren då det är som fuktigast och anpassa ventilationen efter klimatet.

Risker: Alla ingrepp ska utan undantag utföras av textilkonservator. Kontrollera regelbundet textilier i jakt på skadedjur och mögelangrepp.

Sigrid Bielkes kistklädsel från 1682.

BEGRAVNINGSVAPEN I TRÄ

Kunskapsvärde

Begravningsvapen är ett gravminne i form av en vapensköld efter en avliden adelsman. Den ingick i en begravningsprocession och sattes upp i kyrkan efter begravningen.

Begravningsvapen delas upp i undergrupper, huvudbanér och anvapen. Anvapen är mindre än huvudbanéret då endast ena anfaderens eller anmoderns vapensköld avbildas. Huvudbanér är större än anvapen och avbildar den avlidnes släktvapen, ofta med två eller flera hjälmar. Hjälmarna representerar de släkter som den avlidne relaterar till.

I kyrkorummet i Sankt Jacobs kyrka finns 22 begravningsvapen i trä som tillhörde adelspersoner med koppling till kyrkan. Vapnens placering var under 1600- och 1700-talet koncentrerade till koret, numera är de mer utspridda i kyrkan.

- K140-159, K161-162, K191

Upplevelsevärde

Begravningsvapnen är skickligt utförda hantverksarbeten med höga konstnärliga och hantverksmässiga värden. Tillsammans med de bevarade epitafierna ger de, trots omplaceringar och 1800-talets rensningar, kyrkobesökaren en förståelse för hur kyrkorummet var smyckat under 1600- och 1700-talen. De förstärker även kyrkorummets historiska dimension.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Framtida förändringar i kyrkorummet bör ta stor hänsyn till vapnen och dess historiska betydelse då de utgör en viktig del av kyrkans kärnvärden.

AFF-kod: To.3111

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information:

Informationen om vapnen bör kunna utvecklas för att förstå dess historiska funktion och betydelse.

Säkerhet: –

Klimat: Föremålen kräver en jämn relativ luftfuktighet mellan 50-70 %.

Risker: Risk för att föremålen ramlar ner. Kontrollera upphängningen kontinuerligt.

De många begravningsvapen som pryder murarna i Sankt Jacob är en viktig del i kyrkorummets karaktär och ger en bild av hur kyrkorummet var smyckat under renässansen och barocken.

EPITAFIER I TRÄ

1527–1718

Kunskapsvärde

Gravminnen i trä i form av en minnestavla uppsatta efter eller i samband med personens begravning. För epitafier i sten, se *Exteriör: Minnesstenar* samt *Interiör: Epitafier i sten*

- K285. 1686. Epitafium över Isak och Sofia Faget. Oljemålning föreställande Abraham som offerar Isak, ovanför ett mindre fält med årtalet 1684(?) och en sköld med rosenkvist i rött fält och bomärke i svart fält. Texter på latin, tyska och svenska. Inramning i förgylld ”broskstil” (Holländsk?). Hänger i norra sidoskeppet, västra väggen. Har hängt i kyrkans bisättningsrum intill Horns gravkor.
- K286. 1682. Epitafium över borgaren Nils Jönson Norman. Oljemålning föreställande Kristus med korsfanan svävande över ett landskap. I förgrunden knäböjer en familj. Rik inramning i barockstil. Färg borta och inskriftstavlan är oläslig.

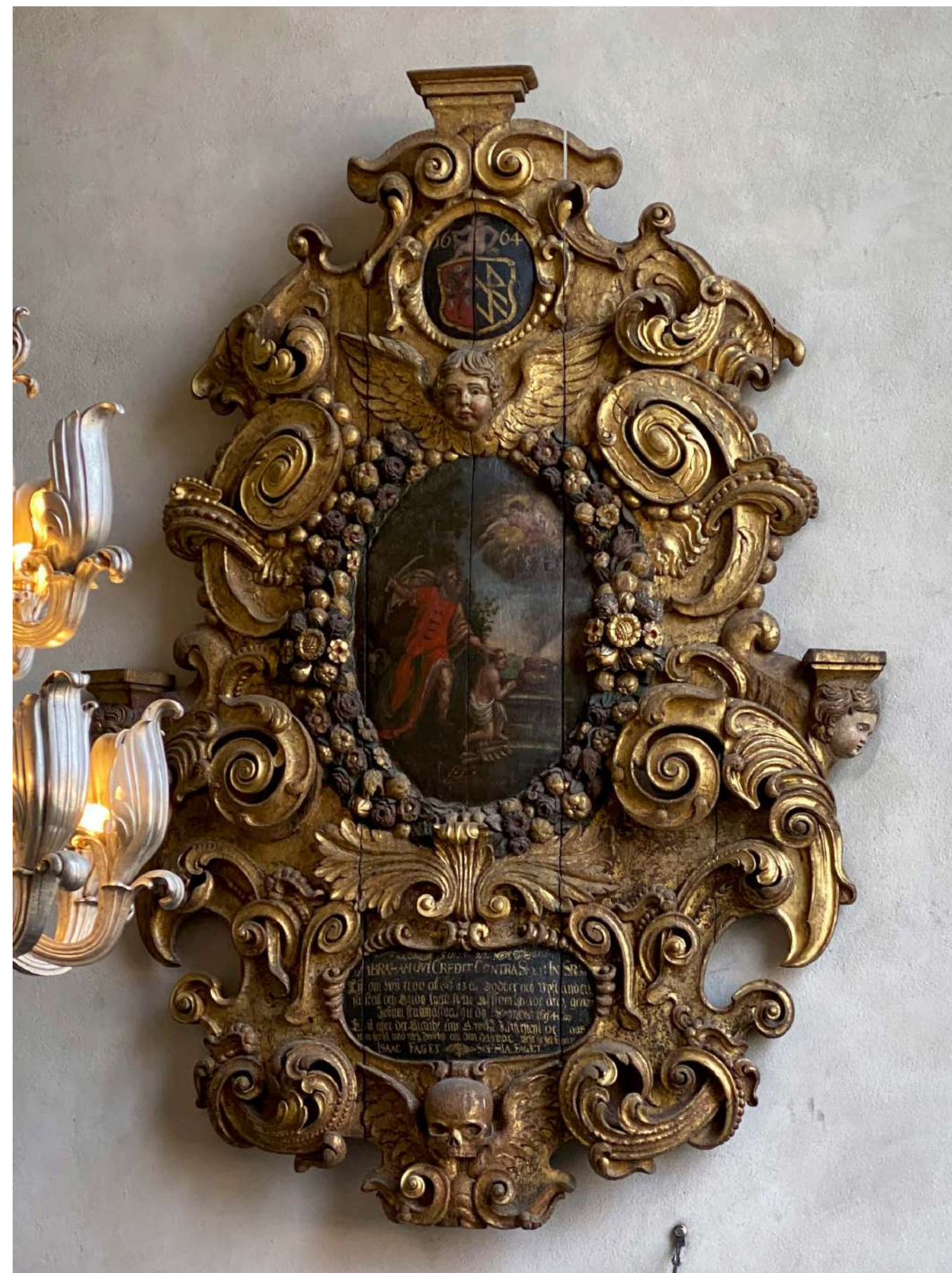
Upplevelsevärde

Epitafierna är skickligt utförda hantverksarbeten med höga konstnärliga och hantverksmässiga värden. Tillsammans med de bevarade begravningsvapnen ger de, trots omplaceringar och 1800-talets rensningar, kyrkobesökaren en förståelse för hur kyrkorummet var smyckat under 1600- och 1700-talen.

Antikvarisk ambitionsnivå

Se föregående sida ”Begravningsvapen i trä”.

Epitafiet över Isaac och Sophia Faget från 1664 visar barockens praktfulla formflora med rocailler, broskverk, voluter och puttis. Den dova oljemålningen i sköldens mitt återger hur en ängel stoppar Abraham från att offra Isak.

KYRKKLOCKOR

1718–1850

Kunskapsvärde

Kyrkklockor har en lång tradition inom kristendomen, i Sverige sedan medeltid och i ett europeiskt perspektiv sedan 500-talet. Klockorna används för att sammankalla till gudstjänst. De har även använts för att varna vid faror eller som fördrivare av onda makter. Samtliga kyrkklockor i Sankt Jacobs kyrka är från 1700-talet.

Mellanklockor, 2 st från 1723. Omgjutna efter tornbranden. Stockholmsarbete.

Storklockan från 1724, 3,3 ton med Fredrik I:s och Ulrika Eleonoras porträtt. Även en text som beskriver det blixtnedslag som blev förödande för kyrkans torn samt det ovädersregn som räddade kyrkan från totalskada.

Lillklocka från 1779 med text att Gustav III var konung och kronprinsen Gustav Adolph ett år gammal.

Upplevelsevärde

De gamla klockorna i Sankt Jacob ljuder fortfarande ut över Stockholms innerstad. De ger förbipasserande en ljudbild av hur det lät i Stockholm för 300 år sedan. Kyrkklockorna signalerar den kyrkliga verksamheten i närmiljön och bidrar på så vis till att befästa kyrkoanläggningens roll i stadsrummet.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Översyn och utredning vårdåtgärder. Denna spektakulära berättelse bör kunna utvecklas vidare.

AFF-kod: To.3105

Förebyggande underhåll (FU): 2 ggr/år. Säkerhetsaspekten kring klockornas stora tyngd gör att hela ringningsanläggningen ska kontrolleras på vår och höst. Regelbunden smörjning och service på kyrkklockor, upphängningsanordningar och kraftöverföring utförs. Kontrollera att klockorna startar och stannar utan anmärkning, att allt låter normalt och att kläppen ger ordentliga anslag i klockan och inte dubbelslag. I upphängningsanordningens konstruktion får ingen onormal rörelse existera. Klockorna rengörs med ljummet tvålsvatten från eventuell smuts som olja eller fågelspillning.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: Se FU.

Klimat: För att förhindra att fåglar kommer in och för att undvika fuktangepp i klockrummet bör tornets ljudöppningar hållas stängda när ringning inte sker. Kontrollera att lucköppningsanordningen fungerar.

Risker: Se FU.

Kyrkklockorna hänger i den klockbock av bilat timmer som restes under tornbygget efter branden 1723. Trots att det är ytterst få som någonsin ser dem är dekoren omsorgsfullt utförd av 1700-talets skickliga skulpturer och klockgjutare.

BRANDREDSKAP

1718–1850

Kunskapsvärde

Tornväktarlur i koppar från 1728. Kyrkorna användes förr som utkikstorn för brandväktare som en del i stadens totala brandförsvar. I kyrkan finns även hinkar, moppar och brandsprutor bevarade. Tornväktarluren visar på hur kyrkorna hade en praktisk betydelse för staden, inte bara som gudstjänstrum. Funktionen satte också prägel på lanterninens utformning genom ”tornväktargången” varifrån tornväktaren gick sin runda och vakade över staden.

- K24 Tornväktarlur i koppar 1728
- Ö121 Brandkvast Hampa, trähandtag 1785 2st.
- Ö125 Handbrandsprutor i aluminium/plåt 1785 4st

Upplevelsevärde

Tornväktarluren ger förståelse för att kyrkan tidigt har använts som en mångfunktionell byggnad, samt den trygghet för stockholmsborna som lurblåsarens signal förr gav i en tid då hotet om stadsbränder ständigt var närvarande.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Församlingen har önskat ta med sig en del av föremålen till Storkyrkan.

AFF-kod: To.3105 (metallföremål), To.3108 (föremål av sammansatt material).

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): Se underhållsplan.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: Luren är stöldbegärlig och bör fortsättningsvis förvaras i säkerhetsmonter.

Klimat: –

Risker: –

Tornväktarluren förvaras idag i en säkerhetsmonter, spruta och kvast på kyrkans vind.

DEN ÄLDRE ALTARTAVLAN

1718–1850

Kunskapsvärde

Oljemålning ”Kristi förklaring” på duk av Fredrik Westin (1782–1862). Fungerade som kyrkans altartavla 1828–1893. Togs sedan ned och placerades på östväggen i det nuvarande dopkapellet i södra sidoskeppet. I samband med att dopkapellets östfönster togs upp i mitten av 1930-talet fick altartavlan sin nuvarande placering på det södra sidoskeppets västvägg.

Upplevelsevärde

Monumental konst med teologiskt motiv som förstärker känslan att kyrkorummet har använts som gudstjänstlokal under lång tid.

Antikvarisk ambitionsnivå

Utvecklingspotential: Mindre hål till höger om Kristus ansikte. Kontakta konservator.

AFF-kod: T0.3108

Förebyggande underhåll (FU): Se underhållsplan.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/10 år. Kontroll av målerikonservator. Åtgärder görs efter dennes rekommendation.

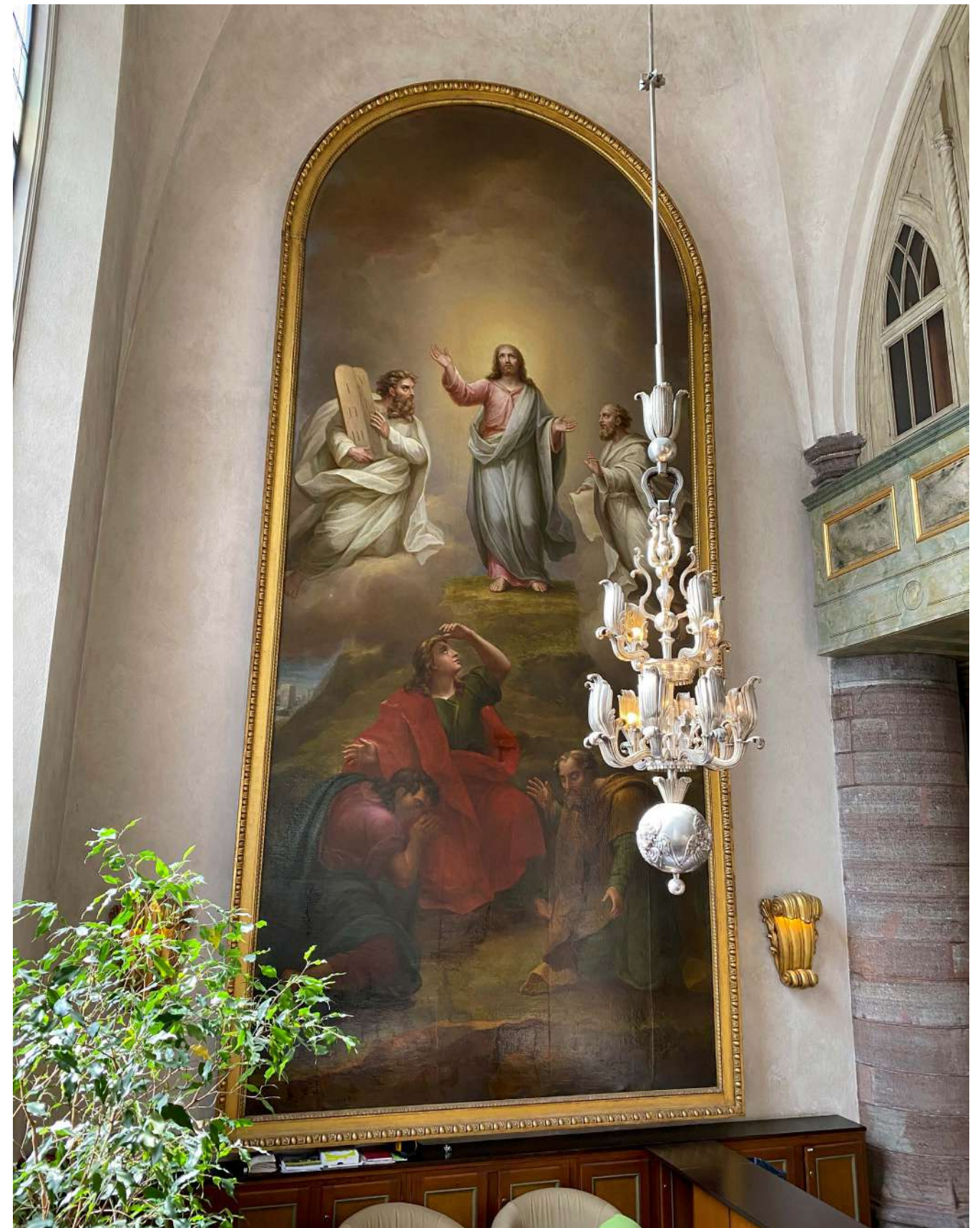
Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: Föremålet kräver en jämn relativ luftfuktighet mellan 50–70 %.

Risker: Ingrepp utförs utan undantag av konservator.

Motivet Kristi förklaring återger en händelse som berättas i de tre synoptiska evangelierna. Jesus har tagit med sig lärjungarna Petrus, Jakob och Johannes upp på ett högt berg. Där börjar det lysa om Jesus och han talar med de sedan länge döda profeterna Mose och Elia. Ur ett moln hörs en röst säga ”Detta är min älskade son, han är min utvalde. Lyssna till honom”. Genom denna händelse blir det uppenbart för de närvarande lärjungarna vem Jesus faktiskt är, hans identitet blir förklarad.

9. VÄRDEBÄRARE OCH BERÄTTELSE

S:T JACOBS KYRKAS KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Stockholms stift har valt att arbeta med berättelser som metod för att beskriva och levandegöra kyrkomiljöernas kulturhistoriska värden. Berättelserna är kopplade till händelser, skeenden och människor som på olika sätt återspeglas i kyrkomiljön. Syftet är att sätta in de enskilda kyrkorna och kyrkomiljöerna i ett historiskt sammanhang och på så vis skapa en ökad förståelse för de kulturhistoriska värdena. En kyrkomiljö består av många berättelser, alternativa eller kompletterande, vilket ytterst handlar om vem som berättar.

Avsikten med berättelserna är att de ska inspirera stiftet att berätta kyrkans historia. Dessa berättelser i textformat ska ses som en första obearbetad version. Framtida berättelser bör ta utgångspunkt i vilken målgrupp stiftet vill nå och anpassa formatet där efter. Stiftet har till exempel gjort en film och en barnbok, men även mer traditionella format såsom böcker.

Berättelserna för S:t Jacobs kyrka har valts ut med utgångspunkt i de värdebärare som projektgruppen (se s. 9) gemensamt identifierat. Det är meningen att berättelserna ska kunna skrivas om och fler läggas till vid framtida revideringar av vårdprogrammet.

Berättelser

Berättelse 1: Den tidiga byggnadshistorien inkl Johan III:s tidiga kyrkobyggen

Berättelse 2: Adels kyrka, stadsplanen och bebyggelsen av malmarna

Berättelse 3: Sångarnas och skådespelarnas kyrka

Berättelse 4: Fattigvård

Berättelse 5: Högkyrklighet och kvinnoprästmotstånd

Berättelse 6: Musikkyrkan

Berättelse 7: Omstridda kyrkorestaurationer

1. DEN TIDIGA BYGGNADSHISTORIEN INKL JOHAN III:S TIDIGA KYRKOBYGGEN

Byggnadshistorik ur AIX VoU:

Kyrkobygget 1588-1643

Uppmurningen av kyrkan påbörjades 1588 efter ritningar av arkitekten och målaren Willem Boy. Byggnadsperioden avslutades 1593 då nuvarande koret, långhuset fram till näst sista kolonnparet i väster, huvudtornet och dess valv var färdiga. Kyrkan ansågs dock ej fullbordad av samtida resenär. Den var byggd efter Johan III:s planer, d v s en salskyrka. Omkring år 1600 (ev. 1602) beslöts och igångsattes en förlängning av kyrkan med två travéer åt väster (nuvarande längd). Under samma etapp byggdes (enligt planritning) de båda östra hörnpartierna i söder och norr, som sakristia och bisättningsrum. Ännu 1625 saknade kyrkan tak och valv.

Kyrkan färdigställdes mellan 1633-43 då den välvdes (med undantag för valvet under tornet som tidigare välvts under 1500-talet), de båda västtornen tillkom och centraltornet fullbordades med dess spira. Valven murades med hårdbränt tegel från Holland och försågs med ribbor. Mittvalvet försågs med årtalet 1642 i förgyllda siffror då alla valven färdigställdes. Mittskeppets slutstenar i form av förgyllda druvklasar samt konsolerna är huggna av sandsten av Henrik Blom. I högkoret lades golv av råhuggen sten, i gångarna av tegel. Yttertaken var klara 1639 då de kläddes med kopparplåt (en del av takytorna kan ha klätts med ekspån) liksom de tre tornspirorna. Stenhuggare Henrik Blom utförde tre gavlar och två portaler av röd sandsten med detaljer av grå sandsten. Portalerna sattes upp i väster och norr och gavlarna i söder, norr och väster, samtliga var klara 1643. 1644 tillkom den södra portalen av grå sandsten som troligen utfördes av bildhuggare Markus Hebel. Utvändigt målades kyrkan röd med vita lister medan interiören vitlimmades. Målarens sluträkning från 1644 talar om följande detaljer. De västra och norra portalerna målades med oljefärg i grått och rött med förgyllda bokstäver (den södra var då ännu ej klar). Fönstergallren rödmålades, en kopparport och en träport rödmålades på insidan. Tolv pelare målades grå, det är oklart om det är de invändiga pelarna eller om det är fasadernas strävpelare som åsyftas enligt bevarade räkningar. Inredningen var klar då kyrkan invigdes på hösten 1643. Den bestod av följande enligt ett inventarium från

1644:

5 klockor

32 mansfolksbänkar med 2 dörrar, lås och beslag, på södra sidan i kyrkan

32 kvinnfolksbänkar lika de föregående på norra sidan

4 bänkar med snickare- och bildhuggareverk i högkoret

6 lösa bänkar i högkoret

31 lösa bänkar på gångarna i kyrkan

1 läktare bak i kyrkan med bänkar och 2 trappor till

3 portaler för kyrkan med träportar, en beslagen med koppar

1 träfot med bildhuggareverk till funt

1 sångstol

1 pall kring altaret med 2 dörrar

1 skrank till högkoret

Rött kläde till 1 bord och 3 bänkar i sakristian.

Bildhuggaren Jost Schütz utförde en mängd inredningsdetaljer så som altarpopsatsen (utförd efter 1645), som fick målningar av Jakob Henrik Elbfas, korskranket och predikstolen samt bänkinredningen om 64 bänkar. 1644 byggdes vid den västra porten en pelarburen läktare i två våningar med bröstningar utförda av Schütz. På den undre läktaren fanns bänkar och på den övre ett positiv.

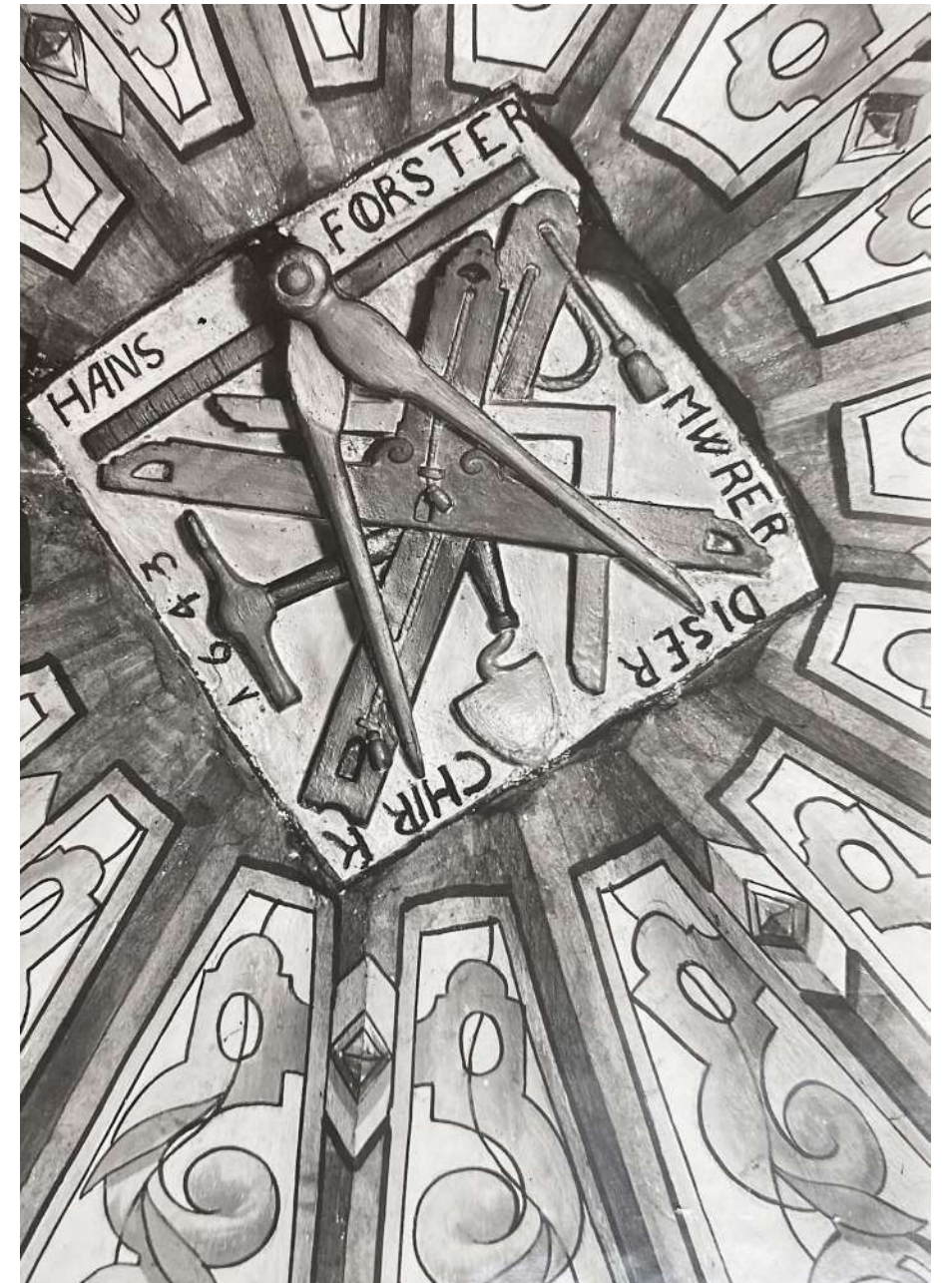
År 1932 utfördes en murverksdokumentation i samband med att all putsen knackades ned. Dokumentation utfördes av Tord O:son Nordberg på uppdrag av riksantikvarien. Nordberg konstaterar att kyrkans nuvarande yttermurar uppfördes under en och samma byggnadsperiod; Inga vertikala fogar påträffades däremot finns en horisontell fog cirka en halvmeter under befintlig takfot. Nordberg konstaterade att murverket, från korets östvägg och till långhusets västvägg nästan ända upp till taklisten, uppfördes under en byggnadsetapp.

Förändringar under 1600-talet

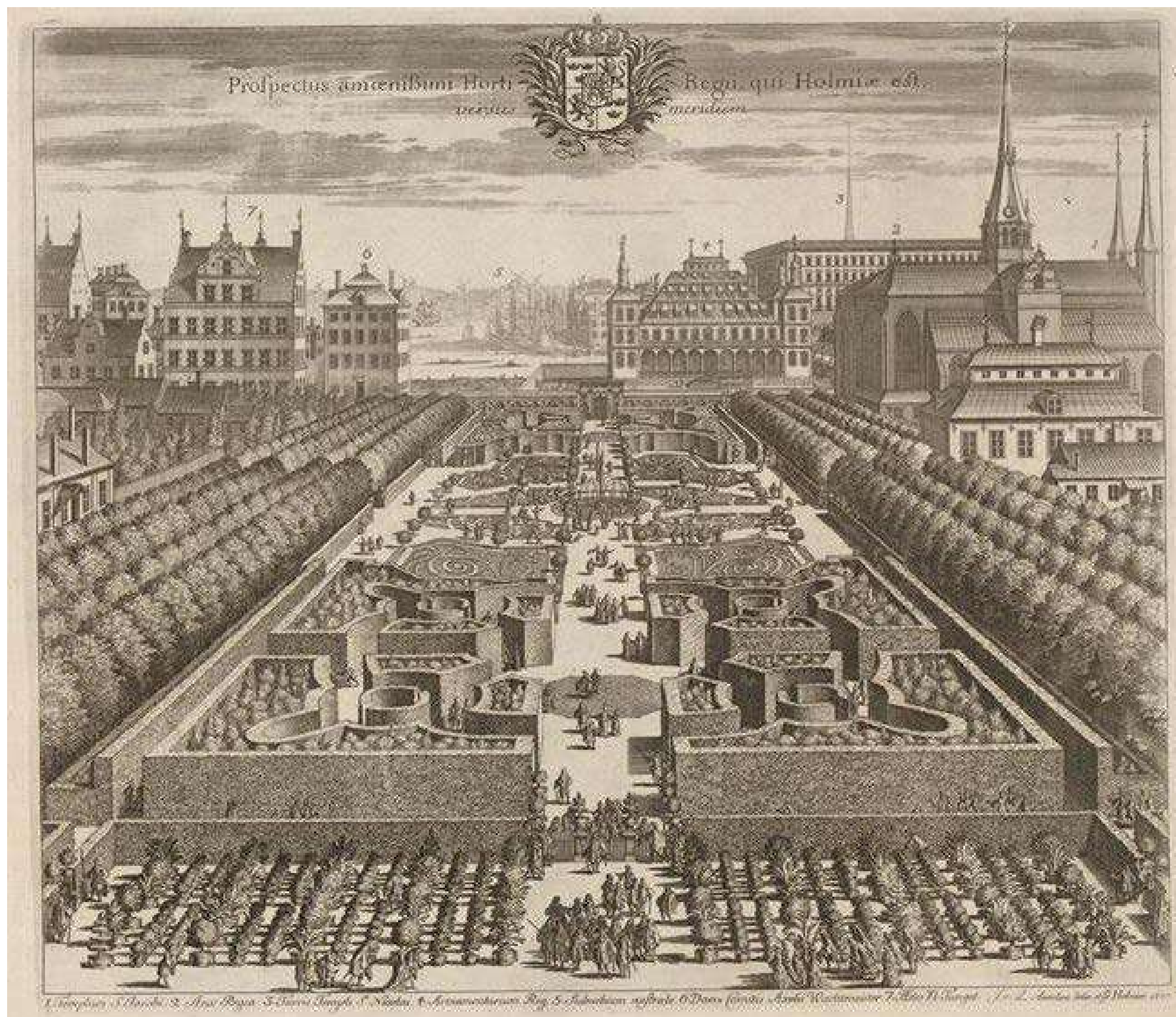
Något år efter kyrkans invigning delades bisättningsrummet med en mur i norr söder. Den östra delen blev bisättningsrum medan den södra delen blev ett gravkor för familjen Horn. Den västra väggen mot kyrkorummet bröts igenom och ett galler sattes upp mot gravkoret.

Värdebärare kopplade till berättelse I

- 1640-talets sandstensportaler
- Murverk från 1500- och 1600-tal

- Ankarslutar
- Arkitektonisk fasadsten
- Kyrkorummets volym, väggar och valv
- Kolonner och anfang i sandsten

2. ADELNS KYRKA, STADSPLANEN OCH BEBYGGELSEN AV MALMARNA

Ur Gunhild Eriksson text:

När drottning Kristina invigde S:t Jacob första advent år 1643 stod kyrkan så gott som fullbordad efter en över 50 år lång byggprocess. Under detta halvsekel hade Stockholm samtidigt påbörjat sin metamorfos från medeltida muromgärdad skapelse till modernt stadsbygge av kontinentala mått. För S:t Jacob, som ursprungligen låg utanför den befästa staden, ledde den snabba expansionen till att kyrkobyggnaden kom att hamna mitt i en stad fylld av kungliga och adliga anspråk. Det är bland annat mot den bakgrunden vi ska förstå kyrkans uppkomst och äldsta gestaltning.

Den nuvarande kyrkans historia går tillbaka till 1588 då Johan III beslöt att återuppbygga S:t Jacob vid platsen för den medeltida föregångare Gustav Vasa rev 1527. En ny kyrkobyggnad behövdes för de Norrmalmsbor som hade börjat bosätta sig på de konfiskerade klosterjordarna. På andra sidan Brunkebergsåsen återupptod på liknande sätt S:ta Clara kyrka som också tidigare hade utsatts för Vasas rivningsprojekt.

Till skillnad från S:ta Clara blev inte S:t Jacobs kyrka klar under Johan III:s levnad, utan bygget avstannade vid hans död 1592. Under 1600-talets början fortsatte byggnationen i sakta mak. Norrmalm var då en egen stad, den Norra Förstaden, med stadsvapen och sigill. Malmen växte dock utan någon medveten planläggning. De flesta invånare var sjöfolk, tjänstelösa, löskonor och änkor som bodde i enklare träkåkar med tak täckta av näver eller torv. Den enda förbindelse som fanns mellan Norrmalm och Stadsholmen var en bro över Strömmen via Helgeandsholmen, Norrbro.

En omfattande brand på Stadsholmen 1625 blev startskottet för en mer genomtänkt och modern stadsplan, vilket även fick konsekvenser för de omgivande malmarna. Gustav II Adolf, som då var regent, önskade att återuppbyggnaden skulle präglas av bredare gator och fler stenhus. Men det var först med Kristinas förmyndarregering som ambitionerna sattes i verket. Gaturegleringen på Norrmalm som leddes av överståthållare Clas Fleming innebar att alla gamla hus jämnades med marken, tomtindelningen förändrades och en rutnätsformad

kvartersstruktur anlades under mycket kort tid. Kvar stod endast den färdigbyggda S:ta Clara och S:t Jacobs kyrka som fortfarande var under uppbyggnad.

Den nya rutnätsplanen beredde plats för ett byggande av helt nya dimensioner. Högadelns tomter kunde på vissa ställen uppta hela kvarter till skillnad från de tidigare så långsmala tomtindelningarna. Praktfulla palats med huvudbyggnader och flyglar kring stora entrégårdar radades snabbt upp längs strömmen och på Riddarholmen. När Norrmalm blev en stadsdel inom Stockholms växande gränser 1635, blev även malmen ett eftertraktat bostadsområde för adeln. Samma år påbörjade exempelvis fältherren Jakob De la Gardie sitt storvulna palatsbygge, Makalös, strax nordost om S:t Jacob. Femvåningshuset kom helt att dominera den norra sidan av Strömmen med sina fyra hörntorn och lusthus på taket. Palatset stod färdigt 1642.

Trots att högadeln tagit området norr om Strömmen i anspråk med sina voluminösa palatsbyggen, fanns fortfarande betydande reminiscenser av den kungliga närvaron kvar. Kungsträdgården, den vidomfattande marken norr om kyrkan, var alltsedan medeltiden kungafamiljens trädgård och gav ännu frukt och grönsaker till hovet. Under långa tider beskrivs trädgården som förfallen och vanvårdad, men den omvandlades till en lustträdgård med vattenkonst, trädplanteringar och orangeri under 1600-talet. Strax söder om S:t Jacob, vid dagens Kungliga Opera, utbreddes sig hovstallarna med stallgård och beridarhus. Stallarna uppfördes 1630 med framträdande gavlar av gotländsk sten och tegel men var redan tidigt ett impopulärt byggnadskomplex. Drottning Kristina klagade bland annat över stalllets olämpliga placering så nära kyrkan.

När byggnationen av S:t Jacob åter tog fart vid 1630-talets mitt, var alltså kyrkans närmiljö redan präglad av högreståndspalats och olika funktioner knutna till slottet. Kyrkans utvändiga gestaltning avpassades efter den arkitektoniska enhet och sociala dignitet området tillskansat sig. S:t Jacobs högresta gestalt med sitt centraltorn är väl synlig på flera samtida avbildningar även om kyrkobyggnaden inte kunde mäta sig med det närliggande Makalös, Jakob De la Gardies palats. Kyrkan var rödfärgad som så många av tidens högreståndsbostäder medan portalerna var målade i grått och rött med förgyllda bokstäver. Kyrkans praktgavlar, som sedan revs, gav kyrkobyggnaden en tydlig barock

karaktär liknade hovstallarnas utförande.

Styrkeförhållandet mellan kung och adel var påfallande visuellt under en mycket kort period. Maktbalansen slog över till favör åt kronan redan i samband med reduktionen på 1680-talet. I S:t Jacobs närmiljö märktes detta bland annat genom att de flesta av Norrmalms adelspalats fick nya funktioner. Makalös omvandlades exempelvis först till ett sädesmagasin och senare till arsenal, innan det gjordes om till en teater. Tessin d.y. hade planer på att öppna hela kvarteret så att det skulle bli fri sikt från slottet till S:t Jacob men denna idé genomfördes aldrig.

Trots de efterföljande seklernas intensiva stadsutveckling, är relationen mellan kyrkan, slottet och Kungsträdgården fortfarande uppenbar idag. Men vi kommer nu att lämna kyrkans yttre miljö för att titta närmare på hur 1600-talets maktförhållande materialiserades inne i kyrkorummet. Vad var det egentligen för kyrkorum som församlingen ställdes inför vid denna tid?

Den rådande samhällsideologin byggde på den lutherska tanken att varje människa hade en individuell uppgift eller en kallelse som exempelvis adelsman, kyrkvärd eller skomakare. Det uppfattades som ett gudomligt uppdrag, varför det också materialiserades inne i kyrkan. Det högre samhällsskiktet, den världsliga överheten, synliggjorde ofta sin status genomgåvor i form av olika inventarier och föremål. Till S:t Jacob donerades framför allt en stor mängd förgyllda kalkar, kannor och oblatskrin under loppet av 1600-talet. Men även mer kostsamma inventarier som predikstolen, dopfunten, ljuskronor och textilier skänktes av tidens ledande adelsfamiljer. Själva gudstjänsten var också ett tillfälle för adeln att rent fysiskt exponera sin sociala position. För att upprätthålla den hierarkiska skiktningen skapades och modifierades kyrkans olika rumsliga strukturer vid denna tid. Nedan beskrivs närmare relationen mellan den världsliga maktens markörer och kyrkorummet i S:t Jacob vid tiden strax efter invigningen, då kyrkobyggnadsarbetet var färdigt, fram till 1700-talet då adelns inflytande över kyrkorummet successivt förändrades.

Helighet handlar om avskiljning vilket den världsliga makten också utnyttjade för egen del. Vi ser detta bland annat i högkoret bakom skranket – kyrkans heligaste rumsenhet – som var den huvudsakliga blickpunkten för alla församlingsmedlemmar, oavsett ståndstillhörighet. Här syntes den kungliga närvaron i form av ”drottningens stolar” vilka var endast avsedda för den kungliga familjen vid de tillfällen de deltog i gudstjänsten. Det kungliga inflytandet visualiserades också i själva altaruppsatsen. De tidigare nämnda bibliska motiven i altarets mitt flankerades nämligen av fyra porträtt med Gustav Vasa, Johan III, drottning Kristina och Axel Oxenstierna som på olika sätt symboliserade rasingen och återuppbyggnaden av S:t Jacobs kyrka. Symbolspråket är starkt minnesrelaterat men kan också tolkas vara framåtblickande. Statsmannen Oxenstiernas porträttbild visar exempelvis på den starka statens framväxt och hans inflytande som statsman vid denna tid. Altartavlans världsliga konnotationer underbyggdes av korfönsternas glasmålningar där ”hennes kungliga Maj:ts vapen” fanns avbildade. De 100 kistorna glas som behövdes till ljusöppningarna donerade emellertid Jakob De la Gardie, byggherren till det närliggande palatset Makalös.

Vid norra korväggen intill altaret stod en dopfunt i form av en ängel i ek. Dess förgyllning bekostades av den dåvarande rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie 1665, som också donerade ett tillhörande silverfat med dopkanna. Även om kyrkornas dopfuntar sällan användes av adeln har den genom sin framträdande placering fungerat som en ständig påminnelse om donatorns höga rang och ståndsmässighet.

Korskranket som utgjorde gränsen mellan kor och långhus var ett väl synligt och symbolladdat element. Vi kan därför föreställa oss den ära och status fru Anna Burea vann åt ätten då hon 1669 bekostade ett nytt skrank utsirat i mässing, som minne efter sin make, professorn och statssekreteraren Anders Gyldenklou. Förutom att skranket flankerades av två ljusbärande änglar i förgylld mässing var det utsirat med latinska sentenser och upplysningar om givaren.

De flesta församlingsmedlemmar följde mässan från givna platser i långhusets bänkrader. Att materialisera och särskilja sin sociala position i själva långhuset gentemot resten av församlingen var därför viktigt för adeln. De mer förnäma platserna var placerade närmast korskranket med säten draperade med rött kläde. Men

det fanns även läktare i kyrkan där enbart riksrådet och adeln hade tillträde. Den södra läktaren var lägligt placerad mitt emot predikstolen, och därför ansedd som finare. Uppbyggnaden av denna läktare gjordes på 1660-talet och bekostades av bland andra Magnus Gabriel De la Gardie, Sten Bielke, Gustav Soop, Klas Rålamb, Herman Fleming och Svante Banér. Här satt riksrådet på första parkett. En särskild trappuppgång i form av uppbyggda förstugor vid kyrkomurens utsida innebar att rådsmedlemmarna inte behövde gå in i kyrkan för att komma till sina platser. I norr fanns på liknande sätt adelskvinnornas läktarplatser. Beroende på vilken socialgrupp man tillhörde gavs alltså olika möjligheter att se och att beses.

Traditionen att begravas i kordelen och långhuset under 16–1700-talet var förbehållna de som hade ekonomiska resurser att betala för gravplatserna. Redan tiden före S:t Jacob stod klar, fanns en graderad kostnadsskala vid försäljning av gravplatser inne i kyrkan som gick från de mest kostsamma i högkoret till de billigaste under bänkarna i långhuset. Ett kvartssekel efter kyrkans invigning var golvet helt och hållet täckt av gravshällar och koret blev med tiden helt perforerat av adelsfamiljernas gravkammare med hundratals kistor. Den visuellt mest framträdande gravkammaren vid denna tid fanns emellertid i kyrkorummets sydöstra travée och tillhörde släkterna Horn och Fleming. I väster var Horns gravkor avskild från resten av sidoskeppet med ett utsirat järngaller, så det var möjligt för församlingen att skymta någon av de praktfullt dekorerade kistor som stod i rummet i väntan på jordfästning. Det var ingen tillfällighet att Horn och Fleming gavs möjlighet att tillskansa sig detta statusladdade utrymme. Båda familjerna tillhörde statsmaktens absoluta toppskikt. De bidrog dessutom till kyrkobyggnadens återuppbyggnad och skänkte också flera värdefulla föremål till kyrkans inredning.

Spår av adelns begravningskultur finns också representerad på andra sätt i S:t Jacob. Begravningen var ett ceremoniel som tilldrog sig stor uppmärksamhet, inte minst med tanke på den pompa funebris det vill säga den prakt, festlighet och överflöd, som omgav händelsen. Trots att flera överflödesförordningar infördes under 1600-talet med syfte att dämpa begravningslyxen ledde de inte till någon märkbar skillnad, utan en överdådig materialitet lämnades kvar efter begravningsakten för att manifesteras den dödas sociala position och den ätt personen tillhörde. I S:t Jacob har väggar och pelare i såväl kor som långhus varit

täckta av begravningsvapen som huvudbanér och sorgefanor vilka användes under begravningsceremonierna. Huvudbanéren blev med tiden fler och fler medan sorgefanorna aldrig permanentades på grund av brandrisken. Utifrån en beskrivning från 1771 av ett femtiotal då bevarade huvudbaner, är det möjligt att rekonstruera var dessa placerades i kyrkorummet efter jordsfästningsakten. De förefaller ha varit koncentrerade till koret samt pelare och väggpartier som var väl synliga från predikstolen. Det har även funnits flera stycken ovan den norra portalen vilket kan förklaras med att de befann sig i det direkta blickfånget för de personer som hade tillträde till den södra läktaren. Begravningsvapnen har i synnerhet tillhört personer med höga militära poster eller anknytning till olika ämbetsverk och kollegier. Men även vapen från personer med helt andra funktioner knutna till kronan, som rikshistoriograf, slottsfogde och trädgårdsintendent, fanns en gång också i kyrkan.

Vid riktigt påkostade begravningsståg, som till exempel vid Gustaf Horns jordfästning i S:t Jacob 1660, inleddes processionen med en kyritzryttare i helrustning, följd av kopparkistan som var målad med den dödes anvapen i guld och heraldiska färger i minst 8 generationer, och täckt med en dyrbar silverbroderad klädsel. Den storstilade begravningsrekvisitan gav tillfälle att framtona den dödes härstamning och visa den makt och glans familjen ansåg höra till ätten. Idag står Gustaf Horns hustru, Sigrid Bielkes kista med broderade textilier utställda i kyrkans långhus medan Gustaf Horns kistklädsel förvaras i en låda på vinden.

S:t Jacobs väggar har också varit fyllda av epitafier, det vill säga minnestavlor efter avlidna. I beskrivningen från 1771 nämns bland annat 17 stycken. De har varit mer utspridda i kyrkorummet och visar även en större social bredd än huvudbaneren. Här finns flera borgare representerade jämsides med hovrättsråd och präster. Kontrast\$och\$samverkan. Adelns hierarkiskt uppbyggda rum både kontrasterade och samverkade med den lutherska rumsstrukturen. Kyrkoväggarna var i princip tapetserade med begravningsvapen som återgav en prakt inte olik festsalarna i de omkringliggande barockpalatsen. Även bänkar, snickerier, golv och många liturgiska attribut var anstuckna av adelns symbolspråk och heraldiska koncept. Detta av färg, form och arrangemang fullbehängda kyrkorum, som dessutom förmörkades av det ökade antalet läktare som placerades framför långhusets fönster, har sannolikt skymt flera av de attribut som var viktiga för den lutherska ideologin. Kyrkorummet var till stora delar inrett av och avsett för

Värdebärare kopplade till berättelse 2

- Siktlinjer, kyrkans framträdande roll i Stockholms stadsbild
- Kyrkogårdens funktion som begravningsplats sedan medeltiden
- Äldre gravtumbor och hällar

1640-talets stadsplan över Stockholm kom att ligga till grund för den stadsomvandling vars rutnätsplan ännu präglar delar av Norrmalm och Södermalm. På Norrmalm var det endast kyrkorna som integrerades i den nya planen. Dess placering vittnar om stadsdelens tidigare organiskt framvuxna kvartersstruktur. Stadsplanen utförd av Claes Fleming, Stockholms förste överståthållare, vars familjegrav inrättades i Jacobs kyrka.

3. SÅNGARNAS OCH SKÅDESPELARNAS KYRKA

Uppslag till framtida revidering av vårdprogrammet. Kräver mer efterforskning.

Nuvarande Kungliga Operan uppförs invid S:t Jacob. Fotografiet taget 1894. Källa: Digitala Stadsmuseet.

Rivningen av Gustav III:s opera 1882.. Källa: Digitala Stadsmuseet.

4. FATTIGVÅRD

Uppslag till framtida revidering av vårdprogrammet. Kräver mer efterforskning.

5. HÖGKYRKLIGHET OCH KVINNOPRÄSTMOTSTÅND

Uppslag till framtida revidering av vårdprogrammet. Kräver mer efterforskning.

6. MUSIKKYRKAN

Ur domkyrkoorganist Mattias Wagers text inför ansökan om renovering av orgeln:

S:t Jacobs kyrka har en lång historia som musikkyrka. I centrum står kyrkans förnämliga orglar och de betydelsefulla organister som tjänstgjort där genom tiderna. Den nuvarande orgeln från 1976 bakom fasaden från 1746 är den senaste i en unik kedja av om- och nybyggnader där pipmaterial från de äldre orglarna hela tiden tillvaratagits. Som organister vid detta instrument har sedan 1800-talet några av Sveriges genom tiderna främsta orgelkonstnärer tjänstgjort: Gustaf Mankell och Wilhelm Heintze hörde till de ytterst få svenska organister på 1800-talet som hade en internationell utblick med konserter utanför landets gränser. Dessa två behärskade den stora kontinentala konsertrepertoaren för orgel och ägnade sig åt omfattande konsertverksamhet i S:t Jacob. Även 1900-talsorganisterna Albert Lindström och Waldemar Åhlén var orgelvirtuoser och framträdande gestalter i svenskt kyrkomusikliv. Anders Bondeman, under vars tidiga tjänstgöringsår den nuvarande orgeln tillkom, blev en förnyare av inte minst det liturgiska spelet och improvisationskonsten, en konst som han närmast helt på egen hand återplanterade i Sverige. Under hans närmare fyra decennier långa tid som lärare i orgelimprovisation på Kungliga Musikhögskolan har flera generationer av svenska organister haft sina lektioner just vid orgeln i S:t Jacobs kyrka. Idag har S:t Jacobs kyrka som en del av Domkyrkoförsamlingen en mycket omfattande konsertverksamhet. Varje vecka kl 17 hålls orgelkonsert, med ett genomsnittligt besökarantal på runt 100 personer. Konserterna samlar en stor bredd av lyssnare av alla åldrar: trogna orgelvänner, tillfälliga besökare, turister. Därtill ges större konserter på lördagar kl 15.00, en konsertserie som grundades av Waldemar Åhlén på 1930-talet och som sedan dess är etablerad i det stockholmska musiklivet. S:t Jacobs kyrkas läktarorgel.

Den nuvarande orgeln, en av Sveriges största kyrkorglar, byggdes 1976 av den danska firmen Marcussen & Søn bakom fasaden från Olof Hedlunds orgel från 1746. Orgeln är det kanske främsta exemplet i Stockholm från sin tid på den så kallade eklektiska orgeltypen, ett försök att skapa en mångsidig orgeltyp för vår tid genom att ta vara på det bästa ur olika historiska traditioner. Bland orglar av denna typ är Jakobsorgeln helt unik genom att den innehåller betydande pipmaterial från alla de orglar som stått bakom Hedlunds fasad: förutom Hedlunds fasadpipor från

1746 finns pipor från P Z Strands orgel från 1840, P L Åkerman 1862, E A Setterqvist 1914, Åkerman & Lund 1930 och givetvis Marcussen 1976. Orgeln är en av Sveriges allra mest hörda och uppskattade, känd långt utanför landets gränser för sin magnifika klang, sin mångsidighet och sin lyckosamma förening med kyrkas goda akustik. Genom den unikt omfattande konsertverksamheten och genom alla de orgelstudenter som sedan 1970-talet fått sin utbildning vid just den orgeln har den haft och har fortfarande mycket stor betydelse för utvecklingen av den svenska orgelkonsten.

En sammanfattande historik med disposition och karaktäristik för orgeln finns i Stockholms stifts orgelinventering och vidhängande bok "Orgelliv" från 2012.

Värdebärare kopplade till berättelse 6

- Hårlemans orgelfasad

7. OMSTRIDDA RESTAURERINGAR

Ur Gunhild Eriksson text:

Vid 1800-talets början möttes församlingen av en sliten och föråldrad kyrkobyggnad. Återkommande renoveringar gjordes under loppet av 1800-talet för att stävja förfallet och modernisera kyrkan. Nedan beskrivs tre omfattande förändringar som fick stora konsekvenser för rumsuppfattning och bruk.

Motivet till den omfattande renoveringen som genomfördes åren 1814-16 under ledning av arkitekten C. F. Sundvall, var officiellt att skapa en mer enhetlig harmoni och ”simplicitet” i kyrkans inre. De nya läktarna var, enligt dåvarande kyrkoherde Hedrén, störande och förmörkade kyrkorummet. För att få in mer ljus sattes nya läkare upp med bröstvärn i pärlgrå kulör. Även 1600-talets ljuskronor försvann. Istället installerade man kandelabrar som sattes fast på kolonnerna. Stora delar av kyrkans ”förnötta inredning” togs också bort, och ny altarpupp, altarring, korskrank, predikstol och bänkar i nyklassicistisk anda ersatte de barocka inventarierna. På det gamla stengolvet lades ett nytt i trä. I samband med renoveringen togs också de flesta begravningsvapen ned från långhusets väggar. De kasserade inventarierna samlades i Horns gravkor och i det intilliggande bisättningsrummet.

Trots att den förfallna kyrkans inre fick en ordentlig upprustning, kan vi i flera nummer i Föreningen Skandinaviskt folkblad från 1817 läsa om församlingens missnöje med renoveringen. De klagade bland annat på att man hade lagt in brädgolv när det fanns ett stengolv, altartavlans nya gestaltning, predikstolen som liknade ”en kinesisk bärstol”, de låga bänkarna och att man tagit ned de adliga begravningsvapnen.

Åren 1825-26, det vill säga endast ett tiotal år efter den ovan nämnda renoveringen, gjordes ytterligare förändringar i kyrkorummet. Ett fortgående problem var ljusstillsättningen som fortfarande inte ansågs tillfredställande. Läktarna byggdes därför om på nytt för att kunna släppa in ännu mer ljus. Bröstvärnen målades denna gång i en mörk mahognyfärg. Som ett resultat av den kritiska opinionen byttes även altarpupp och predikstolen ut vilket kan ses som ett tecken på att kyrkorådet tog till sig den kritik som bland annat hade publicerades i flera debattinlägg 1817.

En modell gjord 1830 över det dåtida kyrkorummets gestaltning,

visar att kordelen hade förminskats västerut i nivå med båda sidoskeppen. Den nya altarpuppen nådde ända upp till taket och täckte därmed det bakomliggande korfönstret. Sidofönstren förefaller delvis ha igensatts. Den förgyllda predikstolen har hängts upp på en pelare närmare koret så att kor och predikstol skapar en visuellt sammanhållen enhet. Det ljus som man eftersträfvade begränsas därmed av förändringarna i koret som nu omvandlats till ett mörkt och dystert rum.

Den tredje stora förändringen i kyrkorummet ägde rum 1862 då murarna mellan långhuset och de syd- och nordöstra hörnpartierna revs så att travéerna integrerades med resten av sidoskeppen. Det innebar att Hornska gravkoret i söder försvann. Syftet till rivningen var att ännu en gång försöka skapa ett ljusare kyrkorum. Men bakom motivet till att gravkoret revs låg säkert också ett allmänt förfall som hade påbörjats redan under 1700-talet.

Redan tio år före rivningen, 1852, förfasades Axel Holmberg i en artikel i Post- och Inrikes Tidningar över den glömska och respektlöshet som innebar att den Hornska gravkammaren användes som materialbod och att de 16 begravningsvapen som tidigare pryddes gravkoret låg sedan renoveringen 1814 i ett skräpurn bakom koret. Medan Holmberg i sann nationalistisk anda önskade återställa graven så som det ”anstår en hjältens minne och till svenska nationens ära”, ville kyrkorådet något annat. Minnesaspekten uppfattades följaktligen inte vara en tillräcklig bevekelsegrund för ett bevarande.

De tre huvudsakliga förändringar som ägde rum under en femtioårs-period resulterade i att den över 150 år gamla, föråldrade och slitna inredningen rustades upp. Barockens färg- och formspråk som uppfattades som mörkt och tungt, ersattes med ljusa antikiserande färger. Med ökat ljus förbättrades även inneklimatet i långhuset. Dåtidens begynnande hygien-tänkande och påbudet att inte begrava inne i kyrkorna kan ha påverkat beslutet att riva gravkoret.

Det ljus man fick i långhuset, skapades dock på bekostnad av det tidigare ljusare koret som med en större altartavla och delvis igenmurade korfönster blev mörkt och dystert. Konsekvensen av omdaningarna blev också att de flesta av adelns markörer rensades bort. Förutom det Hornska gravkorets demolering, kasserades många begravningsvapen. Bara från Horns gravkammare försvann 16 vapensköldar. När predikstolen och altartavlan

byttes ut, försvann dessutom donatorers väl synliga initialer och attribut. Församlingens protester över det respektlösa borttagandet av ”minnesvårdar över förtjänta och aktningvärda medborgare” hörsammades inte, utan adelsfamiljernas medvetna minnesskapande attribut raderades bort. Även om en maktordning som byggde på att världslig rang kunde exponeras genom kyrkorummets inventarier inte helt försvann, blev den mer balanserad. Minnet av ”ett storslaget förflutet” förflyttades därmed till glömskans rum.

Till skillnad från det tidigare 1800-talets renoveringar i S:t Jacob som resulterade i att ett helt nytt arkitekturideal tog kommando över den interiöra gestaltningen, var utgångspunkten för följande tre förändringsskeden ett återblickande och framhävande av ett barockt formspråk.

1890-talets omfattande renovering av arkitekt Carl Möller är en tidstypisk stilblandning som präglas av nationalromantik i vasarenässans och barock. I koret ersattes den högra altarpuppen från 1826 med en lägre så att det bakomliggande korfönstret blev nästan fullt synligt. De övriga korfönstren murades delvis igen och fick nya glasmålningar och spröjsverk av sten. Vidare installerades en ny altarring av brunfärgad furu med guld och röd schagg, och ett nytt korskrank i järn och mässing i 1600-talsstil sattes upp som avdelare mellan kor och långhus. Läktarna i långhuset byggdes om så att de blev kortare och grundare vilket öppnade upp för mer ljusinsläpp. En ny bänkinredning i brunfärgad furu med gavlar i barockstil karaktäriserade församlingens bänkplatser. Den kanske mest iögonfallande förändringen var emellertid dekorationsmålningarna med gulgrå botten och olika dekorfärger på väggar och tak i historiserande stil.

Den andra stora förändringen gjordes i samband med arkitekt Ove Leijonhufvuds restaurering 1936-37 som innebar att man sökte återgå till kyrkans ursprungliga utseende, det vill säga ett mer renodlat barockt formspråk. Det resulterade i att mycket av 1800-talets installationer avlägsnades. I koret ersatte man exempelvis den låga altarpuppen mot en högre i nybarock stil vilket innebar att det östra korfönstret murades igen. Två 1600-talsmålningar som eventuellt ingått i den ursprungliga altarpuppen inlemmades i den nya anordningen. Korskranket försvann dock helt vilket var en märklig åtgärd då inventariet från bland annat 1644 uttryckligen beskriver kyrkorummets dåvarande korskrank. Dekormåleriet på väggar och i valv

kalkades över i vitt, och gamla gravhällar från 16–1700-talet lades åter i kordelen. Samtidigt konserverade man och återförde de begravningsvapen som hade tillbringat mer än ett sekel i olika förråd och skräpkammare. Dessa sattes i första hand upp ovan de norra och södra ingångarna. Även dopfunten från kyrkans invigning återbördades till kyrkorummet. I långhuset revs de nedre delarna av sidoskeppsläktarna och än en gång installerades en ny bänkinredning med ändrade gavlar.

Sedan 1770-talet och fram i modern tid var S:t Jacob en grågul kyrka, med undantag av en period på 1800-talet då den var vit. Inför en omfattande fasadrenovering 1967–69 upptäckte man emellertid färgrester som visade att större delen av kyrkan ursprungligen varit rödfärgad. Vid omputsningen valde man därför en röd fasadkulör.

”Jacobs vänliga och hemtrefna kyrka bildar ett afrundadt helt, fast barocken är tornväktare och renässansen sitter på utkik i småtornen, fast korfönstren äro i en blandad öfvergångsstil och empiren står på predikstolen, rococon på orgelläktaren och gotiken kring kolonnerna, allt under det tysk renässans sjunger lutherska psalmer på läktarne. Där ligga stilarne omskakade som lotter i en påse. Där hålla de senaste 500 årens alla historiska stilar gemensam högmässa – och råka ändock icke i träta.”

– Verner von Heidenstam, 1894

Värdebärare kopplade till berättelse 7

- Fönster av järn
- Kyrkportar i ek
- Predikstol
- Sakristiornas snickerier
- Glasmålningar och masverk från 1890-tal
- Bänkinredning
- Altaruppsats
- Vindfång och läktare
- Den äldre altartavlan, Kristi förklaring 1828
- Dopfunt i trä
- Belysningsredskap i kyrkorummet

A.E. Melanders förslag till ombyggnad av S:t Jacobs kyrka 1875. Melander tänkte sig en helhetsgestaltning i fransk gotik utan vidare koppling till kyrkans tidigare eller dåvarande arkitektoniska uttryck. (Stadsarkivet.)

KÄLLOR

3500 kyrkor – 8 restaureringsexempel eller möjlighet. 2014. Kungliga Konsthögskolan. Restaureringskonst.

Axelsson-Nilsson, G. 1946. *Jakobs kyrkas sydportal – en omstridd Stockholmsportal och dess mästare.* Fornvännen.

AIX Arkitekter. 2003. *Vård- och underhållsplan för Jacobs kyrka.*

Bonnier, A.C. & I. Sjöström (red.). 2013. *Kyrkornas hemligheter.* Stockholm.

Karaktärisering av S:t Jacobs kyrka. Stockholms stadsmuseum. Stockholm: Stockholms stift, 2008.

Karaktärisering av S:t Jacobs kyrkogård. Stockholms stadsmuseum. Stockholm: Stockholms stift, 2015.

Kilström, B. I. 1970. *S:t Jacobs kyrka.* Stockholm.

Lundmark, E. 1930. *Sankt Jakobs kyrka. II.* Konsthistoria. Konsthistoriskt inventarium. Bd 32. Stockholm.

Molander, B. 1985. *Järn i gamla byggnader.* Stockholms stadsmuseum.

Diverse handlingar ur Antikvarisktopografiska arkivet, Stockholm, besökt november 2019.

Diverse handlingar och ritningar ur Stockholms stadsarkiv, Stockholm, besökt oktober 2019.

Diverse handlingar ur Digitala stadsmuseet, Stockholms stad, hämtade oktober 2019.